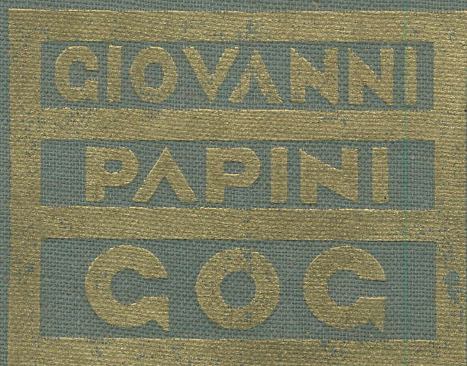
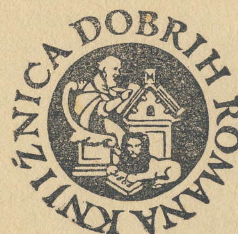

GIOVANNI
PAPINI
GOG

GIOVANNI PAPINI:

G O G

GIOVANNI PAPINI

G O G

KNJIŽNICA DOBRIH ROMANA
UREĐUJE DR JOSIP ANDRIĆ
IZDAJE KUĆA DOBRE ŠTAMPE
SEDAMNAESTO KOLO * 1935 * KNJIGA 66.

JERONIMSKA KNJIGA ČETIRISTA PEDESET SEDMA

TISKARA NARODNE PROSVJETE, ZAGREB, TRENKOVA ULICA BROJ I

POZNANSTVO S GOGOM

1.

Stidim se reći, gdje sam upoznao Goga: u privatnoj ludnici.

Išao sam tamo češće, da pravim društvo mladom dalmatinskom pjesniku, kojega je očajna strast za sjenom (ljubljena je bila „kraljica filma" i samo bi mu se sa platna nasmiješila) osudila na paranoju. Kako je obično ravnatelj toga oporavilišta za luđake, koji plaćaju, bio miran — patuljak rastom, ali div debljinom — dopuštao nam je, da budemo skupa u vrtu. Tu i tamo u sjeni cedrova i kestenja nalazili su se okrugli željezni stolovi i sjedalice kao u kavanama. Oprani čuvari, obučeni u bijelo, vrzli su se gore - dolje po putovima, kao da i ne gledaju.

Nekog vrlo vrućeg dana, kad smo ja i pjesnik razgovarali, pristupi našem stoliću neki drugi gost. Bilo je to neko čudovište staro pola stoljeća, obučeno u svijetlo-zeleno. Visok, ali loše građen. Nije imao ni jedne dlake na čitavoj glavi. Bez kose, bez obrva, bez brkova, bez brade. Bezoblična gromada gole kože s koraljnim izbočinama. Lice je bilo tamne puti, skoro skrletno, i vrlo široko. Jedno je oko bilo plavetne boje skoro sivkaste; drugo skoro zeleno s prugama kornjačina žutila. Čeljusti bijahu četverouglaste i jake. Debele, ali blijede usne otvarale su se uz neki sasvim metalan osmijeh poput zvuka zlata.

Pozdravi bez riječi pjesnika i sjedne uz nas. Nije otvorio usta, ali se činilo, da prati s velikim zanimanjem naše razgovore. Poslije sam doznao od svog prijatelja, da je to bio Gog.

Njegovo je pravo ime, čini se, bilo Goggins, ali su ga još iz mladosti uvijek zvali Gog i taj mu se diminutiv svidio, jer ga je okruživao biblijskom i basnoslovnom aureolom: Gog, kralj Magoga. Rodio se na jednom od Havajskih otoka, od neke urođenice i nepoznata oca, ali sigurno bijelca. Sa šesnaest godina ukrcan kao kuhinjski boy na neki američki parobrod sišao je u San Francisco

i živio na sreću tamo i amo po Kaliforniji. Nakon nekoliko godina, ne zna se kako, sakupio je nekoliko tisuća dolara i premjestio se u Chicago. Posjedovao je genij business-a ili demona takve vrsti, jer je u malo vremena njegova novčana vrijednost postala čak i za Ohio golema. Na koncu je rata bio jedan od najbogatijih ljudi Sjedinjenih Država, t. j. našega planeta. G. 1920. povuče se bez prevelikih gubitaka iz svih poduzeća i položi svoje miljarde — malo ovamo malo onamo — u sve banke svijeta.

„Do danas", reče, „bio sam galeot novca; od danas unaprijed on mora da bude moj sluga. Ne ću da čekam, kao meni slični, da podjetinim, da ga uzmognem otkriti i uživati."

Od onoga je vremena počeo za Goga nov život grozničavih traženja, trke preko kontinenata, iznenađenja, mahnitanja, bježanja. Nije imao žene ni djece, ali nije oskudijevao savjetnicima, nametnicima, pomoćnicima, ortacima.

Treba misliti na pogibeljan metež, koji se zbivao u njemu: nemiran poludivljak, koji je posjedovao carska bogatstva. Ljudožderski potomak, koji se ostajući divljak dočepao najstrahovitijega stvaralačkoga i rušilačkog oruđa modernoga svijeta.

Bio je potpuni neznalica, ali htio je da bude upućen u najprofinjenije mirodije kulture, koja se raspada. Već skoro u dobi, kad je trebao počinuti, htio je da upozna sve zemlje — on, koji je bio bez prave domovine. Živinskih sklonosti po podrijetlu i zvanju htio je doživjeti sve oblike mozgovnog epikureizma našega vremena.

Činilo mi se, da je on u toj pomamnoj rasipnosti perverzno ponjušio najoprečnija naziranja, ali u isto vrijeme i ojačao svoje iskonsko divljaštvo. Njegov je mozak bio na mahove sposoban da prodre u najsmionije modernizme, ali je njegova duša postala tvrđa i okrutnija od duše pređa njegove majke.

Svu je nagonsku inteligenciju, koja mu je pomogla u zakonitoj pljački miljarda, upotrebljavao sada u grozničavoj potrazi za rijetkostima i nasladama svake vrsti, da tako zadovolji najnevjerojatnijim željama, najinfamnijim i najfantastičnijim hirovima.

U sedam godina takvog života potrošio je tri četvrtine svoga kapitala i svoga zdravlja. Od g. 1928. prelazi iz jednog oporavilišta u drugo, uvijek užurban i nestrpljiv, zaokupljen svako malo vremena svojom mahnitošću za promjenom i novošću. Liječnici nastoje da zadrže toga za izrabljivanje tako podesnoga gosta, ali ne uspijevaju. Nijedan specijalista za živčane bolesti nije uspio da odredi njegovu bolest. Jedan govori: o psihoasteničkom syndromu, drugi o shizophreniji, treći o moralnoj mahnitosti; većina drži, da ima više od jedne bolesti, koje su tako međusobno isprepletene, da ne dopuštaju nego prividno liječenje na sreću. Kada bi bio u jednom od ovakvih skloništa tri ili četiri mjeseca, zahtijevao bi, da ga prenesu u kakvo drugo — u ono „pravo" — i postao bi tako bijesan, da bi mu na silu morali udovoljiti.

Kad sam ga upoznao, bio je tu tek malo vremena. I svaki put, kad sam se vraćao, da potražim svoga pjesnika, nalazio sam i njega. Počeo je da mi govori: doznao sam tako — nešto malo od njega, a nešto malo od liječnika — njegovu povijest. Njegov je način razgovaranja bio jedinstven: prelazio je s paradoksalnog, ali često inteligentnog razgovora u prostačke napadaje, koji su bili gori nego plebejski, živinski. Činilo se, kao da su u njemu združeni Asmedej sa svojom ciničkom oštrinom i Kaliban sa svojom grubijanskom neotesanošću.

Ali sa mnom je rado boravio. Uvijek sam posjedovao krepost umirivanja uzbuđenih i kroćenja luđaka. Jednog dana, nakon što smo razgovarali dulje nego obično, popne se u svoju sobu — sam je stanovao u jednoj vili u perivoju ludnice — i preda mi zamotak od zelene svile:

„Čitajte," reče mi. „To su listovi, koje sam spasio pri posljednjem iskrcavanju. U njima se nalazi po koji komad staroga Goga. Sad je već nadošao za mene dan, kad izlazi više nego jedno sunce, i ustupam sa najvećim obračunom noćne prnje."

Doista sam u svili našao velik snop otkinutih listova, ispisanih zelenom tintom nevještim i teškim dječjim rukopisom. Pročitao sam ih sve, katkada sa posmijehom, katkada sa negodovanjem, katkada sa grozom, ali uvijek, priznajem, s pohlepom.

Bijahu to odijeljene bilješke, listovi starih dnevnika, odlomci uspomena, izmiješani skupa bez reda, bez točnih nadnevaka, nabacani kojekakvim engleskim jezikom, dosta čitljivi.

Nisam se mogao vratiti u luđačku vilu, nego tek mnogo dana poslije. Tražio sam Goga, da mu povratim njegov rukopis. Rekoše mi, da je otputovao nakon strahovitog napadaja i da nije ostavio za mene nikakve poruke.

Pisao sam u oporavilište, gdje se bio sklonuo, i ne dobih odgovora. Prošle su skoro dvije godine, a ne znam ni da li je Gog mrtav ili živ.

Pretpostavio sam, a čini mi se s razlogom, da je imao namjeru da mi pokloni one listiće, a tako je bilo mišljenje i prijatelja, koje sam pitao. Zato sam se odlučio, da ih prevedem — osim pet ili šest odviše odvratnih — i da ih objelodanim.

2.

Ne radi se tu, kako će čitatelj vidjeti, ni o kakvoj knjizi uspomena, a još manje o umjetničkom djelu. To je, čini mi se, jedinstven i simptomatičan dokumenat: strašan možda, ali od neke stanovite vrijednosti za studij čovjeka i našega vijeka. I kao dokumenat — a ne s drugom namjerom — objelodanjujem ovaj niz bilježaka s nadom, da će netko nakon razmišljanja priznati korisnost moje „zloporabe povjerenja."

Nije potrebno, nadam se, dodati, da ja ne mogu ni na jedan način odobriti čuvstva i misli Goga i njegovih subesjednika. Cijelo moje biće — koje je sada obnovljeno u povratku k Istini — može samo da zgradi na sve ono, što Gog vjeruje, govori ili čini. Tko pozna moje knjige, nadasve posljednje, opazit će, da ne može biti ništa zajedničko između mene i Goga. Ali u ovom ciničkom, sadističkom, manijačkom, hiperboličnom poludivljaku vidio sam neku vrst simbola krive i živinske — za mene — kozmopolitske kulture i pokazujem ga današnjim čitateljima s istom nakanom, s kojom su Spartanci pokazivali svojim sinovima sramotno napita helota (roba).

Mnogi su u naše doba stvarno nalik Gogu. Ali Gog je po mome mišljenju naročito poučan i otkrivalački primjer zbog dva razloga. Prvo: što mu je njegovo bogatstvo dopustilo, da nekažnjeno učini mnoge idiotske ili kriminalne neuravnoteženosti, s kojima njemu slični mogu tek u snu da očijukaju. Drugo: što ga njegova primitivna iskrenost nuka, da ispovjedi bez stida svoje najodvratnije fantazije, čak i one, koje drugi skrivaju i ne usuđuju se da ih kažu ni sami sebi.

Gog je, da kažem jednom jedinom riječi, n a k a z a — i odrazuje zato pretjeravajući neke moderne tendencije. Ali ta ista pretjeranost pomaže cilju, koji sam sebi postavio objelodanjujući odlomke njegova dnevnika, da se lakše zapaze u ovom grotesknom povećanju potajne bolesti (duševne), od kojih trpi današnja civilizacija. I ne bih bio

objelodanio ove listove, da ne držim, da ću tako koristiti onima, koji ih budu čitali.

Na koncu napominjem, da sam vjerno preveo nezgrapnu i užurbanu Gogovu prozu, a da nisam ništa dodao, oduzeo niti poljepšao. Nije dakle moja krivnja, ako ova knjiga nije uzor stila.

Red, kojim su poredana poglavlja, približan je i po nagađanju — skoro sigurno netočan. Ali ne mogu da učinim drukčije. Gog je obično bilježio mjesto, dan i mjesec, ali nije i godinu, i morao sam se zadovoljiti potpuno hipotetičnim vremenskim slijedom.

To je sasvim mala sloboda u poredbi s onom mnogo većom, koju sam sebi dopustio: da serviram Gogovo zlo općemu dobru.

G. P.

KNJIŽEVNA REMEK DJELA

Kuba, 7. studenoga.

Trebalo mi je za neke svoje stanovite ciljeve, da upoznam ono, što profesori *colleges-a* nazivaju „književnim remek-djelima”. Nekom sam diplomiranom knjižničaru, za kojega su mi jamčili u punom opsegu, naredio, da mi pripremi vrlo ograničen popis i da mi ih pribavi u najboljim izdanjima. Čim sam dobio u ruke to blago, nisam primao više nikoga i ne ustajah više iz kreveta.

S početka sam bio zbunjen i činilo mi se nevjerojatnim, da su takvi *humbugsi* uistinu prvorazredni proizvodi ljudskoga duha. Ono, što nisam razumijevao, činilo mi se nepotrebnim, a ono, što sam razumijevao, nije me zabavljalo ili me je vrijeđalo. Apsurdna i dosadna roba: katkada neznačajna ili odvratna. Priče, koje su mi se, ako su bile istinite, činile nevjerojatnima, a glupima, ako su bile izmišljene. Pisao sam nekom glasovitom profesoru sveučilišta u W., da ga zapitam, da li je taj popis točan. Odgovorio mi je, da jest, i pomirio sam se sa sudbinom. Imao sam snage da pročitam te knjige, sve osim tri ili četiri, koje nisam mogao podnijeti nakon prvih stranica.

Čopori ljudi, nazvanih herojima, koji se ubijaju deset godina uzastopce pod zidinama nekoga malenog grada krivnjom neke stare zavedene žene; putovanje nekoga živog čovjeka u mrtvačku jazbinu da uzmogne izgrditi žive i mrtve; neki suhi i neki debeli luđak, koji lutaju po svijetu u potrazi za batinama; neki ratnik, koji je izgubio razum zbog neke žene i zabavlja se time da guli hrastove iz šuma; neki divljak, kome su ubili oca, i koji, da ga osveti, čini, da umre neka djevojka, koja ga ljubi, i ostale različite osobe; neki hromi đavo, koji otkriva krovove svih kuća, da pokaže u njima sramote; pustolovine nekog čovjeka srednjeg stasa, koji glumi diva među pigmejcima, a patuljka među divovima, uvijek nezgodan i smiješan; odiseja nekog idiota, koji kroz čitavu povorku smiješnih nesreća tvrdi, da je ovaj svijet najbolji od svih mogućih svjetova; dogodovštine nekoga demonskog profesora, kojega služi đavao od zanata; dosadna povijest neke provincijske preljubnice, koja se dosađuje i na koncu se otruje; brbljavi i nerazumljivi napadaji nekog proroka, kojega prati orao i zmija; neki siromašan i grozničav mladić, koji ubija staricu, a zatim — glupak — ne zna ni da uživa plijena i na koncu se predaje policiji.

Činilo mi se, da sam shvatio svojom djevičanskom glavom, kako je ta tako egzaltirana književnost tek u kamenoj dobi, i ostadoh očajno razočaran. Pogodim se s nekim stručnjakom za pjesništvo, koji je pokušao da me zbuni govoreći mi, kako su ta djela vrijedna zbog stila, oblika, jezika, slika, misli, i da odgojen duh može iz njih izvući vrlo velike užitke. Odgovorio sam mu, da za mene, koji sam primoran da čitam skoro sva ta djela u prijevodu, oblik malo znači i da mi se sadržaj čini, kakav jest, zastario, nesmislen, glup i neobičan. Potrošio sam stotinu dolara za to savjetovanje — bez ikakva ploda.

Srećom sam kasnije upoznao nekoliko mladih pisaca, koji su potvrdili moj sud o tim starim djelima i koji su mi dali da čitam njihove knjige, gdje sam našao između mnogih nejasnosti hranu, koja je bila prikladnija mom ukusu. Ostala mi je ipak sumnja, kako je književnost nesposobna da dostigne odlučna usavršenja: i vrlo je vjerojatno, da se nitko za sto godina ne će posvetiti jednoj tako zaostaloj i malo unosnoj industriji.

GLAZBENICI

New Parthenon, 26. *travnja.*

Kad se doznalo, da potpomažem umjetnosti, došao je neki macedonski glazbenik da se ponudi.

Imao je trokutasto lice, koje je na vrhu imalo čuperak crvene kose. Vrlo visokog stasa: njegov ogrtač koprivaste boje dosezao mu je tek do koljena.

„Što umijete ?"

„Izumio sam novu glazbu bez glazbala. Stara glazba zna samo siliti crijeva, da ječe, propuštati dah kroz metalne cijevi ili lupati mrtve magarce. Ja sam se oslobodio od umjetnih proizvađača zvukova. I napisao sam simfoniju za prirodne zvukove, koja daje apsolutno neočekivane senzacije i bit će početak revolucije u umjetnosti, koja je već zastarjela."

„Kakav naslov ima vaša simfonija ?"

„*Utrka kometa.*"

„Za koliko ću je dana moći čuti ?"

„Za dva dana."

Treći sam dan bio obaviješten, da je sve pripravljeno. Glazbena je dvorana bila u dnu zastrta zastorom sivo-srebrne svile. Tako se nijesu vidjeli ni glazbala ni glazbar.

Dug jecav fijuk kao onaj, koji proizvodi sjeverni vjetar u pukotinama, najavi početak koncerta. Zatim se za zastorom uzdigne muklo i izmjenično zujanje kao u ulištima. Pljusak vode, brizganje nevidljiva vodoskoka, popratio ga je sa svojim prigušenim odskocima, i začuje se ujedno neka škripava melodija, kao od pobješnjelih turpija. Ali sve je bilo najedamput prekriveno svečanim korom lavovskih rika, koje su govorile o velikoj pustinjskoj gladi, očaju, okrutnosti, grozi, nemogućnosti. Zastorna je svila drhtala; netko je od mojih pratilaca problijedio.

Odjednom šutnja: prvi se odlomak svršio. Drugi je započeo strmoglavom lupom mnogih čekića po nako-

vnjima; odmah je slijedio šum pomahnitalih kolovrta, pojačan eksplozijama nekog motora. Zveckanje stakala u vrevi kao da neko drma vojsku kristala u tempu plesa, dade početak allegru, koji se nastavio sa scherzoznim varijacijama jedne pištaljke jazza. Ali sve je bilo prekriveno grlenim jaukom ženskih glasova, koji je bio isprekidan u pravilnim razmacima od napadaja galvanskog smijeha. Neka suha lupa, kao da konji bježe, završi drugi dio.

Treći dio počne užurbanim kuckanjem, kao da iza zastora nebrojene ruke lupaju na isto toliko strojeva za pisanje; postepeno se umiri kao pljusak, koji svršava, i podigoše se neljudski urlici, kao da urliču golemi vukovi, koji su pobjesnili od gladi. Čim su zamuknuli, neki šum, kao da je od ventilatora, napuni dvoranu, ukrašenu nekim veselim pucketanjem zapaljene rozgve i nekoga praskavog šapata, koji je podsjećao na šapat mnoštva svilenih buba među dudovim lišćem. Neko muklo ključanje kao iz kotla uzavrele vode bilo je baš jednako pjevu. Zatim fićukanje kosova, gukanje golubova, ćurlik sova i neka upornost drveta, kojim se sve više lupalo. I tada ponovo započeše da lupaju čekići, da riču lavovi, da škripe turpije, da motor provaljuje. Malo pomalo se udružiše zviždući lokomotiva, jauci sirena, hici pušaka, cika *clacksona*, lupa željeznine u vrevi — bjesnilo tolike intenzivnosti, da se više nisu razlikovali pojedini zvukovi; bili smo potišteni od grozne i zgusnute tutnjave, koja se širila prema duvarima, kao da ih hoće srušiti.

Nenadana šutnja učinila nam se neprirodnim osvježenjem, uskrsnućem iz ništa. Simfonija je bila svršena.

Nitko nije zapljeskao. Nakon nekoliko časaka izađe iza zastora, oprezan i oznojen Macedončev kukuruzni čuperak. Njegove škriljevaste oči izgledale su, kao da traže milostinju pohvale. Bio sam bez smilovanja: tom je balkanskom *clownu* odviše nedostajalo ponosa.

Dan kasnije ponudi mi, da će izvesti drugu simfoniju: *Delirij gorostasnih pjetlova*. Odbio sam. I pošao je mrk s čekom od hiljadu dolara u džepu, koji sam potpisao.

Ni sedmicu dana kasnije pojavi se drugi glazbenik. Stigao je na istočna vrata New Parthenona s golemim teretom sanduka. Pustio sam da prođe. Ovaj je bio

neki Bolivijanac s oštrim bakrenim licem, na kojemu se isticao nos poput bodeža.

„Izumio sam", reče mi, „glazbu šutnje. Hoćete li, da vi budete prvi, koji ćete je čuti ?"

„Glazbu šutnje ?"

„Sva glazba teži k šutnji i njezina moć stoji sva u stankama između jednog i drugog zvuka. Stari skladatelji trebaju još ove harmonijske potpore, da oslobode šutnju iz njezine tajne. Ja sam otkrio način, da uklonim suvišni kalup kajda i pružam šutnju u njenom prirodnom stanju čistoće."

Večer kasnije ušao sam u glazbenu dvoranu. U dnu dvorane bijaše poredano u polumjesecu oko podija dvadesetak izvodilaca. Imali su u rukama obična glazbala svih orkestara: violine, violončele, flaute, trublje. Nije manjkao ni timpan. Svi bijahu nepomični, strogi, ukočeni, odrvenjeli u svojim crnim odijelima. Nitko nije okretao glave niti se naginjao nad stalke. Pogledao sam bolje. Nad veoma bijelim prsima sve glave bijahu jednake: zagonetne glave voštanih lutaka, umjetnih lešina. Iste staklene oči, iste karminske usne, isti ružičasti nos, koji se lagano sjajio.

Bolivijanac se uspne na podij i dade znak za početak lupajući po stalku dugim bijelim štapićem. Nitko se ne pomakne; nije se začuo nikakav zvuk. Dirigent se sam micao dižući oči uvis, kao da sluša neku melodiju, koja je otkrivena samo njemu. Zatim se okretao desno i lijevo fiksirajući sablasno glazbare i njihova voštana lica te je označivao štapićem sad pianissimo, sada presto, uz lagane trzaje bokova, koji su podsjećali na nekog fantoma u agoniji. Četrdeset porculanskih očiju fiksiralo ga je sa složnim izražajem nemoćne mržnje.

Napokon maestro, nakon što je ispružio posljednji put sa sagnutom glavom svoje široke uši rubinove boje, okrene se prema nama uz triumfalni posmijeh. Pošao sam prema njemu i otrgnuo iz svoje knjižice ček, za koji se nisam brinuo, da ga potpišem. Dan poslije otputovao je on vrlo veseo sa svojim zapečaćenim sanducima.

Rekoše mi, da je sam za se pjevao ove stihove:

„Para machar yo solo por la tierra
No hay fuerzas en mi alma..."

Od onoga dana nisam više htio drugih koncerata u svojoj kući.

POSJET FORDU

Detroit (Mich.), 11. svibnja.

Bio sam već susreo tri ili četiri puta staroga Henry Forda za vrijeme, kad sam se bavio poslovima, ali ovog sam puta htio da mu napravim posjet osobno, „neposlovno".

Našao sam ga odlična izgleda i dobre volje, dosljedno: bio je spreman da govori i da bude iskren.

„Vi znate, rekao mi je, da se ovdje ne radi o tome, da se razvije neka industrija, već da se utemelji velik intelektualni i politički pokus. Nitko nije pravo shvatio mističnog principa moje aktivnosti. A ipak ne može biti jednostavniji: Svodi se na Četiri Manje, na Četiri Više i na njihove odnose. Četiri Manje su: postepeno smanjivanje radnika; smanjivanje vremena za proizvodnju svake jedinice, koja se može prodati; smanjivanje broja „tipova" proizvedenih predmeta; i na koncu progresivno smanjivanje prodajnih cijena.

Četiri Više, koji su usko povezani uz Četiri Manje, jesu: povećanje strojeva i aparata, tako da se uzmogne smanjiti radna sila; neograničeno povećanje dnevne i godišnje proizvodnje; povećanje mehaničkog usavršenja proizvoda; povišica plate i nagrada.

Površnom i zastarjelom duhu može se činiti, da su tih osam ciljeva u međusobnoj suprotnosti, ali ćete vi kao praktičan čovjek sigurno opaziti potpuni sklad.

Povećanje količine i proizvoda strojeva znači mogućnost smanjenja broja radnika; smanjiti vrijeme, koje je potrebno, da se proizvede neki predmet, znači mnogo veću dnevnu mogućnost proizvodnje dotičnih predmeta; smanjenje broja „tipova", koje sili potrošače da se odreknu svojih individualnih prohtjeva, ima za posljedicu povećanje proizvodnje i smanjenje cijena; i napokon smanjujući cijene i povisujući plaće, povećavam broj onih, koji imaju mogućnost da kupuju, i njihovu kupovnu sposobnost, tako da mogu bez pogibli povećati

proizvodnju. Ako automobili budu skupi i moji potčinjeni budu zarađivali malo, bit će ih malo, koji će kupovati. Plaćajte mnogo i prodavajte uz nisku cijenu i svi će postati našim kupcima. Tajna je obogaćenja da plaćate, kao da ste rasipnik, a da prodajete, kao da ste uoči stečaja. Taj je paradoks, koji zastrašuje plašljivce, tajna moga bogatstva.

Vraćajući se na svojih osam principa lako je zaključiti, kako bi najveći ideal bio ovaj : *Proizvoditi bez ijednog radnika sve veći broj predmeta, koji ne stoje skoro ništa.* Priznajem, da će trebati još koja desetina godina prije, nego se postigne ovaj ideal: utopista sam, ali ne luđak. Spremam se ipak za taj dan. Gradim ovdje u Detroitu novu tvornicu, koja će nositi ime *Samotnica*. To će biti dragulj, san, čudo: tvornica, u kojoj nema nigdje nikoga. Kada bude dovršena i kad budu na mjestu svi strojevi posljednjeg modela, a djelomice potpuno novi, koje baš pripremaju, radnici ne će biti potrebni. Svako će nekoliko vremena jedan inžinir napraviti kratak posjet *Samotnici*, stavit će u gibanje nekoliko naprava i otići. Strojevi će napraviti sve sami i radit će nesamo danju, kao danas ljudi, već cijelu noć — također i u nedjelje, jer nijedan zakon u Michiganu ne zabranjuje rad strojeva i tokarskih stolova u svetačke dane. Svake će večeri električki vlak automatski donijeti u skladišta hiljadu automobila ili hiljadu zrakoplova, koje je proizvela *naseobina*. Do dvadeset godina sve će moje tvornice biti jednake ovoj i ja ću mjesečno moći baciti na tržište milijune strojeva uz samu pomoć nekolicine desetaka tehničara, skladištara i blagajnika.

„Misao je genijalna," odgovorio sam, „i sistem bi bio odličan, da nema jedne poteškoće. Tko će kupiti te milijune automobila, traktora i zrakoplova ? Ako ukinete nadglednike, smanjujete također i broj kupaca."

Ford se srdačno nasmiješi smiješkom, koji je obasjao lijepo lice mladenačkog starca.

„Mislio sam i na to," prihvati. „Ja ću proizvoditi toliko strojeva i uz tako nisku cijenu, da se nijednom drugom industrijalciu na svijetu ne će isplatiti proizvodnja onoga, što ja proizvodim. Moje će tvornice zato opskrbljavati pet kontinenata. U mnogim se dijelovima svijeta općenito još ne upotrebljavaju automobili ni zrakoplovi: snagom reklame i bankovne kontrole prisilit ću sve narode, da ih upotrebe. Moji su odušci praktični i neomeđeni."

„Ali oprostite : ako vaše metode velikim dijelom uništavaju industriju ostalih naroda, gdje će ovi naći potrebit novac, da kupe vaše strojeve ?"

„Nema pogibelji," odgovori Ford. „Strani će nam kupci plaćati predmetima, koje su proizveli njihovi očevi, a koje mi ne možemo proizvesti u svojim tvornicama: slikama, kipovima, draguljima, goblenima, knjigama i starinskim pokućstvom, historijskim relikvijama, manuskriptima i autogramima. Sve su to *jedinstvene* stvari, koje mi ne možemo ponovo proizvesti svojim strojevima. U Aziji i Evropi još postoje privatne i javne zbirke pune ovakva blaga, koje ne možemo ponovo proizvesti, a koje je nagomilano kroz sedamdeset stoljeća civilizacije. Kod Evropljana i Azijata raste svaki dan manija za posjedovanjem najmodernijih mehaničkih aparata i otpada u isto vrijeme privrženost ostacima stare kulture. Doći će brzo čas, kad će biti prinuđeni da odstupe svoje Rembrandte, Raffaelle, svoje Velasqueze i Holbeine, magonske biblije, omerske kodekse, Cellinijeve dragulje i Fidijine kipove, da dobiju od nas koji milijun kola i strojeva. I tako će se morati tražiti u Sjedinjenim Državama retrospektivno skladište općenite kulture uz vrlo veliku prednost, među ostalim, turističkih industrija.

Uostalom moje će cijene biti, zbog sniženja troškova, strahovito niske, te će tako i najsiromašniji narodi moći kupovati moje izletničke zrakoplove i moje obiteljske automobile. Ja ne tražim, kako znate, bogatstva. Samo mali, zastarjeli industrijalci postavljaju sebi za cilj dobitak. Što hoćete, da ja činim s miljardama ? Ako dolaze, nije moja krivnja, već nehotičan rezultat moga nesebičnoga i čovjekoljubivog sistema. Lično živim kao asket: tri su mi dolara na dan dovoljna, da se prehranim i odjenem. Ja sam nezainteresovan mistik proizvodnje i prodaje: prekomjerni su mi probici dosadni i pogoduju samo blagajnama. Moja je ambicija znanstvena i čovječanska; ona je religija pokreta bez odmora, bezgranične proizvodnje, vladalačkoga i oslobodilačkog stroja. Kad svi budu posjedovali zrakoplov i radili sat dnevno, onda ću se i ja ubrajati među svjetske proroke i ljudi će me obožavati kao pravog spasitelja. A sada, stari Goge, jedan

drink ? Je li istina, da potajno pripadate „mokrima", ili su vas oklevetali ?"

Nisam nikada popio tako savršena „whisky" - a nisam nikada govorio s tako dubokim čovjekom. Ne ću lako zaboraviti ovog boravka u Detroitu.

ČUDO U KUĆI

New Parthenon, 17. *srpnja.*

Uvijek sam vruće želio da prisustvujem kakvom čudu, pa da ne pogriješim, obratio sam se stručnjacima te struke. Sabrao sam za svojih putovanja petoricu ljudi, koji su u svojim krajevima uživali glas, da posjeduju naročitu moć u čarobnom umijeću, i držim ih ovdje na raspolaganju.

Stoje me mnogo novaca, jer nitko od njih nije htio ostaviti domovinu bez velike odštete — ali mislim, da sam jedini na svijetu, koji ima pet čarobnjaka među svojom poslugom. Jedan sâm mogao bi da zataji ili da ne bude uvijek raspoložen, međutim ovako sam bio siguran, da ću postići „čudo u kući" na svaki svoj zahtjev.

Prvi je od tih čudotvoraca Tibetanac i zove se Adjrup Gumbo. Kaže, da je „žuti lama" i da je stekao svoju čarobnu moć živeći dugo godina u nekoj *gompi* u najzapuštenijim tibetskim brdima kao učenik glasovitog Ralpe iz Ladaka.

Drugi je Tiufa, crnac Wanbagwe iz Istočne Afrike. Njegovo ga je pleme držalo apsolutnim gospodarom neba i zemlje.

U Bengaliji sam uspio da dobavim glasovitoga Baba Bharadu, nekog *sannyasia*, koji je postao jednim od najneobičnijih fakira cijele Indije.

Četvrti je Fang - Wong, neki kineski taoista, učenik, a zatim učitelj tantričke škole, t. j. najglasovitije istočnjačke magije.

Posljednji je Europejac Wolareg, koji se drži posjednikom najstarijih inicijacijskih tradicija i tvrdi, da je jedan od prvaka zapadnog okultizma. Nije nikad htio da mi kaže, gdje je rođen ; govori dobro četiri ili pet jezika i neprestano piše. Visok je skoro dva metra i ima lice staroga mongolskog dječaka. Vrat mu je uvijek obavijen

maramama, jer trpi od čirova crnih prišteva; govori s visoka, malko djetinjastim, ali ipak svečanim glasom.

Držao sam, da sam dobro izabrao i da mogu napokon sebi ispuniti želju, da prisustvujem kojem pravom i istinskom čudu. Bio bi to s vremena na vrijeme lijek proti strahovitoj dosadi, koja me u ova vremena progoni. Pogrešni računi, isprazne nade. Bar dosad — a više je od godine dana, da ova petorica nadčarobnjaka žive na moj teret — nije mi uspjelo da vidim išta, što bi se moglo nazvati čudom.

Priznajem, da su imali najbolju volju. Svaki put, kad sam naložio jednome ili drugome, da mi pokaže kakvu čaroliju, nastojali su da me zadovolje. Pustio sam im na volju, da izaberu čas i vrstu čuda. Dopustio sam im sve moguće odgode. Obećanja su bila takva, da su pobuđivala želju. Tiufa je jamčio, da će učiniti, da padne kiša jednoga vedrog dana i da će potjerati oluju; Fang - Wong je bio siguran, da će izazvati pojavu stanovitog broja demona, koji će slušati svaki moj mig; Adjrup - Gumbo je govorio, da je spreman uskrisiti u mojoj prisutnosti lešinu i da će udesiti, da govorim s mrtvacem, koga ja budem označio; Baba Bhard, koji se usavršio u lebdjenju, uvjeravao me je, da će jednog dana uzaći bez ičije pomoći na nebo do točke, gdje će iščeznuti pogledu, i da će sići na moj poziv; a Wolareg je na koncu izjavljivao, da je sposoban razviti ili pomaknuti predmete, a da ih ne dotakne, preobraziti bivstvo stvari, praviti zlato, izazvati duhove, koji govore, i napraviti me gospodarom pojavnoga i okultnog svijeta.

Ali svaki je pokušaj bio uzaludan. Sad su nedostajali neki sokovi ili kamenovi, koji su potrebiti za uspjeh čuda, a koje je trebalo nabaviti s kraja Azije ili Afrike i za koje je trebalo mjesece da stignu; drugi put su bile suprotne kozmičke sile ili nisu bili prikladni položaji zvijezda, tako da je trebalo odgoditi ceremoniju; ili je čarobnjak zapadao u neku vrstu katalepsije zbog djelovanja, rekao bi tako, kad bi se probudio, nekog okultiste, njegova neprijatelja, koji je izdaleka doznao za rad, koji se sprema. Wolareg je izjavio, da ne može učiniti ništa, ako ne uzme za mjesto obreda jednu podzemnu špilju, smještenu po njegovim uputama, svu obloženu bazaltom, koja bi bila opskrbljena tronošcima, čudotvornim travama, štapićima izrezanim iz kostiju mrtvaca upućenih u tajne i u kojoj će biti *sancta sanctorum*. Dao

sam da se napravi u najzabitnijem dijelu perivoja špilja po Wolaregovim planovima i željama, ali, kako je on govorio, uvijek je nedostajala koja bitna stvar, koju je nemoguće bilo naći, i najviše me je baš on stajao, a najmanje mi je pružio.

Drugi su katkad pokušali da mi pruže kakvu duhovitu varku kao zamjenu za uzalud obećana čudesa. Spočetka bih ih pustio da rade, eda se poslije uzmognem zabaviti raskrinkavajući ih. Ne ću da jednostavno bacam svoje dolare. Bio sam se, da ne bih izgledao budalom, opskrbio djelima o varalicama i kritičnim spisima o medijstvu i fakirizmu te sam ih pročitao. Prevara kod mene nije uspijevala.

Jednom umre jedan od mojih sobara i Adjrup Gumbo se pothvatio toga, da ga oživi. Zatvori se nekoliko sati u mrtvačevu sobu, napunio je dimom i zatim me pozvao. Kroz paru mirodija vidjeh uistinu svoga jadnog Bena, kako trza nogama i podiže na mahove glavu, ali dadoh otvoriti prozore te opazih, da se Tibetanac služeći se električnim žicama utekao, umjesto znanosti Lama, struji, koju mu je dala na raspolaganje evropska znanost. I tobožnjeg je uskrsenjaka trebalo dan poslije pokopati u obližnjem groblju.

Baba - Bhard je htio preda mnom ponoviti poznato čudo čarobnog sjemena, koje se, kad se posadi i zalije, poslije jednog sata pretvori u stabljiku s voćem. Ali mi nije bilo teško, da mu pomoću motike pokažem, kako poznam tajnu — t. j. da je u zemlju već prije bila stavljena nad jedan krug od pluta čarobnjakova stabljičica, koju je voda u pravi čas podigla.

Fang - Wong je izazvao u polutamnoj sobi pojavu nekog zelenkastog oblika, koja je, kako je on govorio, bila jedan od najstrašnijih demona podzemnog svijeta: jedan od strahovitih *Fang - Leanga.* Moja mi je džepna svjetiljka omogućila da prepoznam pod zelenim plaštem crnca, koji je bio zaposlen u kuhinji, a koji je pristao da glumi ulogu demona za bocu *gin - a,* koja mu je bila obećana.

Što se tiče Tiufa, morao sam se zadovoljiti tim, da promatram njegovo crno i masno tijelo pokriveno velikim iglama, s kojih je kapala po koja kap krvi: odviše malo za novac, koji me stoji njegovo uzdržavanje.

Već je vrijeme, da mislim, kako da se riješim petorice nemoćnih čarobnjaka. Wolareg s visine svojih

dvaju metara tvrdi, da nedostaje „zraka", „magnetične atmosfere", da ova materijalistička zemlja ne dopušta manifestacije čistih „duhovnih energija" i napokon da moj skepticizam paralizira moći njegove i njegovih drugova.

Važna činjenica: petorica su čarobnjaka postala međusobni prijatelji i služi ih svaki dan upravo čudnovat tek.

PRIČA O OTOKU

New Parhenon, 6. studenoga.

U subotu me je u večer nenadano posjetio čovjek, kojega nisam vidio više od dvadeset godina. S Patom Cairnessom upoznao sam glad i strah u Friscu u prvo vrijeme svoga dolaska. Pat, neki Irac, pun duha i okretnosti, spasio me više nego jedamput od očaja. Otkad sam došao u gradove Istoka, nisam više čuo za njega.

Kada je stigao, a da nije rekao svoje ime, nisam ga prepoznao. Promijenio je boju, a čini mi se i stas. Bio je prije trska bijele boje, a sad je postao za mene hrast smeđe boje. Vršio je, kaže, zvanje putnika: prvih godina zbog potrebe, a kasnije iz radoznalosti. Nema kraja, kojega nije vidio, mora, kojega nije prešao, ceste, koje nije proputovao. Govori osam jezika i nekih dvadesetak narječja; bio je agent kulija, drug gusara, prodavač zmija, poglavica vještaca, lažni budistički redovnik, pustinjski vodič — ukratko bavio se svim zanatima ljudi, koji nemaju drugog zvanja osim promjene. Kad bi napisao svoje uspomene, napravio bi mnogo bogatiju knjigu od knjige Melville-a ili Jacka Londona.

Govorio mi je ipak, da je vrijeme za pustolovine svršilo, da nema dijela zemlje, gdje se ne nalaze tragovi putnika i civilizacije, da je skoro nemoguće naći komadić džungle ili stepe, kamo nije prodro bijelac. Na svim svojim putovanjima nije otkrio nego jedan otok, koji je dotad bio nepoznat mornarima i geografima. Otok u Tihom Oceanu, malo veći od kojeg između sandwichskih otoka južno od Nove Zelandije. Napučen je od nekoliko stotina melanezijskih Papuanaca, koji su tamo stigli svojim lađama prije mnogo stoljeća.

„Jedinstvenost toga otoka", pričao mi je Pat Cairness, „nije u njegovu obliku, koji je sličan obliku ostalih otoka Tihog Oceana, kao ni u njegovim stanovnicima, koji su sačuvali običaje i tradicije svoje rase, već u ovome: poglavice su prije mnogo vremena spoznali, da otok ne

može hraniti više od određenog broja stanovnika: točno sedamstosedamdeset. Veliki je dio bregovitog tla neplodan, a more nije odviše bogato ribama. Izvana ne može stići ništa, jer se nitko poslije njih nije iskrcao na otok, a unuci su prvih doseljenika zaboravili umijeće, kako se grade veliki brodovi. Zato je zbor poglavica objavio od pamtivijeka vrlo čudnovat zakon — t. j. da svaki novi porod mora slijediti jedna smrt, da na taj način broj stanovnika ne pređe nikad sedamstosedamdeset. Držim, da je to jedini zakon te vrsti na svijetu, koji je strogo primijenjen od vijeća starijih, koje je sastavljeno od čarobnjaka i ratnika. Kao u svim krajevima svijeta broj poroda prelazi broj prirodnih smrti, tako da svake godine deset ili dvadeset takvih nesretnika, odijeljenih od svijeta, mora biti ubijeno od plemena. Strah je od gladi doveo do toga, da su papuanski oligarhi izumili vrlo nezgrapan, ali precizan statistički sustav. Jednom na godinu u proljeće sakuplja se zbor i pročita se broj rođenih i umrlih. Ako je na primjer dvadeset rođenih, a osam umrlih, treba da dvanaest živih bude žrtvovano za spas zajednice. Neko vrijeme, rekoše mi, trebalo je, da najstariji umru, ali kako je vijeće poglavica najvećim dijelom sastavljeno od staraca, ovi su izradili, pomoću ne znam kojih lukavština, da se desetkovanje vrši kockom. Svaki stanovnik ima drvenu pločicu, gdje je upisano pomoću crtarije ili hieroglifa njegovo ime. Kada dođe strahoviti dan, iskaznice se živih sakupe u utrobu jedne lađe, koja je ukopana pred kolibom zbora, i najstariji ih čarobnjak pažljivo promiješa veslom. Zatim puste jednog psa, koji je izvježban za tu svrhu, a koji siđe u lađu, uhvati zubima jednu od pločica, preda je čarobnjaku i ponovi taj rad onoliko puta, koliko je to potrebno. Onima, na koje je tako pala kocka, dopuštena su tri dana, da se oproste od porodica i da se ubiju na način, koji im se najviše sviđa. Ako još poslije tri dana ima nekoga, koji nije imao hrabrosti da napravi samoubojstvo, biva uhvaćen od četiri čovjeka, koja su izabrana između najjačih, strpan u kožnatu vreću s nekoliko kamenova i bačen u more.

Kad se to tako ispripovjedi, ta se stvar čini jednostavnom i u nekom smislu čak i logičnom. Ali treba živjeti neko vrijeme među tim ljudima, da se dobije pojam o strahoti toga zakona i o svim posljedicama, tragičnim i groteskním, koje on vuče za sobom. Prije svega svaka

žena, koja opazi, da je zatrudnjela, zatvori se u svoju kolibu i ne usuđuje se nikome pokazati. Ona je neprijateljica: svi bi je mrzili. Svako je dijete, koje se ima roditi, prijetnja za rođene, opća pogibelj. I čak ni otac ni majka nisu sigurni, da kocka ne će označiti jedno od njih — kao što se kadšto desilo — da iščeznu, da dadu mjesto djetetu. Zato su nerotkinje najpoštovanije od svih ljudi se odlučuju na ženidbu, tek kad su skoro izvan sebe.

Osim toga je na otoku vrlo rasprostranjeno ubojstvo, jer ubojice postavljaju sebi za zadaću, da doskoče tako broju poroda i da na taj način izbjegnu bar za neko vrijeme strahovitim iznenađenjima kocke. Na svojim putovanjima nisam vidio ništa tužnije od zbora, na kojemu se imadu odrediti žrtve sablasti oskudice. Prisustvovao sam jednom od tih zborova i kolikogod sam sve prije nego sentimentalac, ostavilo je to na mene mučan dojam. Ima ih, koji se nekoliko dana prije nastoje sakriti u špilje otoka s nadom, da će izbjeći pogibelji. Ali otok je malen i nadzor je u svačijem interesu: nenazočnost nekih povećava opasnost nazočnima. Neke znadu silom dovuć na zbor, i vidio sam ih, kako se bjesomučno bore, da ne predadu pločice sa svojim imenom. Onoga puta preticalo ih je samo devet, i opazio sam, da nijedan od njih nije primio s resignacijom odluku ždrijeba. Neka se mlada žena očajno hvatala poglavičinih koljena vapeći milost. Imala je, čini se, dijete, koje je još bilo maleno, i tražila je plačući, da joj dopusti živjeti još jednu godinu, da ga ne pusti sama. Neki je već postariji čovjek izjavio, da je teško bolestan i da će osloboditi brzo pleme od tereta svoga izdržavanja, ali je tražio milost, da ga puste umrijeti prirodnom smrću. Neki se mladić vrlo glasno preporučivao, da mu oproste neposrednu smrt, i to ne zbog njega, već zbog toga, što je bio jedina potpora stare majke i trojice braće, koja još nisu bila sposobna za rad. Dvoje je roditelja divlje urlalo, jer je između onih, koje je ždrijeb odabrao, bilo njihovo posljednje i najljepše dijete. Neka je djevojčica molila, da bar počekaju njezino vjenčanje, trebala je da se vjenča za nekoliko dana i nije htjela da umre, prije nego održi obećanje, koje je svečano zadala budućem suprugu. Neki je starina iz vijeća nastojao da se spasi izjavljujući, da samo on pozna neke tajne, koje su potrebne životu plemena, i da će, ako ga ubiju, umrijeti, a da ih iz osvete nikome ne otkrije.

Puna tri dana čuli su se po cijelom otoku samo jecaji i tužaljke. Ali zakon je nesmiljen i ne dopušta odgađanja ni oprosta. Samo u jednom slučaju može osuđenik da bude spašen : t. j. ako je netko drugi spreman da umre umjesto njega. Ali — kako su mi rekli — to se ne događa skoro nikada. Treći su dan sedmorica osuđenih već bili napravili samoubojstvo uz jauk rodbine i prijatelja, a u zoru četvrtog dana samo dvije vreće bijahu bačene u more u nijemoj nazočnosti čitavoga naroda. Opazio sam ipak, da su se oni, koji su izbjegli, počeli oporavljati i da lica bijahu vedrija : godina sigurnog života bila je pred njima."

Pat Cairness ispričao mi je mnoge druge pripovijesti, ali me se ta najviše dojmila zbog njezine neobičnosti.

„FOM"

Chicago, 3. *travnja*.

Jutros, dok sam mirno pripremao svoj azijski putni plan, predstavio mi se neki čovjek pedesetih godina, uljudan, skoro smjeran, koji mi je rekao, da mora govoriti sa mnom u četiri oka o vrlo važnim stvarima. Poslao sam svoga tajnika van, i bio sam spreman da ga saslušam.

„Poznate li *Fom* ?" zapitao me je tihim glasom posjetilac.

Morao sam priznati, da nisam o tome nikad čuo govoriti.

„To sam i mislio. I dobro je, da je tako. Radi se, kako ću vam razjasniti, o nekom tajnom društvu. Moji poglavari drže, da bi vaš pristup bio vrlo poželjan."

Mislio sam, da se radi o kakvoj vrsti Ku-Kluks-Klana, i odgovorio sam, da se ne ću ni na kakav način miješati u tajna društva.

„Kad vam kažem, što je *Fom*, uvjeren sam, da ćete promijeniti mišljenje. Ime je, kako se domišljate, kratica početnih slova. Naše se društvo zove *Friends of Mankind* i njegov je cilj potpuno nesebičan. Utemeljitelji, kojih vam imena zasad ne mogu reći, pošli su od ovog načela : Neprekidni je porast čovječanstva u suprotnosti s njegovom dobrobiti. Kolikogod industrija, poljoprivreda i kolonijalna politika nastoje doskočiti *deficitu*, jasno je, da će za neko vrijeme biti odviše velika neravnoteža između gozbe i broja onih, koji joj prisustvuju. Malthus je imao pravo i pogriješio je samo u tome, što je vjerovao, da je katastrofa odviše blizu. Uistinu priroda pod vidom potresa, erupcija, pošasti, oskudice i ratova predviđa periodičko desetkovanje ljudskoga roda. Pa i automobilski promet, prodaja tehničkih čudesa i napredak samoubijstava pridonose od nekog vremena smanjenju stanovnika našeg planeta. Ali sve se te, recimo tako, providnosti, ne uspijevaju

suprotstaviti porastu poroda — a da se i ne govori, kako su to odviše bolni oblici uništavanja za žrtve.

Kako da se to popravi? Iako nismo još gladni, blizu je čas, kad će naši obroci biti smanjeni. I tada, posreduje *Fom.* Ono stavlja sebi za zadaću, da racionalno ubrza nestajanje onih, koji su manje dostojni života. Naše bi se društvo za prvo vrijeme moglo zvati društvom za nenadanu eutanaziju. Prirodna opustošenja — kao pošasti i ratovi — smrt su mladih, nedužnih, jakih. Ali ako je potrebno prorijediti zemlju, pravo je prije svega, da se uklone nepotrebni, pogibeljni ili oni, koji su već dosta živjeli. Potres i kolera su slijepi: a mi imamo oči i to dobre oči. Naše društvo dakle ima zadaću, da požuri na blag i neprimjetan način te u najpotpunijoj tajnosti iščeznuće slabih, neozdravljivih bolesnika, staraca, nemoralnih ljudi i zločinaca. Sva bića, koja ne zaslužuju da žive, ili žive, da pate ili da nameću velike troškove zajednici.

Sredstva su, kojima se služimo, najsavršenija: otrovi, koji ne ostavljaju traga, injekcije velikih doza, udisanja anestetičkih i toktičkih plinova. Našemu društvu pripadaju mnogi liječnici, bolničari i sluge, koji su u najzgodnijem položaju za te čovječanske čine, a rezultati su odlični. Ali ima također veliki broj privatnika, koji žele sa svom potrebnom opreznošću, da uklone prijatelja, koga od rodbine, a i obične neznance. Javni moral zamagljen starim praznovjerjem, nije još dospio da prizna, ili bar da podnese naše dobrotvorno djelovanje, i zato smo primorani, da radimo u najvećoj tajnosti. Nitko od naših dosad nije bio otkriven. I unatoč poteškoćama, statistike smrtnosti pokazuju, otkad je ustanovljen *Fom,* da naš filantropski rad nije bio uzaludan.

Uz *Fomovu* sekciju, nazovimo je tanatofilnom, postoji i druga, jednako tako dragocjena, koja bi se mogla nazvati moralizatornom. Postoje nažalost krivnje, koje naši zakoni ne kažnjavaju, ili koje redarstva ne znaju da otkriju. Naše društvo predviđa i tu potrebnu djelatnost. Odbor sastavljen od profesora morala i pravnika sastavlja popis onih, koji trebaju biti kažnjeni i u ovom gradu i u drugim gradovima. Za izvršenje morali smo se obratiti zločincima od zanata ili dobrovoljcima, koji su poduzeli, uvijek u najvećoj tajnosti, da kazne krivce. Oni kradu kradljivcima, škrcima, varalicama; sekvestriraju i ranjavaju sistematske mučitelje djece i ovisnih,

izlažu ohole kaznama, koje ih ponizuju; šalju prijeteća pisma igračima i krijumčarima; kažnjavaju na različite načine nepoštene spekulante, jatake i druge štetne te nećudoredne osobe. U tim smo slučajevima homeopatici: zločin protiv zločina. Da kaznimo zlo, moramo se pomiriti s tim, da zadajemo zlo, ali nas plemenitost svrhe opravdava.

Kako vidite, *Fom* ima dvije potrebite i časne svrhe: zapriječiti pad *standard of life-a,* koji je ugrožen pretičkom populacije, te suzbiti pokvarenjake i prestupnike, koje zakon ne kažnjava. Uklanjanje suvišnih i čišćenje društva. Mi tim radom doprinosimo dvostrukom materijalnom i etičkom poboljšanju ljudskog roda i možemo se mirne savjesti zvati *Friends of Mankind* (Prijatelji čovječanstva)."

Pustio sam, da govorljivi apostol *Foma* izgovori sve. Bilo mi je stalo, da doznam sve, i priznajem, da mi se neka njegova razlaganja sviđaju. Tko je slobodan — kao što sam ja — od svake ćudoredne i vjerske predrasude, ne može se ozbiljno suprotstaviti takvoj dijalektici. Ako postoji samo jedan život i ako se život sastoji u dobrom obroku za općim stolom, program je „Prijatelja čovječanstva" logičan i znanstven. Samo moja odvratnost, da se udružim s drugima i da se svežem obavezom čuvanja tajne, suzdržala me je od upisa u to društvo. Ipak sam pustio *Fom-ova* izaslanika, da se nada, iz bojazni pred odmazdom. Za četiri dana putujem u San Francisco i Kinu — imam vremena da o tome ponovo promislim na povratku.

NAPUŠTENI GRAD

Tien-Tsin, 18. *prosinca.*

Najčudnovatiji grad, koji sam vidio u čitavoj Aziji, još je vijek onaj, koji sam otkrio neke listopadske večeri istočno od Khamila usred pustinje.

Karavana je deva, teško sastavljena u Turfanu, bila odviše spora za onoga, koji je naučen u Americi i u Evropi na brzinu luksuznih vlakova. Mongolske sam goniče deva već nakon tri etape bio tako zamrzio, da sam svaki dan morao svladavati želju, da išibam najljenije od njih. Kad smo stigli u Khamil pod izlikom dobave novih zaliha, činilo se, kao da se ne će više maknuti odatle. Očajan zbog boravka u tom gnusnom gradu, gdje se ništa nije moglo ni raditi ni vidjeti, zapitah poglavara posluge Ghitaja, da li je moguće otputovati naprijed na konju i dočekati karavanu u srcu pustinje.

Nekoga ranog jutra ostavismo na dva dlakava, malena, ali vrlo brza konja odvratni Khamil jureći prema Istoku.

Zrak je bio hladan, ali vedar. Put je bio skoro ravan, te je prolazio kroz tvrdu i nisku travu goleme stepe. Jašili smo šutke mnogo sati, a da nismo susreli žive duše. U zaklonu neke pješčane dune ustavismo se, da pojedemo pečene ovnovine, koju smo bili ponijeli sa sobom. Ghitaj je uspio da zapali malo vatre sa suharcima i ponudi mi glasovito mongolsko piće: čaj s otopljenim maslom. Konji su pasli pod užarenim suncem, a tada nastavismo jahati do sutona. Ghitaj je govorio, da ćemo naći blizu puta logor konjskih čuvara. Ali nije se opažao nikakav dim ni na jednom dijelu obzorja. U još bistrom sumraku razabirao se put. Mjesec, skoro pun, pomoli se na Istoku na crti ravnice.

Konji nisu pokazivali znaka umornosti. Nije se moglo drugo učiniti, nego proslijediti. Povratiti se u Khamil značilo bi ponovo prevaliti sav prevaljeni put, to jest jašiti cijelu noć. Ghitaj je neprestano istraživao u bjelkastoj prašini beskrajnosti kakav znak logora, koji je po njegovu sudu morao biti u blizini. Mjesec se bio digao, konji su pištali, podigao se ledeni noćni vjetar, kojemu nisu smetali ni brda ni drveće. Svakih smo se nekoliko časaka zaustavljali, da prisluhnemo i da srknemo po koji gutljaj votke. Nikakva šatora, nikakva glasa, nikakve šume. Pogledah na sat: bilo je deset. Jašili smo već šesnaest sati. Konji su još samo išli u korak, pa smo se bojali časa, kad će iscrpljeni pasti na zemlju.

Najednom opazismo pred sobom u udaljenosti od polovice milje neku dugu sjenu, visoku, masivnu, linearnu. Ghitaj mi nije znao reći, što je to. Na nekim se mjestima sjena uzdizala ravno poput kule. Što smo se više približavali, sve sam više bio siguran, da su tamo zidine nekoga grada. Ghitaj, šutljiviji nego obično, nije odgovarao na moja pitanja.

Nisam se varao. U zamagljenoj bjelini jesenskog mjeseca uzdizao se pred nama golem pojas visokih zidova sa svojim okruglim stražarskim kulama — pravi grad!

Bio sam sretan: te su zidine značile sklonište, gostionicu, večeru, krevet, spas. Ali Ghitaj je neprestano šutio i činilo mi se, da nije nipošto zadovoljan, što je tu. Zapitah ga za ime grada: nije htio da mi ga kaže.

„Bolje je ne ući," reče samo.

Nisam razumio. Bio sam došao pred vrlo visoka vrata od stara drveta, koja su bila pokrivena debelim željeznim čavlima. Bila su zatvorena. Zakucah jako kundakom puške: nitko ne odgovori. Ghitaj je bio sišao s konja i držao se otraga zamišljen.

Videći, da nitko ne otvara, pomislih, da obiđem zidove, pa da nađem druga vrata. Nakon pola milje otvarala se između dvije kule široka, tamna, presvođena vrata, kao ulaz u neki tunel. Uđoh tu unutra, ali nakon dvadesetak koraka zaustavi se konj.

Na kraju presvođena hodnika bila su zatvorena vrata. Moji su udarcu ostali bez odgovora. Nikakav se šum nije čuo s one strane golemih vratnica.

Izađoh ponovo, da proslijedim obilaženjem zidina. Zidovi su se neprestano uzdizali visoki, starinski, nejednaki, mračni, šutljivi kao beskrajan niz grebena. U blizini velikih vrata otkrih vratašca, koja su bila prilično malena, ali dobro vidljiva, jer su se nad njima nalazile skulpture od pocrnjela mramora: izgledale su pri

nejasnoj mjesečevoj svjetlosti kao dvije antropokefalne zmije, koje se ljube Bijahu zatvorena kao i ostala vrata, ali kad sam ih snažno gurnuo, činilo se, da popuštaju. Naredih Ghitaju, da mi pomogne: pod pritiskom ramena popustiše dvije vratnice od gnjila drveta i otvoriše se.

Ali Ghitaj ne htjede ući sa mnom. Nisam ga nikad vidio tako utučena. Legne na zemlju s glavom naslonjenom na zidine i izvadi neku vrst krunice.

„Ghitaj čeka ovdje," reče. „Ghitaj ne ulazi. Ni vi ne biste smjeli ući."

Nisam poslušao. Moj je konj bio umoran, ali se činilo, da ga je blizina kuća oživjela. Ušao sam u labirint uskih, pustih i šutljivih ulica. Nikakva fenjera na vratima, na prozorima; nikakva glasa, nikakva znaka života. Svi ulazi bijahu zatvoreni. Kuće bijahu niske i, kako mi se učinilo, siromašne i trošne.

Stigoh na nekakav prostran trg, koji je bio obliven mjesečinom. Činilo mi se, da vidim naokolo niz likova, koji su bili odviše veliki, a da bi mogli biti ljudi. Prepoznah lava, devu, konja, zmaja.

Kuće su naokolo bile više i dostojanstvenije, ali zatvorene i šutljive kao i one, koje sam prije vidio. Pokušao sam da lupam po vratima, da vičem. Nijedna se vrata nisu otvorila, nitko nije odgovorio. Ni šum ljudskoga koraka, ni lajanje kakva psa, ni rzanje konja nisu razbijali te šutljive halucinacije. Pretrčah druge ulice i izađoh na druge trgove: grad je bio, ili mi se tako činilo, golem. Na nekom velikom tornju, koji se uzdizao posred nekoga golemog samostana, činilo mi se, da vidim kao bljesak svjetiljaka. Ustavih se, da ispitam. Lepet krila me upozori, da se radilo o jatu noćnih ptica. Činilo se, da nijedno drugo živo biće ne stanuje u gradu. U nekoj ulici vidjeh, kako se nešto bjelasa u sjeni nekog trijema. Siđoh s konja: pri svijetlu svoje električne svjetiljke prepoznah kosture triju pasa, koji su još bili privezani uza zid trima zarđalim lancima.

U pustom se gradu čula samo jeka umornog topota moga konja. Sve su ulice bile popločene, ali činilo mi se, da nešto trave raste između kamenih ploča. Činilo se, da je grad napušten pred nekoliko sedmica ili najviše pred nekoliko mjeseci. Zgrade su bile netaknute, prozori pažljivo zatvoreni crveno obojenim kapcima, a vrata su bila poduprta i zasunjena. Nije se moglo misliti na požar, na potres, na pokolj. Sve je bilo netaknuto, očišćeno,

uređeno, kao da su svi stanovnici otputovali skupa po jednodušnoj odluci, u miru, u isti sat. Seoba u mnoštvu, a ne uništenje ili bijeg. Nađoh na zemlji samo ženski zobunac i kesu s nešto bakrena novca. Kad bih se zaustavio, da prisluhnem, čuo bih samo grizuckanje crvi i tapkanje miševa.

Jahao sam u geometrijskim prugama, koje je stvarao mjesec među nejednakim sjenama grada. Stigoh do neke goleme palače od opeka, koja je bila kao kakva tvrđava, a koja je možda bila kraljevski dvor ili tamnica. Na glavnim su vratima dva diva od bronca, dva ratnika, pokrivena bojnom opremom iz zelene mjedi, stršila kao čuvari umrlih vjekova ponosno ne gledajući iz dubina praznih očnica.

I onda počeh da osjećam grozu toga sablasnog grada, napuštena od ljudi, pustog usred pustinje. Osjetio sam se na mjesečini u onoj zbrci ulica i trgova, u kojima stanuje samo vjetar, strahovito sam, bezgranično stran, neopozivo daleko od svojih ljudi, skoro izvan vremena i života. Srsi su me prolazili možda od umora i gladi, možda od straha. Konj je sada sasvim polako koracao s nozdrvama prema zemlji: i on se na mahove zaustavljao i drhtao.

Uspio sam srećom naći vratašca, na koja sam ušao. Ghitaj je zaogrnut krznom spavao. U zoru se pokaza dalek dim: bio je to logor, koji smo imali susresti jučer navečer. Moja je karavana stigla dva dana kasnije.

Nitko mi u cijeloj Mongoliji nije htio kazati ime napuštena grada. Ali ga češće u Tokiju, u San Francisku, u Berlinu, vidim ponovo kao strašan san, od kojega se ipak ne bih htio probuditi. I osjećam, kako me zahvata nostalgija, velika želja da ga opet vidim.

POSJET GANDHIJU

Ahmedabad, 3. ožujka.

Nisam htio napustiti Indije, a da ne vidim najglasovitijega živog Indijca, pa sam pred dva dana pošao u Satyagraha-Ashram, Gandhijevo prebivalište.

Mahatma me je primio u skoro praznoj sobi, gdje je on sjedeći na zemlji razmišljao uz odloženu preslicu. Pričinio mi se ružnijim i mršavijim, nego što to izgleda na fotografijama.

„Vi hoćete da znate," rekao mi je među ostalim, „zašto želimo otpremiti Engleze iz Indije? Razlog je vrlo jednostavan. Sami su mi Englezi sugerirali tu čisto evropsku ideju. Moja je misao sazrela za vrijeme duga boravka u Londonu. Opazio sam, da nijedan evropski narod ne bi podnosio, da njime upravljaju i zapovijedaju ljudi nekoga drugog naroda. Među Englezima je taj osjećaj dostojanstva i nacionalne autonomije posebno jako razvijen. Ne ću više Engleza u svojoj kući baš zato, jer sam previše nalik Englezima. Stari Indijci su se malo brinuli za zemaljske stvari, a još manje za politiku. Uronjeni u kontemplaciju o *Atmanu*, o *Brahmanu*, o *Apsolutnom*, oni su samo željeli, da se rasplinu u jedinstvenu Dušu Svemira. Za njih je običan izvanjski život bio tkivo iluzija, a važno im je bilo, da ga se brzo oslobode — prvo ekstazom, a zatim smrću. Engleska kultura i uopće zapadna — koja je uvezena ovamo, otkad je zaposjednuta ova zemlja — promijenila je naše shvaćanje života. Kažem naše, a mislim tim shvaćanje intelektualaca, jer su široki slojevi naroda ostali za vjekove nepristupačni evropskom navještaju političke slobode. Prvi, koji je bio potpuno zadojen zapadnjačkim idejama, bio sam ja — i postao sam vođa Indijaca upravo zato, jer sam manje Indijac od svakoga svog brata.

Ako čitate moje knjige i pratite moju propagandu, postat će vam jasno, da su četiri petine moje kulture i moga duhovnoga te političkog odgoja evropskog podrijetla. Tolstoj i Puškin su moji pravi učitelji. Kršćanstvo je nadahnulo više nego Jainizam moju teoriju neotpora. Preveo sam Platona, divim se Mazziniju, razmišljao sam o Baconu, o Carlyle-u, o Böhmeu, koristio sam se Emersonom i Carpenterom. Moje ideje o potrebi neposlušnosti potječu od Thoreau-a, samotnog mudraca iz Concorda, a moja je hajka protiv strojeva ponavljanje one hajke, koju su Ludditi, t. j. sljedbenici Ned Luda, proveli u Engleskoj od g. 1811. do 1818. Čak i poezija preslice pala mi je na um, kad sam čitao u Goetheovu *Faustu* prizor Margarite. Kako vidite, moje teorije ne duguju ništa Indiji nego sve Evropi, osobito piscima na engleskom jeziku. Zamislite, da sam tek u Londonu g. 1890. proučio *Bhagavad Gita* na poticaj Mrs. Besant, jedne Engleskinje! Iako se danas borim za ujedinjenje hinda, muhamedanaca, parsa i kršćana, ne činim drugo, nego slijedim načelo vjerskog jedinstva, što ga je proglasila teosofija, koja je posve evropsko djelo. I suvišno je, da nadodam, kako moja osuda kasta potječe od načela jednakosti francuske revolucije.

Evropska povijest XIX. vijeka imala je na mene odlučan upliv. Borbe Grka, Talijana, Poljaka, Madžara, južnih Slavena, da se otmu tuđinskom gospodstvu, otvorile su mi oči. Mazzini je bio moj prorok. Teorija irskog *Home Rule* je uzor pokreta, koji sam ovdje nazvao *Hind Swarai*. Uveo sam tako u Indiju načelo, koje je potpuno tuđe indijskoj duši. Indijci, metafizički i resignirani ljudi, uvijek su držali politiku kao neku nižu djelatnost: ako je neka vlast potrebita i ima ljudi, koji hoće da je vrše, mislili su, neka im bude: jedna briga nama manje. Indijac živi u čistom duhu, teži k vječnosti. Što je njemu do toga, da li ovdje vladaju urođeni *rajahs* ili strani vladari? Zato smo kroz vjekove podnosili mongolsku i muhamedansku vlast. Zatim su došli Francuzi, Holanđani, Portugalci, Englezi; podigli su imanja na obalama i uputili se u unutrašnjost, a mi smo ih pustili da rade. Evropejci su, i to samo Evropejci odgovorni za našu sadašnju želju, da protjeramo Evropejce. Njihove su nas ideje promijenile, t. j. *razindijčile*, i sada, kad smo postali učenici svojih gospodara, rodila nam se želja, da ne ćemo više gospodara. Najprožetiji engleskom misli sam ja i zato sam bio određen, da budem glava protuengleske križarske vojne. Ne radi

se ovdje, kako buncaju evropski novinari, o borbi između Zapada i Istoka. Naprotiv: evropejstvo je tako proželo Indiju, da smo bili primorani podići se protiv Evrope. Da je Indija ostala čisto indijska, t. j. pravi Istok, sva u kontemplaciji i fatalizmu, nitko od nas ne bi bio pomislio, da strese engleski jaram. I samo ukoliko sam bio izdajica drevnog duha svoje domovine, pričinio sam se oslobodiocem Indije. Evropske su ideje kroz moj prozelitizam — koji je odlično spremila engleska kultura, proširena u našim školama — već danas prodrle u mnoštvo, i tome nema lijeka. Pravi Indijac može podnijeti da bude rob; anglicizirani Indijac hoće da bude gospodar u Indiji, kao što su Englezi u Engleskoj. Najveći su Anglomani — kao što sam i ja bio do g. 1920. — nužno Antibritanci.

To je prava tajna onoga, što se naziva „Gandhijevim pokretom", ali to bi se zapravo moralo nazvati pokretom Indijaca, obraćenih na evropejstvo protiv Evropejaca, koji su ga se odrekli — t. j. protiv ovih Engleza, koji bi umrli od sramote, kad bi u njihovu zemlju došli zapovijedati Francuzi ili Nijemci, a zahtijevaju, da pod izlikom filantropije vladaju zemljom, koja njima ne pripada. Promijenili ste nam dušu — i ne ćemo više da znamo za vaše prisustvo kod nas! Sjećate li se *Šegrta Vrača* od Goethe-a? Englezi su probudili u nama političkog zloduha, koji je spavao u dnu naše duše, duše asketa, koji se ni za što ne zanimaju, pa sad više ne znaju, kako da ga otjeraju natrag. To gore po njih!"

Jedan je učenik već pred nekoliko minuta ušao u sobu i napravio je neki šutljiv znak Mahatmi. Čim je svršio govor, ustanem, da ga ostavim slobodnim i, pošto sam mu zahvalio na neočekivanim obavještenjima, povratio sam se automobilom u Ahmedabad.

SIAO - SIN

Singapur, 12. *kolovoza.*

Na posjetnici je pisalo:

SIAO-SIN
Medium of First Class
BATAVIA

Spiritisti su mi sa svojim trikovima, sistemima i misterijima odvratni. Odgovorio sam, da sam bolestan i da ga ne mogu vidjeti. Dan kasnije dobio sam ovo pismo:

„*Dragi gospodine Gože,*

Niste bili u pravu. Da ste me samo jednu minutu pustili da s Vama govorim, Vaše bi predrasude pale. Jer shvatio sam razlog vašeg odbijanja, pošto sam također i čitač misli iz udaljenosti. Taj razlog poštujem, dapače držim, da je ispravan. Ni ja ne želim imati posla s mrtvima. Samo se prosti „*mediums*" bave dozivanjem mrtvaca. I to s bezbrižnim mirom Richeta i Olivera Lodgea, a s vrlo malim garancijama istinitosti. Da li duše umrlih i dalje živu? Da li se mogu povratiti na zemlju? Postoji li siguran način, na koji bi se s njima moglo stupiti u odnošaje? Sve me se to ne tiče.

Ali živi, gospodine Gože, postoje. Njihova se opstojnost ne može staviti u sumnju. I živu ovdje na zemlji. A mi možemo stupiti u odnose s njima, pa ako su i vrlo udaljeni. Moji zahtjevi uistinu nisu tajinstveni, ali su solidni. Moje umijeće — ili bolje moj talenat — sastoji se u *dozivanju živih*. Utvare, ako baš hoćete, ali utvare bića, koja na drugom dijelu zemlje uistinu postoje. Moje medijstvo stoji na raspolaganje onima, koji su odijeljeni, koji su rastuženi; stoji na raspolaganje prijateljima, zaljubljenicima i znatiželjnicima.

Jeste li ikada pokušali živjeti daleko od ljubljene osobe? Koliko li ste puta na dan zaželjeli da je vidite,

da joj govorite, pa bilo i za jedan čas! Istina, tu su pisma, ali ona nisu isto, što i sama osoba: ona su tek maleni fragmenat njezine misli. Pa ni fotografije ni snimke ne mogu zamijeniti nikada stvarnu, slatku prisutnost. Koji Vam se put prikaže u snu — ali koliko je lepršava vizija, toliko je tužno probuđenje!

Moje je medijstvo moćan balzam za bol udaljenosti. Ja ću se pobrinuti, da se prikaže u Vašoj sobi za vrijeme od jednog sata bilo koja osoba, koju mi Vi naznačite, pa prebivala ona u taj čas na antipodima. I to bez čarobnih ceremonija ili rituala. Ja nisam, upamtite to, neki nekromant, t. j. dozivač mrtvaca. Puštam pokojnike Mru Conan Doyle-u i njegovim naivnim sljedbenicima. Radim sa živima i služim se živima. Dostatna mi je malo tamna soba, mali mangal, jedan naslonjač i ništa drugo. Čim mi kažete ime, vanjštinu i prebivalište čovjeka ili žene, koju želite vidjeti, ja se saberem i koncentriram. Na stotinu ili na deset tisuća milja daleko od nas onaj čovjek ili ona žena osjete se obuzeti lakim snom i uspavljuju se. Ako se dozivanje može učiniti u sate, kad dozivana osoba neosporno spava u svom naravnom snu, tim bolje: učinci su brži.

Poslije čekanja, koje obično potraje preko četrdeset minuta, Vi vidite u svojoj sobi neku vrst dima, koji može biti intenzivno žute boje ili boje tratora. I malo se pomalo od onog maglenog pramena izdvaja lik onoga ili one, koje želite ponovo vidjeti. S njegovom preciznom fizionomijom, tek malo fluidnijom, nego kad bi bila s mesom i kostima. Nemojte se čuditi, što ima malko snen izgled. Ne gubite vremena već pitajte: odgovorit će Vam niskim i umornim, ali savršeno razumljivim glasom. Ipak se nemojte približivati, niti je dodirujte. Bilo bi strašno za Vas i za onoga ili onu, koje ljubite. Viđenje traje samo nekoliko minuta: vidjet ćete ga, kako se skuplja u prozračan pramen i kako iščezava. Baš istražujem način, kako bih postigao dulje vrijeme viđenja; i nadam se, da ću uspjeti.

I uzmite u obzir, da je Vaš izbor neograničen. Nije uistinu potrebno, da se tu radi o nekoj osobi, koja Vam je poznata. Ako Vam se jednog dana svidi, da iz Amerike razgovarate s Lloyd George-om, sa Stravinskim ili s kraljem Alfonsom, nema u tome ni najmanje poteškoće. Utvara tih osoba prikazat će se uz već rečene uvjete i Vi ćete moći na one ugledne ličnosti uputiti pitanja, koja Vam se najviše svide. Prema mom sistemu više nisu potrebna duga putovanja, čekanja audijencija, da se postignu razgovori sa slavnim ličnostima čitavog svijeta. Po onome, što znam o Vama, čini mi se, da bi Vam se slična igra morala svidjeti.

Uvjeren sam, da ne ćete sumnjati u egzatnost svega ovoga, što sam Vam izložio. Poznavat ćete zacijelo klasičnu knjigu Myersa, Gurneya i Podmorea o *Phantasms of Living*. Radi se o beskrajnom nizu slučajeva obične telepatije, t. j. o prikazivanju kroz udaljenost onih, koji umiru, onima, koji živu. Ono, što je spontano moguće, bez sudjelovanja volje, učinilo mi se, da bi se moglo postignuti metodički pomoću određenoga napora. Pokušah — i uspio sam.

Ja sam, kako to kaže moje ime, Kinez, ali sam studirao mnogo godina u Evropi: u Ženevi, Leipzigu i u Londonu. Ipak se nisam bavio drugim stvarima, nego sam razvijao prema zapadnim principima neke dragocjene upute, koje sam pronašao u knjigama taoističke škole. Ostalo, t. j. svoj uspjeh, dugujem prirođenim sposobnostima i strogoj vježbi.

Ako bi Vam moj rad mogao biti koristan, možete mi telefonirati u *World' s Hotel*, soba broj 354. Zadržat ću se ovdje još dva dana.

Vjerujte mi, da sam vaš iskreni

SIAO - SIN."

Nisam odgovorio na to pismo. Nisam ni telefonirao. Taj Siao-Sin mi se čini razborita i ozbiljna osoba i možda ne daje isprazna obećanja. Ali stvar sam dobro promislio. Ni u jednom kraju svijeta ne postoji u ovaj čas muško ili žensko biće, koje bih želio vidjeti ili ponovo ugledati. Siao-Sin, ako ne drugo, a ono mi je predočio moju savršenu osamljenost.

OBRAZINE

Nagasaki, 3. veljače.

Jučer sam kupio tri čudne starinske, prave japanske obrazine. Odmah sam ih pričvrstio na zid u svojoj sobi i ne mogu ih se sit nagledati. Čovjek je veći umjetnik od prirode. Naša se prava lica čine mrtva i bez izražaja pred tim tvorevinama, koje su izrađene tek iz malo drva i laka.

I gledajući ih mislio sam: kako to, da čovjek pokriva sve udove svoga tijela, čak i ruke (rukavice!), a da mu lice, taj najvažniji dio tijela ostaje gol? Ako sakrivamo sve udove zbog stida, zašto onda ne sakrivamo i lice, koje je obično najmanje lijep i najnesavršeniji dio?

Ljudi u staro doba i primitivci, u mnogim stvarima inteligentniji od nas, upotrebljavali su i upotrebljavaju obrazine u najtežim i najljepšim koracima u životu. I prvi Rimljani, baš kao danas divljaci, stavljali su sebi obrazine na lice, kad su imali da napadnu neprijatelje u ratu. Vrači i svećenici imali su obredne obrazine za vračanje i obrede. Grčki i latinski glumci nisu nikad recitirali bez obrazine. U Japanu se plesalo uvijek s obrazinama (one, koje sam ja kupio upravo su obrazine za ples *Genjo - raku* i potječu iz doba Heiana). U Srednjem su vijeku članovi bratovština imali lice pokriveno kukuljicom sa dva otvora za oči. I pada mi na um još tajanstveni Prorok Khorasana, Vijeće desetorice u Veneciji, Željezna Maska... U ratu, umjetnosti, vjeri, pravdi: ništa veliko se nije činilo bez obrazine.

A danas je dekadencija: upotrebljavaju je samo lakrdijaši u pokladama, razbojnici i autotrkači. Pa i poklade su skoro nestale, a i razbojnici su po cestama sve rjeđi.

Obrazina bi po mome mišljenju morala biti fakultativni dio nošnje, kao i rukavice. Zašto da budemo zadovoljni s licem, koje je često poniženje za nas, a uvreda za druge? Svatko bi mogao izabrati za sebe fizionomiju, koja mu se najviše sviđa i koja je više u skladu s njegovim duševnim stanjem. Svaki bi od nas mogao dati napraviti više nego jednu obrazinu i staviti na lice ovu ili onu prema raspoloženju dana ili prema vrsti posla. Svi bi morali imati u svojoj garderobi uz šešire i tužnu obrazinu za žalobne posjete i sprovode, divlju obrazinu za diskusije i dvoboje, patetičnu i zaljubljenu obrazinu za *flirts* i zaruke, nasmijanu obrazinu, kad se ide na komediju ili na večere k prijateljima i tako dalje. Čini mi se, da bi opća primjena obrazina donosila mnogostruke koristi i to:

1. Higijenske. Zaštita kože na licu.
2. Estetske. Obrazina napravljena prema našoj narudžbi bila bi uvijek ljepša od prirodnog lica i uštedila bi nam gledanje tolikih idiotskih i izobličenih fizionomija.
3. Moralne. Nužda hinjenja — t. j. udešavanja naših lica na čuvstva, koja nismo možda nikad doživjeli — bila bi vrlo smanjena, ograničena samo na riječ. Mogao bi ići u pohode prijatelju u nesreći, a da ne moraš crtama lica hiniti bol, koje ne osjećaš.
4. Odgojne. Dugotrajna upotreba iste obrazine — kako to dokazuje Max Beerbohm u svome *Happy Hypocrite* — svršava s modeliranjem mesnata lica i preinakom karaktera onoga, koji je nosi. Kolerik, koji nosi mnogo godina uobičajenu i miroljubivu obrazinu, izgubio bi konačno fizionomske znakove srdžbe, a malo pomalo i dispoziciju, da se razbjesni. Ta bi se točka morala produbiti: primjena na pedagogiju, na umjetni uzgoj genija itd. Čovjek, koji bi nosio deset godina na licu Raffaellovu obrazinu i živio među njegovim glavnim djelima, na primjer u Rimu, postao bi vrlo lako velik slikar. Zašto ne bismo utemeljili na osnovu tih načela institut za pravljenje talenata?

KINESKA DUBINA

Peking, 28. *ožujka*.

Pročitao sam u nekoj kineskoj knjizi nekoliko tako lijepih, točnih i dubokih misli, da ih želim ovdje prepisati, da mi uvijek budu pri ruci.

抱刃以自喪
笑爲棘與荆
不惟後受殃
飲之皆仆僵
是爲最不祥
故有婬欲情
去道如絲髮
著者不得還

婬欲亦如是
言爲刀斧裁
愚者見歡喜
癡人貪其味
所向無不壞
覩表不見裏
絶欲以求道
羅網四面張

POVIJEST UNATRAG

Kairo, 10. *siječnja*.

Profesor je Killaloe — s kojim sam dugo razgovarao u svratištu iza *luncha* — šezdesetgodišnji Irac, ali pun života. Visok kao Patagonac, prepire se kao vrag, učen kao *Encyclopaedia Britannica*, mršav kao pustinjak. Ne znam, što predaje, ni gdje, ali govori o svemu sa sigurnošću, a da usto ne žvače ona opća mjesta, koja su redovita profesorska hrana.

„Nalazim se ovdje," reče mi između ostaloga, „da svršim svoju Opću povijest: poglavlje će o Egiptu biti jedno od zadnjih."

„Zar vam se čini, da je Fuadovo kraljevstvo tako važno, da zaslužuje posebno poglavlje ?"

„Fuad ? Vrlo simpatična osoba, ali ne spada još u opću povijest. Posljednji je egipatski kralj u mojoj povijesti Menes, ili Mini, koji možda nije ni postojao."

„Posljednji ? Našao sam u svom *Baedekeru*, da je Menes naprotiv prvi od Faraona."

„Sasvim točno. I u tom se gospodin Baedeker slaže s gospodinom Wallisom Budge, s gospodinom Edwardom Meyerom, s gospodinom Flindersom Petriem, s gospodinom Breastedom i sa svim povjesničarima staroga Egipta. Vaša pogreška, kao i pogreška svih povjesničara na svijetu, proizlazi iz nepopravljive slaboumnosti, koja je stara na hiljade godina, a koja svaku povijest počinje od nekog hipotetskog početka, da stigne do nekog konca, koji je bliz nama. Svi su povjesničari čudni stvorovi, koji imaju oči na zatiljku ili na leđima. Njihovo se neprestano praznovjerje, koje je već postalo navikom, sastoji u tome, da stupaju vremenom od prošlosti prema sadašnjosti. I u tom je uzrok, zašto svi oni od Herodota do Wellsa nisu nikad ništa razumjeli u ljudskoj povijesti. Uzmite, na primjer, jednu englesku i jednu židovsku knjigu. Engleska se knjiga počinje čitati od stranice broj jedan i čita se tako sve do konca;

židovska knjiga počinje sa stranicom, koja bi za nas bila posljednja i tako sve dalje do prve. Kad prenesemo tu metodu na historijsko polje, onda Židovi imadu pravo. Ako hoćemo da imamo ispravan sistem za pisanje povijesti na razborit i razumljiv način, treba početi s najbližim događajima, da završimo s najdaljim."

„A kronologija ?"

„Kronologija je jedan od ključeva povijesti i bit će poštivana. Ali ja ne rušim kronologije, ako se, mjesto da pođem od jednog do hiljade, uputim da prevalim put od hiljade do jednog. Kao svi neupućeni i svi stručnjaci, tako ste i vi žrtva jedne apsurdne razumske navike, koja je sve do danas gospodovala u historijskim znanostima. Moja je metoda, koja se sastoji u tom, da polazim od sadašnjosti prema prošlosti, logičnija, naravnija i više zadovoljava. Jedino ona omogoćuje shvaćanje ljudskih čina. Promotrite samo, kako će ovaj ili onaj događaj zasjati i dobiti na važnosti tek nakon nekoliko decenija, a kojiput i nakon stoljeća. Ako u 637. godini nalazim ulazak muslimana u Jeruzalem, to je tek malena pojedinost vojničke ekspanzije Islama. Ali ako se uputim od 1095. godine, kad se počela propovijedati prva križarska vojna, otvara se preda mnom neprocjenjiva važnost tog događaja. Da su kršćani sa Zapada u određeno vrijeme osjetili kao nepodnosivu uvredu to, što je Kristov grob u ruci nevjernika, i da je taj osjećaj urodio sukobom između Istoka i Zapada i početkom nove civilizacije — eto ključa za odlučnu važnost Omarova ulaska u Jeruzalem. Ali je trebalo skoro pet vjekova, da to urodi svojim golemim posljedicama. I eto, ako pišem povijest Srednjega Vijeka unatrag, pa stignem do 637. godine, već imam pravo značenje tog događaja, i to baš zato, što sam već ispričao prvi ulazak križara u Jeruzalem 1099. Isto je tako i s ostalim činjenicama. Da shvatim rimski imperijalizam, treba prije ispitati barbarske provale, i samo, pošto proučiš Luthera, možeš shvatiti monaške redove trinaestog vijeka, isto kao što je potrebito poznavanje Bude, da se pravo shvati inteligencija starije brahmanske Indije. Istočnjački pothvati Julijana Apostate i Pompeja moraju nužno prije biti izloženi, ako nam je stalo do toga, da, kad stignemo do Aleksandra Velikoga, ocijenimo važnost njegova marša kroz Perziju. Ako se ne ispriča, kako je bilo s Napoleonom, ne razumijemo ništa od francuske revolucije,

a bez Revolucije ne može se ispravno shvatiti ni Ljudevit XIV. ni Ljudevit XI. Posljednji je evropski rat neophodno nužna osnovka, da se rekonstruira formiranje nacionalnih monarhija u 15. i 16. vijeku. Ono, što je *poslije*, tumači ono, što je *prije*, a ne obratno. Eto zašto su u stvari i moderni historičari tek kroničari s krtičjim očima i s mozgom. Samo idući natrag povijest će postati prava znanost. Vrijeme je, da se i tu primijeni zlatno pravilo, koje je usrećilo ostale znanosti: s poznatoga na manje poznato do nepoznatoga. A nije li za nas najpoznatije vrijeme, u kojem živimo ? Dakle prvo poglavlje svake povijesti moraju uvijek sačinjavati „najnoviji događaji", a posljednje poglavlje svake dobro napisane opće povijesti ne će moći biti drugo nego opis stvaranja."

„Kako ćete primijeniti taj obrnuti put na biografije?"

„Izvrsno. Već je rečeno, da se ne može prosuditi čovjek sve do posljednjega njegova dana — a prosuditi znači za učenjaka shvatiti. Da se shvati ovaj ili onaj veliki čovjek, neophodno je potrebno početi od dana njegove smrti. Život Cezarov stvarno počinje danom, kad je bio ubijen. Zašto je bio ubijen ? I eto tako možemo doći malo pomalo do njegovih ambicija, do njegovih bitaka, do njegove diktature. Prelaz preko Rubikona otvara nam put, da shvatimo njegovo supraništvo s Pompejem, koje je prethodilo tom događaju, a ovo nam opet tumači njegove demokratske simpatije, koje opet na svoj način nalaze ključ u njihovim odnosima s Katilinom. Ako se posljednje poglavlje Cezarova života osvrće na njegov život, nema u tome konačno ničega neobičnoga. Da li će Cezar prema metodi starih povjesničara ući u grob ili će se opet povratiti prema mojoj metodi u majčinu utrobu, rezultat je savršeno isti: od onoga časa, bilo to rođenja ili smrti, Cezara *više nema*."

„Prema tome vaša povijest..."

„Moja se povijest otvara s 1919. godinom obične ere, s mirom u Versaillesu, a svršava s prvim danom stvaranja, kada, kako to čitamo u *Genezi*, „zemlja bijaše pustoš i kaos i tmine pokrivahu ponore". Kako vidite, početak i konac se savršeno dodiruju, skoro bih rekao, da se ljube i istovjetuju. Kaos i tmine na početku, kaos i tmine na koncu. Veliki se prsten historije zatvara."

Tako govoreći profesor Killaloe podigne s *rocking chair-a* svoju dugu osobu i pozove me s Hamletskim posmijehom, da ga pratim na njegovu svakodnevnom izletu do sfinge.

SOTERIOLOG THORMON

Luxor, 6. siječnja.

Danas se vrzao oko mene neki drugi vizionar, kao da mi nije bilo dosta tumača piramida i uskrisitelja mumija. Zove se Thormon i ponosi se, da je potomak nekog svećenika Amona-Ra. Meni se činio istočnjačkim pustolovom u potrazi za novcem. Visok je, jak, s okruglim licem cimetne boje, urešenim ružičastom brazgotinom.

Izjavio mi je, da je njegovo zvanje soteriologija t. j. znanost oslobođenja.

„Svi su starinski narodi," rekao mi je, „vjerovali u metempsihozu i danas velik dio Indije u to vjeruje. I primitivci, koji su bliže od nas objavljenoj istini, ne prave razlike između ljudi i životinja: čovjek se, po njima može preobraziti u životinju i životinja u čovjeka. Ako Afrika pozna ljude tigre, Evropa zna ljude vukove. S druge su strane psiholozi, zoolozi, odgojitelji i krotitelji otkrili u velikom životinjskom carstvu tragove ljudske inteligencije. Glasovita iskustva Elberfeldovih konja i Koehlerova istraživanja na majmunima izveli su konačno na čistac, da psihologija životinja nije mnogo različita od ljudske psihologije: to je odlučna potvrda teorije, koja u životinji gleda reinkarnaciju ljudskih duša.

Ako je metempsihoza istinita, moramo dopustiti, da se u najvećem dijelu životinja nalazi utamničen duh nekog čovjeka. I našoj se ćudorednoj svijesti nameće pitanje: kako da oslobodimo tolike utamničene duhove? Na koji ćemo način pružiti ovim ljudima mogućnost, da se opet pojave u svom bivšem obliku?

Pred ovim oslobodilačkim radom svaki drugi ljudski ideal blijedi. Postoje oni, koji su nalik nama, a koji trpe ropstvo glada i rada, ali su bar ljudi. Mogu govoriti, ljubiti, a ponadasve posjeduju ruke, ova čudesna sredstva, koja ne će dostignuti nikakav stroj. Zamislite, kakve biste muke trpjeli, kad bi vaša duša

poslije smrti bila zatvorena u medvjeđu ili u zmijsku kožu. Misliti i željeti kao ljudska stvorenja, a usto morati da živiš kao životinja bez mogućnosti govora, smijeha, bez tuđeg smilovanja!

Ja sam se, ima već dvadeset godina posvetio istraživanju tajne za preobraženje životinje u čovjeka. Stari su nam ostavili ne samo uspomenu na metamorfozu čovjeka u životinju, već također i životinja u ljude. Nažalost nisu insistirali na metodama, koje su upotrebljavali da postignu ovaj preobražaj. Samo *Homer* i *Apulej* nešto natucaju, ali samo natucaju. Kirka, u *Odiseji*, maže Uliksove drugove balzamom, da od svinja opet postanu Grci; i Apulejev magarac postaje čovjek, pošto je pojeo bokor ruža. Ali nažalost predaja nam nije ostavila recepta Kirkinog napitka i, kolikogod se dosad pokušavalo s raznim smjesama, svinje su ostale svinje. Više sam puta pokušavao prisiliti magarce, da jedu ruže, ali bez rezultata: ili se u onim magarcima nije skrivao nikakav čovjek ili je za to potrebna vrst ruža, kakvih danas više nema.

Engleski učenjak, gospodin Wells, savjetuje neposredni odgoj, kakvim se bavio doktor Moreau. Pokušao sam i to, ali s istim rezultatom: čini se, u početku, da životinje opet dolaze do ljudske svijesti, ali poslije kratkog povrata opet padaju u čisto živinstvo. Put dakle nije taj: trebao bi izvanjski podražaj, ali od neposredna učinka.

No glavni je razlog, zbog kojega još nisam stigao do cilja, moje siromaštvo. Već sam iznašao, teoretski, dvije formule, koje držim nepogrešivima, ali, da ih provedem u praksi, potrebni su mi dugi mjeseci rada i, ponada sve, mineralne i biljne supstancije, koje je teško pronaći, i zbog čega su vrlo skupe.

Vi ste dobar čovjek i ne ćete biti nesmiljen na svagdanji očaj tolikih milijuna naše braće, koja su zatvorena u životinjskim tjelesima na svakom dijelu zemlje. Vi ste bogat i možete mi pomoći. Pisat će se jednoga dana u historiji, da je zahvaljujući Gogu utemeljena Soteriologija i da su bezbrojna stvorenja morala njemu zahvaliti oslobođenje i opet nađeno dostojanstvo."

Kad sam se sjetio, da ja nemam ništa s tim brbljavcem, zadržao sam za sebe prigovore, koji su se bez napora mogli postaviti toj neslanoj mašti. Ali se nisam mogao osloboditi od oslobodioca bez tri funte sterlinga.

RASKAJANI LJUDOŽDER

Dakar, 28. siječnja.

Stari je Nsumbu, kojega sam uzeo sa sobom zbog društva, previše melankoličan. Nisam vjerovao, da bi se jedan crnac do tolikog stepena dao pobijediti od grižnje savjesti. Uslijed prevelikoga kajanja postaje nepodnošljiv.

Nsumbu je imao sedamdeset i pet godina, i odrastao je, kad je u njegovu plemenu još bez skrupula i restrinkcija cvalo zloglasno ljudožderstvo. Kroz četrdeset je godina Nsumbu jeo svega, ali što je češće mogao, jeo je ljudsko meso, bilo bijelo bilo crno.

Ali sela su njegova plemena došla pod jednu od novih evropskih kolonija koncem prošloga stoljeća i ljudožderstvo je bilo žestoko iskorijenjeno: bili su poubijani svi oni, na koje se sumnjalo, da su ubijali. Bilo je ipak lešina, ali nije više bilo moguće, da se s njima pogoste.

Nsumbu je tužno životario u ono doba reakcije. Stranci su mu bez milosrđa oduzeli najbolju hranu s njegova stola. Nsumbu se ražalostio, ali se iz straha nije htio pribjeći lukavštinama, da se domogne unatoč zakonima svoje omiljele hrane. Zahvaljujući tom oprezu, ostao je živ i skoro slavan kao jedan od veterana ljudoždêrstva u ovom dijelu Afrike. Stranci putnici nukaju ga, da govori, i darivaju mu nešto novaca.

Odlučio sam ga uzeti sa sobom, da povedem s njim u dosadnim časovima razgovor, koji će biti manje glup nego obično. Dozlogrdila mi je čeljad, koja govori uvijek o slikama, plesovima, dobročinstvima ili industrijskim pitanjima. Čovjek, koji je proždro za vrijeme četrdesetgodišnjega zakonitog ljudožderstva bar tri stotine sebi jednakih, morao bi biti kadar da povede razgovor, koji će biti beskrajno „tečniji” nego razgovor kojeg *clergymana*, kojega *boss-a* ili kojeg estete. Ali to je bila obmana.

Mene je, koji općenito mrzim ljude, već jednostavna pojava ljudoždera sokolila. Gledajući Nsumbu-a mislio sam sa sarkastičkim zadovoljstvom, da je onaj smežurani starčev trbuh bio grob hrpe ljudi, koja je brojem bila jednaka broju termopilskih junaka. Kad bi svatko od nas u svom životu pojeo jednaki broj sebi sličnih, Malthusove bi teorije bile gospodarski i praktički pobijene. Tristo je ljudi uvijek više od dvjesta metričkih centi zdravog i tečnog mesa.

Nsumbu nije imao ništa da rekne protiv kakvoće čovjeka kao jestvine.

„Svi ljudi”, govorio mi je, „nisu jednako probavljivi, ali je tečnost uvijek prijatna i delikatna. Možemo biti ponosni, da je uz ostale prednosti čovječje vrste naše meso bolje od mesa bilo koje životinje. A kad se sve uzme u obzir, i hranljivije. Kad bih se dobro pogostio pečenim neprijateljem, mogao sam provesti u postu, a i u radu, nekoliko dana. Ima ih, koji više vole jesti žene, a drugi opet djecu. Što se mene tiče, uvijek sam cijenio odrasle ljude i uvijek sam se dobro osjećao. Kad jedemo meso neke životinje, kako znate, dobivamo i njihova svojstva. Da postanemo hrabri, jedemo lavlja srca, a da budemo lukavi, lisičji mozak. Hraneći se zrelim ljudima, obogatio sam se snagom i razboritošću i mogao sam doživjeti ovu dob. Ali ljudsko meso konačno dosadi. Njegova tečnost nam ogadi svako drugo meso, ali zatim nam postaje s vremena i ono samo netečno. Uvijek onaj slatkasti ukus, oni jezici, koji su previše nalik na naše, one ruke, koje su nas katkad i pogladile, ona srca, koja smo osjetili, da biju. A zatim postoji pogibao od duša. Uslijed toga, što jedemo tolike ljude, po koja duša konačno ostane u nama. I onda se osvećuje. Meni se čini, da ih sada imam četiri ili pet, koje me muče: sada jedna, sada opet druga i koji put sve skupa. Najmoćnija je, držim, duša milosrdna bijelca, koji me je toliko godina mučio napastovanjem bogoljubnosti. I sada, kad sam ostario, baš je ta duša stekla prevlast nada mnom. Ne mogu se više sjetiti bez gađenja svečanih pobjedonosnih gozbi svoje mladosti, kad bi pleme napravilo dobar lov i kad bi bilo u selu živoga plijena za hranu za sedmicu dana. Vraćaju mi se osim toga u sjećanje uz grižnju savjesti stalna očajna lica žrtava, koje su očekivale smrt, svezane u kolibi sred naših izgladnjelih usta, koja su urlikala. Misionari imaju pravo. Grijeh je jesti sebi

slične, koji imaju dušu kao mi. Ljudsko je meso najslađa hrana, ali je baš zbog toga najzaslužnije uskratiti ga sebi. Gospodar je nebesa vama bijelcima, koji ga ne jedete, kao nadoknadu dao u posjed čitavu zemlju."

Bojim se, da je Nsumbu podjetinjio od starosti. Na veliko začuđenje moga kuhara jede samo povrće i voće. Civilizacija ga je pokvarila: doprinijela je, da je postao humanitaran i vegeterijanac. Mislim, da ću biti prisiljen da ga otpustim u prvoj luci, u kojoj pristanemo.

NAJNOVIJI GRADOVI

Capetown, 8. *studenoga*.

Tko je rekao Mr. Sulkasu Perkunas-u, da sam zbilja mislio podignuti nov grad? Koliko se sjećam, nisam to nikada nikome povjerio. I kako je to udesio, taj fantastični Litavac, da me je mogao otkriti ovdje u Južnoj Africi, gdje sam se konačno nadao, da ću ostati nepoznat?

Mr. Sulkas Perkunas nije htio zadovoljiti moju radoznalost. To je čovjek sa kojih trideset godina, ali mrk i osoran kao kakav šezdesetgodišnji upravitelj popravilišta. Na njegovu se licu, opaljenom i izgorjelom kao u kakva baštovana otvaraju dva bistra plava oka, skoro bijela, pažljiva i stroga kao oči siromašnih dječaka. Dugačak, suhonjav, loše odjeven, s vrlo širokom sivom klobučinom, pristupi smiono k meni, kad sam se vraćao u svratište, te je zatražio, da se sa mnom sastane zbog razgovora, reče, koji ne dopušta odlaganja. Odveo sam ga sa sobom u čekaonicu. Opazio sam tada, da ima plave kose i da nosi pod pazuhom velik smotak papira.

„Ne ću gubiti vremena na suvišna izvinjavanja," počeo je. „Ja sam Sulkas Perkunas, koji pravi nacrte gradova. Započeo sam svoje nauke u Njemačkoj kao arhitekt, ali mi je ubrzo dozlogrdilo umijeće, koje se bijedno ograničuje na osamljene gradnje, podvrgnute estetskom ropstvu zgrada, što već postoje. Opazio sam, da su stari gradovi, koje su stvorile malo pomalo heterogene kulture i epohe, smiješno politonični, i da im, kako se čini, nema lijeka. Nadošlo je, kako ja mislim, doba jedinstvenog stvaranja i doba diferenciranog grada. Arhitekt ne može više zamisliti jedan hram ili palaču same za sebe, koje treba uvrstiti u stare komplekse, već samo kompaktnu masu građevina, koja je nadahnuta jedinstvenom i revolucionarnom zamisli. Možete li zamisliti kojega modernog pjesnika, koji hoće da umetne jedan svoj stih usred kojeg pjevanja *Ilijade*, ili koju scenu

njegove invencije sred kojega Shakespeareova čina? Tako je eto i ono, što se traži od modernih arhitekata, i što oni kukavički izvršuju, jednak apsurd.

Ja vam ne kanim predložiti nacrta za kakav dvorac, kazalište, banku ili kasino. To je roba za tucetne arhitekte bez savjesti i bez stila. Ja vam naprotiv nudim nacrte čitavih gradova, koji se razlikuju od svih gradova, što postoje. Pretpostavljam, da samo vi možete shvatiti novost moga umijeća i da ćete se odlučiti da izaberete jedan nacrt, pa da ga zbilja i izgradite. Sve su one hrpe kuća, razasute po svijetu, koje se zovu gradovi, više ili manje naslage neke jednoličnosti u neredu, koji izazivlje srdžbu. Nijedna od njih nije sintetički zamišljena od genija kao umjetničko djelo, niti je sagrađena s duhovnom vjernošću, da se utjelovi u kamenu neka ideja. To su ponajviše nakazne gomile, koje su nastale slučajno ili uslijed hirova pokoljenja, a sve su poslušne uobičajenim potrebama mrskog zajedničkog života. Posvuda kućetine s vratima i prozorima, poredane na brzu ruku — hrpa nastanjenih zidina, koje se mogu sviđati mazalima, dekadentima ili spekulantima, ali se gade onome, koji ima delikatnijega smisla za čovječje dostojanstvo."

„Oprostite," prekinuh ga, „već sam dosta čuo o teoriji. Govorili ste, čini mi se, o projektima."

„Evo ih," odgovori Sulkas Perkunas, a da nije trenuo očima, „ali ne mogu nažalost, nego da vam natuknem u malo riječi neke zamisli, koje bi vas mogle više zanimati. Mogu vam pokazati na primjer grad bez kuća, koji se sav sastoji od zvonika i kula, šumu gordih stupova od kamena i opeke. Ili, ako vam se više sviđa, grad, koji se sastoji od jedne same zgrade: gorostasne palače od jedne milje sa svake strane, s beskrajnim galerijama, s beskonačnim trijemovima i hodnicima, bezbrojnim stubištima i odmaralištima prostranih razmjera na njima, dvorištima i dobro raspodijeljenim podzemnim prostorijama, tako da može primiti pod svoj jedinstveni i golemi krov na desetke hiljada stanovnika.

Ali možda bi vam više bio po volji grad, koji se sastoji sav od vrlo visokih kuća bez vrata i prozora. Ulazi u obitavališta su otvori, koji se otvaraju odozdo na podu, a sobe primaju svjetlost s visine ili kroz škulje na zidovima s unutarnje strane. Ulice u tom gradu bile bi dugi

hodnici između golih, potpuno bijelih zidova ili, ako želite, oslikanih od sanjarskih slikara sve do visine krova.

Ili želite radije Grad Savršene Jednakosti? On je sagrađen od hiljada *apsolutno jednakih* kuća: iste visine, istog stila, iste boje, istog broja prozora i vrata. Kao cjelina može se činiti malko jednoličnim, ali je efekt od dubokog dojma — a da i ne pribrajamo simbolične vrijednosti, koja upada u oči pretičući ideal vremena.

Ali u slučaju, da vas ne privlači Grad Jednakosti, mogao bih vam predložiti drugi još originalniji: Nevidljivi Grad. Tko ga pogleda iz daljine, ne bi ni opazio, da postoji: vidio bi samo dugačke cementne pruge, koje se križaju, i ništa drugo. Približujući se opazio bi, da se sa strane tih pruga nalaze četverouglasti bunari, nalik u malom na ulaze u podzemne željeznice, i u njima dolje stube, koje silaze i vode do stanova. Jer ovaj je grad potpuno izgrađen u podzemlju, i svi su stanovi podzemni. Ne manjka tu ipak ni zraka, koji se uvodi i obnavlja rashlađenim i ugrijanim cijevima prema godišnjoj dobi, ni svjetlosti, koja je osigurana pomoću autonomnih električnih naprava.

U slučaju, da vas ne zadovoljava podzemni život, mogu izgraditi za vas Raznobojni Grad, s kućama geometrijskog stila, ali koje su sve obojene čistim, vrlo živim bojama. I vama su se za cijelo morali zgaditi sivi i crni tonovi, koji prevladavaju u sjevernim gradovima, ili ono prejako bjelilo istočnih gradova. U ovom gradu, koji sam ja zamislio, imali biste naprotiv palače u lakovanom crvenilu, zgrade za iznajmljivanje u gorskom zelenilu, javne zgrade u kadmičkom žutilu te za bogataše potpuno posrebrene i pozlaćene kule.

Ili bih vam mogao ponuditi nešto novije i higijenskije: Viseći Grad. Ulice bi izgledale kao redovi vrlo visokih zidina: na vrhu, gdje su sada krovovi, bile bi velike zemljane terase uređene za perivoje, a posred tih perivoja dizali bi se nastambeni *cottages*. Saobraćaj bi bio osiguran dizalicama za stanovnike, a zrakoplovima za putnike.

Ako bi vam se takav grad činio nesigurnim i neudobnim, mogu vam predložiti najoriginalniji od svih: Grad - Groblje. Taj bi sačinjavao praktičan i sugestivan sporazum između života i smrti. Grobovi bi morali biti prostrani i zračni, tako da bi u njima mogli prebivati skupa živi i mrtvi. Obiteljske bi kapele mogle biti preuređene zgodno u dvorane za zajedničke bankete, a je-

dan odio krematorijske peći mogao bi se upotrebiti za zajedničku kuhinju. Svaka bi obitelj mogla držati uza se svoje mrtve, smještene u zidnim udubinama, i tako bi se postigao najlakši kult preminulih. Tu bi trebalo imati za stanovnike ljubitelje Ane Radcliffe, Hoffmanna i Poe-a, ali ne bi bilo nemoguće sabrati nekoliko hiljada osoba za naseobu toga grada, koji bi bio jedinstven na svijetu. Mislio sam dapače, da bi se po sredini mogao podići gorostasni kostur od žućkastog mramora kao neka gradska vijećnica. U njemu bih mjesto hrptenjače smjestio stubište, a golema bi lubanja služila za dvoranu: zamislite vijećnike, kako vire van kroz šuplje očnice, koje bi zamjenjivale prozore, i načelnika, koji se pojavljuje, da govori mnoštvu sa zubala kao govornice, a koje bi bilo preuređeno u balkon!

Ili biste više voljeli Titanski Grad? Zamislite dugačke široke ulice s velikim palačama visokim poput katedrale, sa strane, a sve od bijelog i krvavog mramora, a usred ulica kipovi kolosa, nepomičnih vječnih putnika. Zatim tu i tamo vrlo široka i beskrajna stubišta, koja se gube u nebesima, a po njima mjedeni divovi u stavu uspinjanja prema najprostranijim vratima Zvjezdanog Luka ili prema žrtvenicima, širokima kao trgovi, ili prema šiljastim bakrenim stupovima, koji kao da se dotiču zviježđa. Preporučujem vam u prvom redu jedan ovakav grad, vrlo skup, ali koji je ljepši od kojeg Piranesieva sna, od pjeva Williama Blake-a, superiorniji od Ninive, Persepola i svih fantazija."

„Stajao bi?"

„Barem dvadeset i pet milijardi," odgovori suhi i ozbiljni Sulkas Perkunas.

„Dobro. Donijet ćete mi za godinu dana predradnje, tlocrte za grad od deset hiljada stanovnika, prospekte i panoramske nacrte."

I govoreći tako ustadoh da otpravim opasnoga zasnivača gradova. Mr. Sulkas Perkunas pokupi šutke svoje papire i samo nadoda:

„Bit ću točan."

I na svršetku, nakon što je promrmljao pozdrav, izađe u žurbi i hitnji iz sobe i iz svratišta.

TRUST UTVARA

Alžir, 19. *veljače*.

Opazio sam, da me već nekoliko dana slijedi neka vrst plahe nakaze, koja se nije nikad mogla odlučiti da me zaustavi. Bio je to golem i šepav grbavac, s vrlo blijedim i kozičavim licem. Svaki bi se put, kad bih ga promatrao, zacrvenio i tada mi se ono lice činilo kao obrazina od pečene gline, pokrivena bijelim mjehurićima.

Jutros sam bio sâm izvan grada, u Bouzarei, da pogledam glasovitog marabua, kada odjednom nakaza iskrsne preda mnom i reče:

„Nemojte se ništa bojati. Predstavljam se odmah: Leone Blandamour, industrijalac. Diplomirani matematičar, utemeljitelj Međunarodnog Društva za Primjenjenu Metafiziku. Možete li mi ustupiti deset minuta vremena?"

Grbavac je izvadio sat od zamazana srebra.

„9 i 36."

I proslijedi, a da i nije čekao moga pristanka:

„Vi bez sumnje poznate napretke metafizike, te znanstvene evolucije nekadašnjeg spiritizma. Uvjeren sam, da ćete prihvatiti kao dokazane nadnormalne činjenice, koje se zbivaju u pokusima, koji se u prenesenom smislu nazivlju medijskim sjednicama. Najveći su ih svjetski učenjaci, između ostalih i vaš William James, kontrolirali i priznavaju ih. Nije potrebno vjerovati u uskrsnuće mrtvih, da se prizna, kako se u stalnim okolnostima, nastojanjem ljudi, koji su nadareni nadnormalnim sposobnostima, zbivaju događaji na oko čudnovati, koje stara znanost ne zna protumačiti. Ja vas ne želim obratiti na medijanizam. Želim vam, kao praktičnom duhu, protumačiti princip, koji me je ponukao da utemeljim svoje društvo.

„Činjenice, recimo zasad spiritističke, postoje — ali nitko dosad nije mislio da ih iskoristi, hoću da kažem, da ih primijeni na potrebe praktičnog života. Radi

se, u malo riječi, o tome, da se uvede u industriju također i ono, što je okultno.

Uzmite na primjer telepatiju. To je jedna od najsigurnijih i najdokazanijih pojava. Zašto se ne bi njom poslužili odgajajući najzgodnije subjekte mjesto brzojava bez žica ? Vi zacijelo znadete, da ima medija, koji uspijevaju da maknu i podignu bez dodira teške predmete: zar ti ne bi mogli postati, kad bismo ih zgodno regulirali, živim strojevima ? Ima drugih, koji uspijevaju čitati pismo zamotano u omotu: ti bi se mogli prometnuti u dragocjene činovnike za cenzurne i policajske urede. Drugim medijima, još jačima, uspijeva da provuku predmete kroz zid — t. j. da ih dematerijaliziraju na način, da atomi mogu preći najnevidljivije šupljine neke čvrste zapreke, a zatim da ih iznova materijaliziraju u prvotnom obliku: eto novih obzorja za znanstvenu industriju krađe.

Ima zatim još čudotvornijih medija, kojima uspijeva stvarati komade žive tvari, razne ektoplazme. U stanju *trance-a* oni stvaraju uza se ljudske udove, a koji put čitava stvorenja, od neke skoro fluidne tvari, ali koja se može zapaziti; a koju neznalice nazivaju „sablastima". Sjećate li se glasovite antropomorfne materijalizacije Katie King, medija iz Crookesa ? Mnogo sam godina proučavao problem uščuvanja sablasti i konačno sam ga riješio. Dosad su se ove stvarne utvare rasplinjivale pri koncu sjednice na veliku štetu znanosti, a i ljudske udobnosti. Ja sam uspio da ih učinim stalnima, trajnima i praktično besmrtnima. Ako hoćete, pokazat ću vam jednoga, koji skoro jednu godinu stanuje u mojoj kući i beskrajno mi je koristan. Vi shvaćate, da bi slična skoro irealna, a ipak živa i inteligentna stvorenja bila vrlo potraživana na svakom dijelu zemlje. Imati na vlastito raspolaganje jednu sablast od vrlo suptilne tvari, koja može prodrijeti onamo, kamo je nama zabranjeno, koja može vidjeti i razumjeti ono, što je nama tamno i nijemo, koja može zastrašiti naše neprijatelje, praviti društvo našim noćima — koja je dvostruk posrednik između ovog i onog svijeta, između života i smrti, između biti i ne biti — posjedovati jedno biće, koje nije rođeno kao sva druga, uslužnog pseudoantroposa, kojemu je dopušteno ono, što je drugima zabranjeno, bio bi nečuven luksuz, neizreciva i čudesna sreća. Jedno anonimno društvo za proizvodnju i konserviranje sablasti dalo bi basnoslovnih probitaka. Industrija ima sada gospodstvo i monopol nad svim prirodnim silama — osim nad najčudesnijom od svih: duhom. Ove neodlučne i efimerne prikaze, koje su dosad služile samo tome, da zadovolje znatiželju i taštinu psihista te glad okultista za misterijem i uzbuđenjima, mogu da postanu korisne svima, sredstva napretka i blagostanja. Narod utvara, dosada nesređen, mogao bi da počne sudjelovati u svjetskoj privredi. Za modernog je čovjeka unosna i duša, kojom se može trgovati. Zašto ne biste htjeli biti predsjednikom moga Administrativnog Vijeća ? Nekoliko bi milijuna bilo dosta da *trust* stalnih i docilnih sablasti uvede u svoju veliku trgovinu. Ako slučajno sumnjate, upoznat ću vas još danas s prvim autentičnim proizvodom, koji je postignut mojom metodom. Bit će vam drago, nadam se, ako vam ga dadem na iskušavanje. To je prema utisku, koji ne bih mogao kontrolirati, sablast ženskog roda, ali nikakav glas ne izlazi iz njezinih usta — to jest iz one sjenovite crte, koja izgleda, na onom zadimljenom i skoro plinovitom licu, kao usta. Ali njezina sposobnost poslušnosti..."

U taj čas izvadih sat i pokažem ga grbavcu:

„9 i 58. Niste održali riječ. Dobar dan!"

Bez drugih riječi okrenuh mu leđa i stigoh hitro do automobila, koji me je čekao nekoliko koraka dalje od marabua.

BENRUBIJEVE IDEJE

Ženeva, 30. srpnja.

Dao sam objelodaniti u nekoliko novina ovaj oglas:

„Tražim tajnika, poliglota, filozofa, neženju, nestalna boravišta. Prijaviti se do 20. srpnja u Hotelu Mon Repos u deset sati na večer."

Kako neko vrijeme trpim na besanici, ispit bi mi tih kandidata imao pomoći da provedem noć.

Došlo ih je šezdeset i tri. Od tih šezdeset i tri četrdeset i sedam je bilo Židova. I izabrao sam nekog Židova: onoga, koji mi se učinio najinteligentnijim od svih.

Doktor Benrubi ima sve odlike, koje sam ja tražio, i po koju više, na koju nisam mislio. Onizak je mladić, s malko svinutim leđima i izdubenim jagodicama, upalim očima, s već malko posijedjelim kosama, puti poput zelenkasta močvarnoga gliba. Rodio se u Poljskoj, svršio prve nauke u Rigi, doktorirao filozofiju u Jeni, modernu filologiju u Parizu, predavao je u Barceloni i Zürichu. Ima vrlo jadan izgled i izraz psa, koji se boji, da će biti udaren nogom, ali koji ipak zna, da je potreban.

Upitao sam ga u razgovoru, kako to, da su Židovi obično tako inteligentni i tako plašljivi.

„Plašljivi? Zacijelo time mislite fizičku, materijalnu, životinjsku smjelost. Što se tiče duševne smionosti, Židovi nisu samo smioni, nego upravo drski. Nisu nikad bili heroji u barbarskom smislu, čak držim, ni u Davidovo doba, ali su prvi među svim narodima shvatili, da je prava vrijednost čovjeka više u vježbanju uma, nego u ubijanju stvorova koji su nalik nama.

Zatim poslije Rasula Židovi su uvijek bili bez države, bez vlade, bez vojske: neznatne skupine usred mnoštava, koja su ih mrzila. Kako hoćete onda, da se u njima razvije heroizam Križara i Kondotijera?

Da ne budu iskorijenjeni, morali su i oni izumiti obranu. Preostajale su dvije: novac i inteligencija.

Židovi ne vole novca. Tri je četvrtine njihove književnosti, od Proroka pa dalje, slavljenje siromaha. Ali ljudi se uništavaju mačem ili se kupuju zlatom. Kad se nisu mogli služiti mačem, Židovi su se zaštitili nažalost zlatom — estetskijom i plemenitijom kovinom. Forinte su bile njihove strijele, dukati njihovi mačevi, sterlinge njihove puške, dolari njihovi mitraljezi. To je oružje, koje nije uvijek efikasno, ali koje je iz vijeka u vijek sve moćnije zahvaljujući opadanju civilizacije. Židov, kad je postao kapitalista zbog zakonite samoobrane, otkrio je, da je on krivnjom moralnoga i mističnog pada Evrope jedan od gospodara zemlje protiv svoje vlastite sklonosti i svoje volje. Najprije su ga prisilili, da bude bogat; zatim su proglasili, da bogatstvo važi više od svake druge stvari, tako da je voljom svojih neprijatelja biblijski siromah i zatočenik iz Geta postao gospodarom siromaha i bogataša.

S vremenom je oruđe zaštite postalo sredstvo osvete. Moćnija je od zlata po mom sudu inteligencija. Na koji se način gaženi i popljuvani Židov mogao osvetiti svojim neprijateljima? Ponižavanjem, omalovaživanjem, raskrinkavanjem i rastvaranjem *Goimovih* ideala. Rušenjem vrednota, na kojima, kažu, da živi Kršćanstvo. I zaista, ako dobro pogledate, židovska znanost već čitav jedan vijek samo potkapa i kalja vaša najdraža vjerovanja, stupove, koji su nosili zgradu vašeg mišljenja. Otkad su Židovi dobili mogućnost da slobodno pišu, sva vaša duhovna uporišta prijete padom.

Njemački je Romanticizam stvorio Idealizam i rehabilitirao Katolicizam — uto dolazi jedan mali Židov iz Dusseldorfa, Heine, i svojim se zlobnim i veselim genijem izruguje romanticima, idealistima i katolicima.

Ljudi su uvijek mislili, da su politika, moral, vjera, umjetnost više manifestacije duha, koje nemaju ništa zajedničko s novčarkom i s trbuhom — uto dolazi jedan Židov iz Trevira, Marx, i pokazuje, da sve te vrlo idealne stvari dolaze iz crne zemlje i gnoja ekonomske osnovice.

Svi zamišljaju genijalnog čovjeka kao božansko biće, a zločinca kao nakazu — no dolazi Židov iz Verone, Lombroso, i upravo vam daje opipati, kako je genij epileptički poluluđak, a da su zločinci tek naši preživjeli pređi, t. j. naši rođaci po krvi.

Koncem se devetnaestog stoljeća Tolstojeva, Ibsenova, Nietzscheova, Verlainova Evropa obmanjivala,

da proživljava jednu od velikih epoha čovječanstva — diže se međutim neki Židov iz Budimpešte, Max Nordau, i zabavlja se tumačeći, kako su vaši slavni pjesnici degenerici i kako se vaša civilizacija osniva na laži.

Svatko je od nas uvjeren, da je, uzevši sve skupa uobzir, normalan i moralan čovjek — no pojavljuje se jedan Židov iz Freiberga u Moravskoj, Sigmund Freud, i otkriva, da je u najkreposnijem i najodličnijem poštenjaku sakriven nastran čovjek, rodoskvrnitelj, koji bi mogao postati razbojnikom.

Od vremena „Corti d' Amore" i „Dolce Stil Nuovo" navikli smo, da promatramo ženu kao idol, kao posudu savršenstva — ali tu intervenira bečki Židov Weininger te znanstveno i dijalektički dokazuje, da je žena prosto i odurno stvorenje, ponor prljavštine i inferiornosti.

Intelektualci, filozofi i drugi uvijek su mislili, da je razum jedino sredstvo, da se dođe do istine, najveći ponos čovjekov — no diže se pariski Židov Bergson i svojim suptilnim i genijalnim analizama obara primat razuma, ruši tisućugodišnju zgradu platonizma i zaključuje, da je pojmovno mišljenje nesposobno da shvati realnost.

Skoro su svi držali, da su vjere djelo neke čudnovate suradnje između Boga i najvišeg čovječjeg duha — a eto jednog Židova iz Saint Germain en Laye, Salamona Reinecha, koji se trsi da dokaže, kako su one jednostavni ostatak starih divljih tabu-a, sistemi zabrana s različitim ideološkim nadogradnjama.

Zamišljalo se, da živimo mirni u nepomičnom svemiru uređenom na temeljima vremena i prostora, koji su odijeljeni i apsolutni — međutim nadolazi neki Židov iz Ulma, Einstein, i ustanovljuje, da su vrijeme i prostor jedna te ista stvar, da apsolutni prostor ne postoji, a čak ni vrijeme, da se sve temelji na vječnoj relativnosti, i da je zgrada stare fizike, ponos moderne znanosti, razorena.

Znanstveni je racionalizam bio uvjeren, da je zavladao mišlju i da je dao ključ realnosti — no pojavljuje se neki Židov iz Lublina, Meyerson, i razbija i tu iluziju: razumski se zakoni ne poklapaju nikad potpuno s realnošću, postoji uvijek neki buntovan ostatak, koji se ne da reducirati i koji križa račune zahtjevanom triumfu uma, koji umuje.

I moglo bi se nastaviti i dalje. Ne govorim o politici, gdje diktator Bismarck ima za protivnika Židova Lassalle-a, gdje je Gladstonea nadmudrio Židov Disraeli, gdje je Cavour imao za desnu ruku Židova Artoma, Clemenceau Židova Mandela, a Lenjin Židova Trockoga.

Zapamtite, da nisam istaknuo opskurna imena ni imena drugoga reda. Današnja je intelektualna Evropa pod utjecajem ili, ako hoćete, pod čarima velikih Židova, koje sam spomenuo. Rođeni usred različitih naroda, posvetivši se različitim istraživanjima svi, i njemački i francuski i talijanski i poljski Židovi, pjesnici i matematičari, antropolozi i filozofi, imaju zajedničku oznaku, zajednički cilj: a taj je, da stave u sumnju priznate istine, da ponize ono, što je visoko, da učine gnusnim ono, što je čisto, da popljuju ono, što je čvrsto, da kamenuju ono, što je poštovano.

To vjekovno podmetanje rastvornih otrova velika je židovska osveta grčkom, latinskom i kršćanskom svijetu. Grci su nas prezirali, Rimljani su nas decimirali i raspršili, kršćani su nas mučili i opljačkali, a mi smo i preveć slabi, da bismo se osvetili silom, proveli upornu i žučnu ofenzivu protiv stupova, na kojima počiva civilizacija, koju su rodili Platonova Atena te carski i papinski Rim. I naša je osveta na dobroj točci. Kao kapitalisti vladamo novčarskim tržištima u doba, kad je privreda sve i skoro sve, kao mislioci vladamo na intelektualnim tržištima kršeći stara, sveta i profana uvjerenja, objavljene i laičke religije. Židov ujedinjuje u sebi dvije krajnosti, kojih se treba bojati: despota u carstvu materije, anarhista u carstvu duha. Naši ste sluge u gospodarskom poretku, a naše ste žrtve u intelektualnom poretku. Narod, koji je optužen, da je ubio Boga, htio je ubiti također i idole razuma i čuvstva i sili nas, da pokleknete pred največim idolom, koji je jedini preostao: Novcem. Naše je poniženje, koje traje od babilonskog sužanjstva do poraza Bar-Kohbe i nastavlja se u getima sve do francuske revolucije, konačno osvećeno. Parija među narodima može zapjevati himnu dvostruke pobjede!"

Mali se Benrubi govoreći malo pomalo zanio: oči su se iskrile iz dubokih očnica, njegove su mršave ruke lomatale zrakom, njegov je promukli glas postao kriještav. Opazio je, da je govorio previše, i odjednom za-

šuti. Nastala je duga šutnja u sobi. Konačno me doktor Benrubi upita plahim i tihim glasom:

„Ne biste li mi mogli predujmiti hiljadu franaka u ime moje plate? Moram naručiti sebi jedno odijelo, htio bih platiti neki mali dug...”

Kad je imao u ruci ček, pogleda me s posmijehom, koji je imao biti duhovit.

„Nemojte zapisati paradokse, koje sam večeras rekao. Židovi su vam takvi: sviđa nam se previše govoriti, i kad se zanesemo, onda govorimo, govorimo... a svršavamo uvijek s napadajem na nekoga. Ako sam vas u čemu uvrijedio, molim vas, da mi oprostite.”

SUĐENJE NEDUŽNIMA

Ženeva, 2. listopada.

Pred tri sam sedmice pregazio svojim Packardom neku staru ženu i, budući da je njezina rodbina tražila odštetu, koja je bila besramno neproporcionalna prema šteti — dobro znamo, kolika je prosječna cijena žene — bio sam primoran da uzmem dobra odvjetnika, da me brani protiv onih iskorištavalaca lešina.

Odvjetnik Francis Malgaz čini ti se, kad ga pogledaš, kao brdski seljak, koji je odjeven poput gospodina. Uglast, neotesan, sirov, koštunjav i opaljen. Golema glava, krupne ruke, gorostasne noge, volujske oči i konjski zubi. Ali zatim, čim se zadržiš s njim, otkriješ, da je to čovjek velika uma, duhovit, odgojen i zna razgovarati. Ugodno sam proveo s njim više od jednog sata. Jučer mi je uveče na primjer povjerio svoje ideje o pravdi.

„Naš je sistem”, govorio je, „apsurdan i zamršen. Nasljedstvo nas rimskog prava tišti. Rimsko je pravo bilo sa svim svojim oprezima i odmjerivanjima djelo škrtih i nepovjerljivih seljaka, koji su kaznu promatrali kao cjenik. Ne može se kazniti zločin, koji je već počinjen, i nema drugog lijeka, nego samo zatvoriti zločinca, da ne počinja daljnjih zločina. Kad pročitam u osudama, da je taj i taj osuđen na tri godine, osam mjeseci i dvadeset i sedam dana, osjećam smrad cjenkanja. Čini se, kao da suci žele prisiliti krivca da *plati* počinjeni čin prema nekoj tablici cijena sve do posljednjeg novčića. Kad isplati one godine, one mjesece i one dane, dužnik će biti jednako čist kao prije. To je zabluda. Zločin je nenadoknadljiv i stoga se ne može nikako otplatiti i ni na jedan način ne može biti obračunan, jer ne možete žrtvi opet dati mir ili izgubljen život.

S druge strane, ako sudac pođe do dna stvari, ne može, a da i u vrlo dugačkim modernim raspravama konačno ne opazi, da je optuženik, uzevši u obzir temperamenat, ideje, potrebe, strasti i sve ostalo, morao poči-

niti ono, što je počinio. Ako se držimo psihologije, svaki bi krivac morao biti riješen ; ako se obaziremo na obranu društva, svaki bi krivac morao biti uklonjen zauvijek. Ono sitničavo stupnjevanje kazna nelogično je i zastarjelo — a rasprave su po mom sudu suvišna dangubljenja.

Glavno je povući iz prometa zločince, bez površnih cjepidlačarenja i velikih troškova. Ja bih podijelio zločine u tri kategorije : veće, srednje i manje. I svakoj bih kategoriji doznačio jednu jedinu kaznu. Veći, kao naprimjer ocoubijstvo, izdaja domovine i t. d., morali bi biti kažnjeni neposrednom smrću. Srednji — ranjavanje, krađe, prijevare i slično — doživotnim progonstvom. Manji — prisvajanje, kleveta — oduzimanjem vlasništva ili velikom globom samo za jedan put. Na taj bi način bili ukinuti tribunali, suci, pisari, porotnici, postupci, tamnice sa svim njihovim upraviteljima i utamničenicima, a društvo bi isto bilo zaštićeno s beskrajnom uštedom vremena i novca. Sudske su rasprave škole zločina, a tamnice rasadišta kriminaliteta. Dobra bi policija skrbila za sve. Jednom je komesaru, kad ulovi zločinca, lako da ustanovi vrst njegova zločina i da ga se riješi. Ili će ga ubiti ili protjerati iz zemlje ili ga prisiliti, da plati. Sigurnost, brzina i štednja. U malo bi se godina smanjio trošak pravde i broj zločina.

Sudske rasprave ipak ne bi bile potpuno uklonjene. A znate li, protiv koga bi se povele ? Protiv takozvanih pravednika. Parničiti protiv zločinca skupa je glupost, ali voditi rasprave protiv nevinih vrhovna je dužnost države, koja je svijesna svojih dužnosti. Kad je zločin počinjen, sve znanje sudaca, rječitost odvjetnika, strogost tamničara ne mogu doprinijeti, da se šteta i uvreda uklone i zbrišu. Ali bi se naprotiv mogla zapriječiti barem polovica zločina, koji *će se dogoditi*, kad bi se nadzirali i podvrgli sudu tobožnji „besprijekornici" i nazovi-poštenjaci.

Svaka bi općina morala imati odbor budnosti i prijave, koji bi bio sastavljen od psihologa i moralista, kojima bi se mogao pridružiti, ako bi bilo potrebno, liječnik ili svećenik. Taj bi odbor morao budno paziti i u stalnim slučajevima prijaviti sve one, a tih je bezbroj, koji živu tako, da su izloženi prije ili kasnije napasti i u zarazi zločina. Ima posvuda poznatih lutalaca, dokoličara bez prihoda, koleričnih, lakoumnih, tamnih, rasipnih, fanatičnih i strastvenih bića. Svi ih poznaju, a nitko

ne vodi računa, da će ti jednoga ili drugoga dana svršiti zlo — bar u omjeru trideset prema sto. Ako neki čovjek ima fiksnu ideju, ako onaj drugi mijenja zanat svake sezone, ako je ovaj sklon melanholiji, sumnjama ili pretjeranoj raskoši, možete biti sigurni, da ne će mnogo zakasniti da počini kakvo sramotno ili zločinačko djelo. Naoko su to ispravne osobe, ali stvarno su to zločinci *in fieri*. A tada rasprave mogu biti nužne, više nego korisne. Pa ako su za gotove zločince prekasne, zato su za buduće zločince još na vrijeme i vrlo korisne.

Pozovite pred suce one, koji su srditi, razuzdani, dangube, škrci ; opomenite ih i, ako ustreba, kaznite ih. Tiranima obitelji oduzmite očinsku vlast, rasipnicima i raspikućama oduzmite posjed, strastvenima uzmite malo krvi i na hiljade će se budućih zločina predusresti. Te preventivne rasprave bit će zakonodavčev ponos i sudački triumf. Spas ćudoređa i društva ne postizava se ispraznim i skupim raspravama protiv krivaca, već neumornim raspravama protiv nedužnih. Najveći je dio zločina izvršen od ljudi, koji su se sat prije činili još nedužni i kao takvi bili i pred zakonom. Tobožnji su nedužnjaci opasna posuda, iz koje izlaze malo pomalo najodvratniji zločinci. Morali bismo prestati da gledamo samo vanjske čine — koji su jednostavna materijalna posljedica jednog duševnog stanja — i paziti naprotiv na ponašanje, mnijenja, vrsti opstanka, čuvstva i običaje svih građana. Za nikoga se na zemlji, kad ga ispitamo iznutra i izvana, ne može reći, da je nedužan. Povesti raspravu protiv takvog nedužnjaka znači često spasiti i njega i sebe od zločina, koji bi sutra mogao počiniti."

Kolikogod mi se sistem odvjetnika Malgaza čini preveć jednostavan i pogodan za zloupotrebe, treba priznati, da ipak ima logike i smisla. Ali da se izbjegne stotina sudbenih rasprava, zar ih ne bi trebalo provesti bar dvadeset hiljada ?

EGOLATRIJA

Jena, 8. srpnja.

U *Blümenwaldu* u Oporavilištu, gdje sam dao oporaviti po nekom psihoterapeutu svoje izmorene živce, opazio sam već prve večeri nekoga iskrivljenoga i hromog čovuljka, koji je s mnogo živahnosti nosio svoje razne izobličenosti. Jedno mu je oko bilo povezano u crno, lubanja čunjasta, nos izjeden od lupusa i sveden na crvenu zaraslinu, usta sakrivena u vegetaciji čuperaka boje izblijedjele mjedi. Ipak se on zabavljao više nego drugi gosti, razgovarao se glasno sa svima, i sretali su ga svaki čas sa štapom, koji ga je najavljivao naglim nabadanjem, a koji je bio nalik na biskupsku palicu. Doznadoh, da se zove doktor Mündung te da je napisao, kao i tri četvrtine Nijemaca, nekoliko knjiga.

Drugog me dana uhvati, dok sam šetao po perivoju, i prisili me, da sjednem uz njega na drvenu klupu.

„Vi ste stranac," prosudi glasom većim, nego što je on, „i bez sumnje ste došli u Njemačku, da učite. *Germania docet.* Ovdje je svjetska *Alma Mater.* Koliko gradova, toliko sveučilišta; na svakih šest stanovnika — jedan učitelj. I u ovoj čednoj kući, koja nije ni svratište, ni pension, ni klinika, ni sanatorij, čak ni kulturni institut, ali gdje jedan brbljavac bez skrupula prodaje nade i kobasice uz skupu cijenu, možete naći duševne hrane. Vi zacijelo poznate moje ime: Dr Mündung, doktor filozofije, specijalist za povijest religija, pisac knjige o tajnoj nauci Jezidisa ili štovatelja sotone, zatim pisac raznih razmatranja o astralnom kultu kod Hererosa i djela, već sada klasična, o prehistorijskim odnosima podzemnih božanstava Frigije i germanske božice Frigge. Što se nalazim ovdje daleko od biblioteka i svojih studija, krivnja je na nekim mojim zavidnim kolegama, koji su htjeli tom varkom odalečiti za neko vrijeme opasnost, jer se natječem za jednu sveučilišnu katedru. Moja žena, koja je Kitajka i ne pozna dobro

običaja svoje nove domovine, pustila se uvjeriti od njih i... Oprostite mi, što vam govorim o svojim poslovima: to je zabluda, hereza.

Uvjeravam vas, da ni u *Blümenwaldu* nisam izgubio svoga vremena. Za marljiva istraživača povijesti religija raznolikost je prednost, premda općenito uzevši ljudima to ne konvenira. Pokušali su stvoriti jedan universalan jezik, ali nikome nije uspjelo da pronađe vjeru, koju bi uistinu mogli svi prihvatiti.

Pogreška leži u tome, što se nije dovoljno produbila čovječja priroda. Čovjek, za inat svim licemjerstvima i retorikama, ljubi iskreno tek sama sebe te poštuje i obožava samo vlastito Ja. On hini iz straha ili zbog sugestije, da poštuje Bogove, Junake, Domovinu, Čovječanstvo i sva ostala historijska ili apstraktna božanstva, koja napunjaju galeriju povijesti. U stvari su sve to plašt i pozajmljena imena za pokrivanje njegove prave vjere. Da se postigne jedna uistinu universalna i praktična religija, za koju bi svi bili sretni, da je prihvate, kad bi se pojavio smion prorok, potrebno je voditi računa o psihološkom centru ljudskog ponašanja.

Nova je i konačna vjera, koju ja predlažem ljudima: Egolatrija. Svak će obožavati sama sebe, svak će imati svoga ličnog Boga: samoga sebe. Protestantska se reformacija diči, da je od svakoga čovjeka napravila svećenika — nema više posrednika između stvora i Stvoritelja. Ja idem jedan korak dalje: nema više posrednika između obožavatelja i obožavanoga. Svak je sam sebi svoj Bog.

Na taj se način kombiniraju prednosti politeizma i monoteizma. Svaki će čovjek imati samo jednog Boga, ali će bogova biti toliko, koliko ima ljudi. I ne će biti pogibli od razdora, jer egolatri, premda će biti suglasni u temeljnom načelu nove vjere, ne će nikada iz jasnih razloga poludjeti da obožavaju jednoga stranog Boga, t. j. nekoga nalik sebi.

Ova je religija istovremeno konačni plod njemačkog idealizma i najmodernije civilizacije. Kad je Fichte uspinjući se jednoga dana na katedru navijestio slušačima: danas ćemo stvoriti Boga, Egolatrija je bila pravomoćno utemeljena. Ako je Bog stvor naše praktične ili etičke aktivnosti, t. j. tvorevina ljudskog uma, zašto ga onda treba obožavati, kao da zbilja postoji izvan nas, a ne obožavati radije njegova stvoritelja, t. j. čo-

vjeka ? Ako je čovjek roditelj Boga, ako Bog postoji samo u ljudskom duhu, onda obožavajući čovjeka obožavamo pravoga Boga, apsolutnoga Boga, Boga, koji više nije nepoznat. Ali ne može se obožavati Čovjek uopće. *Menschheit* je apstrakcija, *flatus vocia*: autentični se čovjek realizuje u konkretni individuum, t. j. u svakoga od nas.

Moderna je civilizacija, koja je uništila malo pomalo ostatke transcendentalne utvare, počela praktikovati Egolatriju bez polaganja računa o tome. Sport je obožavanje tijela; kult je znanosti zamjena za sveznanje, koje se pripisivalo Bogu; kult je stroja surogat za Božju svemoć. Ono, što se činilo pridržanim za savršeno Biće, postaje malo pomalo opće preimućtvo smrtnika.

Reći ću vam povjerljivo, da se Egolatrija već i nesvijesno prakticira od većine čovječanstva. Radi se o tome, da joj se dade ime, vjerovanje i svijest. I to će biti moj cilj, čim izađem iz ove trovateljske špilje.

Kad čitam staru skandinavsku legendu o Svetom Olafu, uvijek na mene napravi utisak ovaj dialog: „U što ti vjeruješ ?" zapita Kralj nekog vojnika. — „Sam u sebe," odgovori on. Iskren je to glas iskrena junaka. Tko ne vjeruje sam u sebe, taj ne živi. Radi se o tome, da se uskladi vjera i život, vjera i praksa. Ostale su vjere propale, jer su tražile od čovjeka stvari, koje su protivne njegovoj pravoj prirodi. Moja, koja se prilagođuje tajnim očitovanjima čovjeka, triumfirat će bez borba.

Trebao bi tu, kazat ćete mi, neki kult, pa bio i udešen prema modernoj praktičnosti. I na to sam mislio. Svaki će Egolatar dati napraviti svoj vlastiti kip: od zlata, mjedi, mramora, kako već tko može. Ako nije dovoljno bogat, da se utječe kiparu, zadovoljit će se uljenom slikom ili čak dobrom fotografijom. Pred tom će slikom doprinositi darove i moliti svoje molitve. Naći ćemo najbolje riječi za slavljenje svoga Ja u knjigama idealista i u *Pjesmi vlastitog Ja* od Walta Whitmana. Dnevno ili sedmično kupanje vrijedit će kao krštenje; hrana će zamijeniti pričest; san, taj prolazni gubitak svijesnosti i našega Ja, bit će pokora. Kako vidite, religija je udobna i nije previše zamršena. Nema drugog Boga osim čovjeka i svaki je čovjek njegovo utjelovljenje. Svršilo je ponizivanje s prigibanjem pred višim silama; svršilo je licemjerstvo nijekanja našega neugušivog nagona. Čovjek ljubi samoga sebe: to ispovijedam otvoreno i predajem svojoj

ljubavi bez straha i krzmanja pobožan i liturgičan oblik. Budite uvjereni, da će XX. vijek biti vijek Egolatrije."

Čim je brbljava nakaza svršila svoje naklapanje, pogledah je dobro. U mašti sam je vidio, kako se klanja pred jednim kipom, koji prikazuje njegovo grozno lice, njegovo izobličeno tijelo. Nisam se mogao suspregnuti, a da se ne nasmijem. Doktor Mündung nije to uzeo za zlo.

„Moja je vjera", prihvati, „vijest radosti, a ne mrtvljenja. Vi ste upućeni u srž moga pothvata i nadam se, da ćete biti moj prorok na drugoj polovici zemlje."

Tako govoreći dodirne mi koljena svojim maljušnim rukama, kao u činu posvećenja. Opazio sam tada, da je na jednoj ruci imao samo četiri prsta, ali na drugoj šest.

POSJET EINSTEINU

Berlin, 30. *travnja*.

Einstein se odlučio da me primi, jer sam poručio, da bih samo njemu predao 100.000 maraka za jerusalemsko Sveučilište (na brdu Scopus).

Našao sam ga, gdje svira violinu (ima zbilja glavu kao pravi glazbenik). Kad me je ugledao, odložio je gudalo i počeo me ispitivati:

„Jeste li matematičar ?"

„Nisam."

„Jeste li fizičar ?"

„Nisam."

„Jeste li astronom ?"

„Nisam."

„Jeste li inžinir ?"

„Nisam."

„Jeste li filozof ?"

„Nisam."

„Jeste li glazbenik ?"

„Nisam."

„Jeste li novinar ?"

„Nisam."

„Jeste li Izraelac ?"

„Nipošto."

„A zašto ste onda toliko željeli da sa mnom govorite ? I zašto dajete tako lijep dar židovskom Sveučilištu u Palestini ?"

„Ja sam neznalica, koji želi da se izobrazi, a moj je dar tek izlika, da budem pripušten k vama."

Einstein me pronikne svojim crnim umjetničkim očima i pričini se, kao da razmišlja.

„Zahvalan sam vam na doprinosu i na povjerenju, koje imate u mene. Morate ipak priznati, kako je skoro nemoguće, da vam kažem nešto o svojim studijima, kad vi, kako kažete, ne poznate ni matematike ni fizike. Ja sam naviknuo da se bavim formulama, koje su skoro

nerazumljive za neupućene — a i među upućenima ih je vrlo malo, koji su uspjeli da ih shvate na savršen način. Vi ćete me dakle izviniti..."

„Ne mogu vjerovati," odgovorih, „da genijalan čovjek ne će uspjeti da se izrazi svakodnevnim riječima. A moje neznanje nije opet toliko lišeno intuicije..."

„Vaša čednost", prihvati Einstein, „i vaša dobra volja zaslužuju, da učinim iznimku od svojih navika. Ako vam se koja točka pričini nejasnom, već sada molim, da me ispričate. Ne ću vam govoriti o dvjema relativnostima, koje sam ja formulirao: to je stara roba, koju možete naći u stotinu knjiga. Natuknut ću vam naprotiv nešto o sadašnjim smjernicama svoje misli

Ja sam po prirodi neprijatelj dvojine. Dvije pojave ili dva pojma, koji se čine oprečnim, vrijeđaju me. Vrhovni je cilj moga uma: uništiti razlike. Čineći to ostajem vjeran sin duhu nauke, koja je sve od grčkih vremena uvijek smjerala k jedinstvu. U životu je i u umjetnosti, ako dobro pogledate, to isto. Ljubav teži da napravi od dvije osobe samo jedno biće. Poezija s neprestanom upotrebom metafore, koja prispodablja razne predmete, predpostavlja istovjetnost svih stvari.

U znanosti je taj proces ujedinjavanja napravio divovskih koraka. Astronomija je čak od vremena Galileja i Newtona postala dijelom fizike. Riemann, pravi tvorac ne-euklidičke geometrije, sveo je klasičnu geometriju na fiziku; istraživanja Nernsta i Maxa Borna napravili su od hemije jedno poglavlje fizike, a kako je Loeb sveo biologiju na kemijske činjenice, lako je zaključiti, da je također i biologija na koncu konca tek jedno poglavlje fizike. Ali u fizici su sve do pred malo vremena postojala data, koja su izgledala nesvedivima, dva različita dijela bitka ili pojavnih nizova. Na primjer vrijeme i prostor; inertna masa i teška masa, t. j. podvrgnuta sili teže; električne pojave i magnetske pojave, koje su nekad bile različite od pojava svjetlosti. U posljednje su doba te podvojenosti izblijedjele i razlike su zbrisane. Nesamo da sam, kako ćete se sjećati, dokazao, da apsolutni prostor i universalno vrijeme nemaju smisla, nego sam zaključio, da su prostor i vrijeme nerazrešive pojave jedne jedine stvarnosti. Odavna je Faraday ustanovio jedinstvo električnih i magnetskih pojava, a kasnije su Maxwellovi i Lorenzovi pokusi pridružili svjetlost elektromagnetizmu. U modernoj su

dakle fizici preostala sučelice samo dva polja: polje sile teže i elektromagnetsko polje. Ali ja sam uspio konačno dokazati, da su i to dva lica jedne jedine stvarnosti. Posljednje je moje otkriće „teorija jedinstvenog polja". Sada su prostor, vrijeme, materija, energija, svjetlost, elektricitet, inertnost i sila teže tek razna imena jedne te iste i homogene aktivnosti. Sve se naučavanje znanosti svodi na fiziku, a fizika se već sada može svesti na jednu jedinu formulu. Ta formula prevedena na pučki jezik glasila bi od prilike ovako: *Nešto se miče*. Te su tri riječi posljednja sinteza ljudske misli."

Einstein je morao po izrazu moga lica opaziti moje začuđenje.

„Vi se čudite," počne opet, „zbog prividne jednostavnosti toga konačnog rezultata. Zar je trebalo na hiljade godina istraživanja i teoretiziranja, da se dođe do zaključka, koji se čini da je zajedničko mjesto najobičnijeg iskustva? Priznajem, da nemate u svemu krivo. Ipak napor sinteze tolikih genija nauke ne dovodi ni do čega drugoga, nego do ovoga: *Nešto se miče*. U početku, rekao je sv. Ivan, bijaše Riječ. U početku, odgovori Goethe, bijaše Akcija. U početku i na koncu, zaključujem ja, jest Gibanje. Više ne znamo niti možemo reći. Ako vam se konačni plod ljudskog znanja čini jadnim, nije to moja krivnja. Zbog ujedinjavanja treba prihvatiti i nešto, što je nevjerojatno jednostavno."

Shvatio sam, da Einstein nije htio reći više ništa. Vidjelo se, da je krzmao da povjeri prave tajne znanosti strancu, profanom čovjeku. Jer nisam bio toliko naivan da vjerujem, kako bi ona banalna formula bila zaista konačni cilj mozganja triju vjekova. Ali nisam više htio da se pokažem radoznalim i indiskretnim. Predadoh mu 100.000 obećanih maraka i oprostih se s dužnim poštovanjem od slavnog otkrivača Relativnosti.

POSJET FREUDU

Beč, 8. svibnja.

Kupio sam u Londonu, ima tome dva mjeseca, lijep mramorni kip iz helenske dobe, koji je prema sudu arheologa predstavljao Narcisa. Doznavši, da je Freud prekjučer navršio sedamdeset godina — rođen je 6. svibnja 1856. — poslah mu na dar kip s pismenim počitanjem „iznalazaču Narcisizma".

Taj mi je dobro izabrani dar priskrbio poziv psihoanalitičkog patrijarhe. Sada se vraćam iz njegove kuće i hoću da zabilježim sadržaj razgovora.

Učinio mi se izmorenim i melanholičnim. „Proslave obljetnica", rekao mi je, „preveć su nalik na komemoracije i previše podsjećaju na smrt."

Na mene je napravio jak dojam rez njegovih usta: to su mesnata i senzualna usta, pomalo satirična, koja vidno tumače teoriju *libida*. Ipak je bio zadovoljan, što me vidi, i zahvalio mi je s mnogo topline za „Narcisa".

„Vaš je posjet za mene velika utjeha. Vi niste ni bolesnik, ni kolega, ni učenik, ni rođak. Ja živim po cijelu godinu među histericima i opsjednutima, koji mi pričaju svoje gadarije — skoro uvijek iste, — među liječnicima, koji mi zavide, ukoliko me ne omalovažavaju, i među učenicima, koji se dijele na kronične papagaje i na ambiciozne šizmatike. S vama mogu konačno govoriti slobodno. Poučavao sam druge o kreposti ispovijedanja, a nisam nikad mogao potpuno otvoriti duše svoje. Napisao sam jednu malu autobiografiju, ali više u svrhe propagande, nego zbog čega drugoga, a za sebe sam se ispovjedio u fragmentima u *Traumdeutungu*. Nitko ne pozna niti je pogodio prave tajne moga djela. Da li ste što upućeni u Psihoanalizu?"

Odgovorih mu, da sam pročitao nekoliko engleskih prijevoda njegovih djela i da sam se zaustavio u Beču samo, da vidim njega.

„Svi drže," nastavi on, „da ja držim do znanstvenog kataktera svoga djela i da mi je glavni cilj ozdravljenje duševnih bolesti. To je golem nesporazumak, koji traje već dosta godina i koji nisam uspio raspršiti. Ja sam učenjak iz nužde, a ne po sklonosti. Moja je prava narav umjetnička. Moj je potajni junak uvijek bio čak od djetinjstva Goethe. Onda sam htio postati pjesnik, a čitavoga sam života želio pisati romane. Sve moje sposobnosti, koje su priznali i gimnazijski nastavnici, vodile su me književnosti. Ali ako promislite, kakve su bile književne prilike u Austriji u posljednjoj četvrti prošlog vijeka, shvatit ćete moju neodlučnost. Moja je obitelj bila siromašna, a poezija po svjedočanstvu najslavnijih suvremenika nosi malo ili vrlo kasno. K tome sam bio Židov, a to me je stavljalo u očit inferioran položaj u jednoj antisemitskoj monarhiji. Obeshrabrilo me je Heineovo progonstvo i njegov bijedni svršetak. Izabrao sam, još uvijek pod Goetheovim utjecajem, prirodne nauke. Ali moj je temperamenat ostao romantičan; g. 1884. nadrljao sam, da uzmognem vidjeti za koji dan svoju zaručnicu daleko od Beča, radnju o koki i pustio sam, da mi drugi ugrabe slavu i zaradu od otkrića kokaina kao anestetika.

Godine 1885. i 1886. živio sam u Parizu, 1889. sam bio neko vrijeme u Nancyju. Taj je boravak u Francuskoj imao odlučan utjecaj na moj duh. Ne toliko zbog onoga, što sam naučio od Charcota ili od Bernheima, već zbog toga, što je francuski književni život u ono doba bio vrlo bogat i zanosan. U Parizu sam kao dobar romantik provodio sate na tornjevima Nôtre Dame, ali sam uvečer polazio kavanu Latinske Četvrti i čitao knjige, koje su podigle najviše galame u ono doba. Književna je bitka bila u svom punom razvitku. Simbolizam je dizao svoju zastavu protiv Naturalizma. Među mlađima je preotimao maha Mallarmé i Verlaine na štetu Flauberta i Zole. Čim sam stigao u Pariz, izašao je *A Rebours* od Huysmansa, učenika Zole, koji je bio u stadiju opadanja. A kad je izašao *Jadis et Naguére* od Verlaine-a i kad su bile sabrane Mallarméove pjesme i Rimbaudove *Illuminations*, bio sam u Francuskoj. Ne kazujem vam te podatke, da se pohvalim svojom kulturom, nego zato, što su te tri književne škole — tek umrli Romanticizam, ugroženi Naturalizam i Simbolizam na usponu — bile nadahniteljice čitavoga moga kasnijeg rada.

Kao književnik po nagonu, koji je i liječnik postao samo na silu, zamislio sam ideju o preobrazbi jedne grane medicine — psihijatrije — u književnost. Bio sam i jesam pjesnik i romanopisac u ruhu učenjaka. Psihoanaliza nije ništa drugo, nego izraz jednoga književnog zvanja psihološkim i patološkim terminima.

Prvi mi je poticaj za otkriće moje metode došao, kako je i prirodno, od moga dragog Goethea. Vi znate, da je on napisao *Werthera*, da se oslobodi od bolesne more nekog bola: književnost je za njega bila *katarza*. A u čemu se sastoji moja metoda liječenja histerije, nego u tome, što pacijentu naložim, da ispriča *sve* da ga oslobodim opsjednuća? Nisam učinio ništa drugo, nego prisiljavao svoje bolesnike da postupaju kao Goethe. Ispovijed je oslobođenje, to jest ozdravljenje. To su kroz vjekove znali katolici, ali Victor Hugo me je bio naučio, da je pjesnik također i svećenik, i tako se zanosno prometnuh u ispovjednika. Prvi je korak učinjen.

Brzo sam opazio, da ispovijedi mojih bolesnika sačinjavaju dragocjen repertoar „ljudskih dokumenata". To jest, ja sam činio identičan posao kao Zola. On je vadio iz tih dokumenata romane — a ja sam bio prisiljen da ih zadržim za sebe. Dekadentna je poezija privukla tada moju pažnju na sličnost između sna i umjetničkog djela i na važnost simbolična govora. Psihoanaliza se rodila — ne, kako kažu, na osnovu Breuerovih sugestija ili po tezama Schopenhauera i Nietzschea, već znanstvenom preradom književnih škola, koje sam volio.

Izjasnit ću se razumljivije. Romanticizam, koji je preuzevši tradicije srednjevjekovne poezije proglasio primat strasti i sveo svaku strast na ljubav, sugerirao mi je pojam seksualnosti kao središte ljudskog života. Pod utjecajem naturalističkih romanopisaca dadoh ljubavi manje sentimentalnu i mističnu interpretaciju, ali princip je bio isti.

Naturalizam, a osobito Zola, privikao me je, da gledam najodvratnije, ali najzajedničkije i najopćenitije strane ljudskog života: senzualnost i pohlepu pod licumjerstvom lijepih načina, ukratko zvijer u čovjeku. A moja otkrića o stidljivim tajnama, koje krije nesvijest, samo su dokaz bezobzirne Zoline optužbe.

Od simbolizma sam konačno naučio dvije stvari: vrijednost snova, prelivenih u pjesnička djela, i mjesto,

koje zauzima simbol i aluzija u umjetnosti, t. j. u očitovanom snu. I onda sam se baš prihvatio svoje velike knjige o tumačenju snova kao otkrivača podsvijesnoga — onog istog podsvijesnoga, koje je izvor nadahnuća. Naučio sam od simbolista, da svaki pjesnik mora stvoriti svoj jezik, i ja sam uistinu stvorio simbolični rječnik snova i jezik snova.

Da upotpunim sliku svojih književnih uzora, napominjem, da su mi klasički studiji — koje sam svršio kao prvi u razredu — sugerirali mitove o Edipu i Narcisu; naučili su me s Platonom, da je oduševljenje, t. j. provala nesvijesnoga, temelj duhovnog života, i konačno s Artemidorom, da svaka noćna tlapnja ima svoje potajno značenje.

Da je moja kultura pretežno književna, to obilno dokazuju moji neprestani citati Goethea, Grillparzera, Heine-a i drugih pjesnika: oblik moga duha zanosi eseju, paradoksu, dramatičkome, a nema ništa od pedantne i tehničke strogosti pravog učenjaka. I u tome postoji nov nepobitan dokaz: u svim zemljama, gdje je prodrla Psihoanaliza, ona je bila bolje shvaćena od pisaca i umjetnika, nego od liječnika. Moje su knjige uistinu mnogo više nalik na djela imaginacije, nego na patološke rasprave. Moje su studije o svakodnevnom životu i duševnim pokretima prava pravcata literatura, a u *Totem i Tabu*-u okušao sam se također i u historijskom romanu. Moja bi najdavnija i najčvršća želja bila pisati prave pravcate romane te posjedujem blago materijala iz prve ruke, koje bi usrećilo stotinu romanopisaca. Ali bojim se, da je sad već prekasno.

Znao sam svakako pobijediti poprijekim putem svoju sudbinu i postigao sam svoj san: ostati književnik, premda sam naoko liječnik. U svim velikim učenjacima postoji kvasac mašte, majke genijalnih intuicija, ali nitko nije poduzeo kao ja, da prevede u znanstvene teorije ona nadahnuća, kojima su me nadahnule struje moderne književnosti. U Psihoanalizi se ponovo susreću sažete i prevedene u znanstvene izraze tri najveće književne škole devetnaestog vijeka: Heine, Zola, Mallarmé se dodiruju u meni pod pokroviteljstvom moga starog Goethe-a. Nitko nije opazio te očevidne tajne, i ne bih je bio otkrio nikome, da niste imali prekrasnu ideju, da mi darujete Narcisov kip."

Razgovor je kod te točke skrenuo na drugo. Govorili smo o Americi, Keyserlingu i čak o običajima Bečanki. Ali jedino, što vrijedi da se zabilježi na papir, to je, što sam već napisao. U času, kad sam odlazio, Freud mi preporuči šutnju o njegovoj ispovijedi:

„Vi srećom niste ni pisac ni novinar, i siguran sam, da ne ćete razglasiti moje tajne."

Umirio sam ga — iskreno: ove bilješke ionako nisu namijenjene za štampu.

NOVO KIPARSTVO

München, 8. lipnja.

Nikad ne idem posjećivati ateliere umjetnika. Dosadni su mi i ne znam, što bih rekao. U njima su uvijek iste stvari; svi gledaju u meni potpisivača čekova, neupućenog mecenu, koji se da prevariti.

Ali jednog sam dana pustio da me napastuje neki vrlo mladi, nepoznati, bjelušavi českoslovački slikar, koji se zvao Matiegka.

„Dođite," rekao mi je. „Vidjet ćete ono, što ne ćete vidjeti ni u kojoj galeriji, ni na kakvoj izložbi na svijetu. Pokrenuo sam poslije toliko tisućljeća novo kiparstvo, kakvim se nitko nije bavio."

Kad je došao da mi otvori vrata, doveo me u sobu, više visoku nego široku — neku vrst studenca sa staklenim natkrovljem — i bez prozora. Izuzevši nekoliko sjedalica i neke vrsti željezne žeravnice u sredini soba je bila prazna: ni stalaka, ni gipsova, ni kamenih osnova, ni mramora — ništa, što bi odavalo kiparsku radionicu.

„Da li ovdje radite?"

„Da, ovdje radim," odgovori Matiegka. „Sjednite i radije priznajte svoje udivljenje. Već sam vam rekao, da sam naučio stvarati dosad neviđeno. I ja sam također kipar! Ali ne više na neodgovoran način kao svi drugi. Antikno masivno i teško kiparstvo, nasljeđe Egipćana i Asiraca, već je preživjelo svoje vrijeme. Odgovaralo je vjerskim, monarhijskim, sporim i primitivnim civilizacijama. Mi smo sada skeptici, anarhisti, dinamisti, kinematografici. I kiparstvo se mora promijeniti. Praviti mramorne, kamene, mjedene ili srebrne i drvene kipove bilo bi danas isto, kao da se vozimo u Faraonovim dvokolicama ili da ponovo navučemo Bajardov oklop. Treba prije svega promijeniti materiju. Modelirati kipove u snijegu, kako je to radio Michelangelo u dvorištu palače Medici, ili od voska, kako je to činio Medardo Rosso, bijaše već napredak, ali odveć plah. Da li ste ikada opazili dječake na morskoj obali, kad prave pješčane likove? I da li vam se ikad desila prigoda da vidite umjetnika sladoledara, kako vaja u pjeni ili ledu? Eto, to su bili moji učitelji.

Jedino moguće plastično rješenje sastoji se u prelaženju od nepomičnoga k malotrajnome. Najsavršenija umjetnost, glazba, potrese te prođe i iščezne. Zvuk je časovit, ne oklijeva — a ipak je vrlo moćan. Kad sve umjetnosti teže k glazbi, onda se i kiparstvo mora približiti toj božanskoj nestalnosti. Pokazat ću vam odmah jedan primjer."

Govoreći to Matiegka otkrije svojim nježnim rukama tronožak, koji se nalazio usred ateliera, i stavi u nj neko crnkasto tijesto, koje zapali. Gusti i obilni stup dima digne se uspravno nad tronogom. Fantastični kipar uzme desnicom neku vrst široke varjače, a ljevicom drugu varjaču i počne hitro svoj posao vrteći se oko produljenog pramena dima, pomažući se osim oruđa laktovima i dahom. Jedva je prošao jedan minut i već je taman stup bio postao nalik na ljudski oblik — na neku sivu sablast, koja je svaki čas prijetila da će se rasplinuti. Tvar, koja se izdizala, bila se udesila na vrhu tako, da je bila nalik na glavu, i s nešto dobre volje moglo se razabrati nešto poput nosa, a i brada je bila natuknuta. Dim, debeo i mastan, kao da suklja iz starih lokomotiva, koje miruju, mogao se sjeći odlučnim kretnjama lopatica. Matiegka se stresao vrlo blijed, kao osuđenik: sad bi tjerao dim, koji je pokušavao spojiti dvije noge, sad bi lagano puhao na ramena zračnog kipa, da ih napravi uvjerljivijima, a sad bi opet odalečivao zadimljeni ovoj, koji je priječio, da se zapaze crte djela. Konačno se odmakne, dođe blizu mene i poviče:

„Gledajte ga! Ali brzo! Zapamtite oblik! Kroz malo će se minuta kip rasplinuti kao melodija, koje nestaje!"

Zbilja se pomalo dim izobličavao, utvara se rasplinjavala i pretvorila se u mračnu maglu, koja je polako iščezavala kroz otvor škulje na krovu.

„Remek-djelo je umrlo, kao što umiru sva remek-djela!" poviče Matiegka. „Pa što zato? Mogu ih napraviti, koliko hoću. Svako je djelo jedinstveno i mora zadovoljiti veselje jedne jedine minute. Da li kip traje deset vjekova ili deset sekunda, koja je u tome razlika

prema vječnosti, kad i onaj od mramora i ovaj od dima moraju konačno nestati?"

Ostavio sam Matiegku u njegovu zanosu, pošto sam pohvalio, kako sam bolje znao, neospornu originalnost njegove umjetnosti.

Vraćajući se u svratište mislio sam u sebi, da novo kiparstvo ima za ekonomične mecene golemu prednost: ne može se sačuvati ni prenijeti, a zato ni kupiti.

PROTIV NEBA

Saint Moritz, 2. kolovoza.

Nebo mi je dosadno. Na mahove, ali često zbog njega trpim. A onda ga ne mogu niti gledati, jer ne znam, kako da mu se osvetim i kako da ga ranim. Osjećam se bratom Skita, koji su odapinjali svoje strijele protiv sunca i oblaka. Ukratko, da budem načistu bar sa sobom, ja mrzim nebo. I to najgorom vrsti mržnje: mržnjom nemoćnika.

Ne da preveć ljubim zemlju. Zemlja je sužena, prljava, jednolika i napučena više nego treba od komada gliba, koji govori, od komada, koji je izobličuju i čine još odvratnijom.

Ali ovdje se osjećamo u svojoj kući, gospodari da gradimo i rušimo, da se mičemo, kako nam se svidi. Zemlju možemo koji put prisiliti, da nas sluša. Uspijeva nam da je stegnemo ovdje ili ondje, kako nas je volja, da zanjemo žito, gdje su bile močvare ili kamenje, da stvorimo umjetne rijeke, da srušimo planine, da rastavimo kopna.

Ali nebo je udaljeno, daleko, nepomično, neprijateljsko. Nad nebom nemamo nikakve vlasti. Dapače i niski su slojevi atmosfere nezavisni od našega gospodstva. Treba podnositi vjetar, koji puše, čekati kiše, da padnu, kad im se svidi, trpjeti sedmicama i mjesecima žegu. Ne znamo, što bismo učinili protiv oluja; a najviše, što nam uspijeva, jest to, da s vremena na vrijeme privučemo koju munju.

Niti je balon niti je zrakoplov umanjio našu nemoć prema donjem nebu. Možemo ploviti po zraku, ali smo prepušteni na milost i nemilost olujama, virovima, vihorima i magluštini. I jedva uspijevamo dići se na pet ili šest tisuća metara: dakle uvijek ispod najviših planina.

Ali najžešće mrzim gornje nebo, nebeski svod. Podnosim zvjersko sunce s njegovim hrapavim ognjenim

licem, zbog njegove korisnosti — ali noć, zvijezde! Beskraj me ne plaši — oduran mi je i vrijeđa me. Dosta je i zemlja, da uzmognem trpjeti poniženje zbog svoje maljušnosti. Izazov je zvjezdanog neba nerazmjeran, bahat i bestidan. Što oni milijuni sunaca, koji se pojavljuju pred mojim očima kao porazbacani atomi električne svjetlosti, imaju sa mnom? Što hoće? Čemu služe? Zašto se svake večeri vraća na tisuće plamena, da zlostavlja kratkoću mojih dana u ovom tamnom zakutku? Na nebu postoji vječita i nepodnosiva nepravda. Zvijezde me ne poznaju i ja ne ću moći nikada ništa učiniti ni s njima ni protiv njih. Kad sam doznao, koliko su tisuća godina svjetlosti udaljene od mene, i koliko vjekova treba njihovo svijetlo, dok stigne na zemlju, nisam mogao učiniti drugo, nego svojoj srdžbi dati aritmetički oblik.

Nebo osjećam kao nešto tuđe, udaljeno — to jest neprijateljsko. Repatice, koje vuku svoje repove beskrajem bez razumna cilja, ne kažu mi ništa, nego me čak tješe. Maglice, zbrkane hrpe kozmičke prašine, razdražuju me kao sve bezoblične i beskrajne stvari. Što se tiče planeta i satelita, tih ugaslih udvorica, koji se okreću naokolo, da zadobiju malo svjetlosti kao milostinju, gade mi se i pobuđuju u meni jal.

Ne razumijem astronoma. Kako nijedan od njih ne poludi ili se ne ubije? Zamišljam, da su to ljudi bez mašte i bez dostojanstva, koji nisu sposobni da osjete, kako ih neprestano zlostavljaju zvijezde, koje su se razasule po dnu prostornih pustinja. Mjereći i računajući zastalno se obmanjuju, da gospodare nebom ili barem da su u nj pripušteni kao gosti. Ali pravi čovjek može osjetiti pred razasutim vrtlozima ognjeva, koji putuju, samo srdžbu ili grozu.

Nebo ima utjecaj nada mnom, a ja ga nad njim ne mogu nikad imati. Ako o njemu razmišljam, ponizuje me; ako ga ignoriram, kažnjava me. Ima nekakav svoj, tajinstven i svečan život, koji ne uspijevam nikako promijeniti ni poremetiti. Nadahnjuje mi i protiv moje volje misli, koje me muče, koje mi dozlogrđuju, koje me tište, koje mi dižu hrabrost da živim.

Zato više volim da ga ne vidim. Sviđaju mi se krajevi i ona godišnja doba, kad je sunce uvijek pokriveno, gdje je noć nijema i duboka, i kad se osjećam pod neposrednim pokrivačem bliske magle.

Zavidim stanovnicima Venere, jer je, kako kažu, njihov planet skoro uvijek obavijen parama. Njima je ušteđen pogled na izazivačku raskoš suvišnih zviježđa i na onaj mrski Mliječni put, koji poprijeko prelazi nebeskim svodom kao rijeka svjetlucava podrugivanja.

Pjesnici, glupi kao djeca, ushićuju se svemirskim krijesnicama, što po njem lutaju. Za mene, koji — srećom ili nesrećom — nisam ni stihotvorac ni mistik, nebo je samo zlokoban zastor, na kojemu svake noći čitam osudu svoje bespomoćne ništavnosti.

ZABAVE

Berlin, 18. *studenoga.*

Ni u ovom mi gradu, koji je oduzeo Parizu prvenstvo noćnog života i evropske iskvarenosti, ne uspijeva da se zabavim. Berlin je mali grad, koji sebi umišlja, da je golem, ali u njemu se nalaze sve naslade, i korupcija je čak organizirana na savršen način.

Okušao sam opij: pravi me idiotom. Sve me vrsti alkohola pretvaraju u odvratnog luđaka. Kokain: pogoršava i skraćuje život. Haschisch i eter su dobri za male natražne dekadente. Ples je oznojno zaglupljivanje. Igra mi je dosadila, čim sam izgubio dva ili tri milijuna: uzbuđenje je tu preobično i skupo. U *music halls*-ovima vidiš uvijek iste povorke *girls-a*, sve obojadisane, sve neodjevene, sve odvratne, sve jednake. Kinematograf je sramota rezervirana za pučke staleže.

Brzina — u automobilu ili zrakoplovu — isprva rastresa, ali kasnije postaje smiješna: ne vidiš ništa i dolaziš kao sulud na neko mjesto, koje ne možeš dosta rano da ostaviš. Kazalište je zabava za starce ili za snobove, zaražene estetikom. Na koncertima možeš čuti svako nekoliko vremena koji komad, zbog kojega zaboraviš samoga sebe — poželjan rezultat — ali prava je muka biti primoran slušati ih po nekoliko i to usred čopora ljudstva, koje se licemjerno previja u ekstazi, a misli na tko zna kakve ludorije ili prljavštine.

Za sport moramo biti mladi, zadovoljivi i primitivni.

Htio bih neko drugo vino, čudesno kazalište, tragičniji sport, opij, koji bi zauvijek promijenio moj ja. Ti se ljudi zadovoljavaju tako malim. S malo bojadisana mesa, s malo umjetne pomame, kojom starom slikom, kakvim zvukom, koji su čuli tisuću puta, nekim oponašanjem uzbuđenja, životinjskim besvijesnim stanjem...

Imam dosta novaca, da bih mogao imati sve — a sve mi je dosadno. Epikurejski me užici velikoga grada podsjećaju na igrarije luckastih i pokvarenih dječaka.

Nema slasti za mene. Ljudi kao Kaligula ili Kafur mogli su se možda zabavljati: ja u tome ne uspijevam. Nije dostatan novac: hoće se tu i snage — i naivnosti. A možda se i oni dosađuju. Tjerati ljude u smrt nije toliko zadovoljstvo, kako to platonski razbojnici zamišljaju. I sadizam svršava zasićenošću. Rođen je od dosade, a ne može da ubije svoje majke. Tiberija i Gilles de Raiz-a gledam tužnije poslije, nego prije.

Ipak bih nešto morao iznaći. Nevjerojatno je, da se čovjek kao ja, opskrbljen miljardama i lišen skrupula, mora dosađivati.

Zabave, koje mi nuđa svijet, dovode do glupavosti ili ludosti, do čame ili do smrti. Ne ću da znam za njih. Morat ću iznaći ja sam ili u sebi neko novo zadovoljstvo, neku neizrečenu radost. Da li će mi to uspjeti?

Ovaj je Berlin međutim tek lažni New-York bez mora, s komadićem Montmartre-a ili Babilona, koji je dan na upotrebu užurbanim cjepidlačarima.

KAZALIŠTE BEZ GLUMACA

Moskva, 30. ožujka.

Neki me je inžinir iz Pittsburga, koji ovdje zastupa jednu američku tvornicu, odveo preksinoć u neko noćno sastajalište, koje je ujedno krčma, kavana, kazalište i igračnica. Pije se, puši i dosađuje kao svagdje. Svako malo vremena izlazi iza neke crvene i zlatne zavjese neka loše namazana i loše odjevena ženska mrcina, koja izbljuje kakvu pjesmu, tužniju od njezina nečasnog lica. Neka golema nakaza muškog roda u žutim hlačama, s ljubičastim prslukom i crvenom dolamom — nešto između besposlena clowna, sušičava dipsomana i revolucionarna pjesnika — viče neke psovke u slobodnim stihovima, koji su primljeni s rastresenim pljeskom urođenika. A nad svim tim zlokobna melanholija.

Srećom je došao iza ponoći neki prijatelj (?) moga pratioca te sjede za stol: neki mladi Rus, koji je obašao pola svijeta i govorio tri ili četiri jezika, a bio je plesač, glumac, scenograf, kritik, dramatik, a po svoj prilici i uhoda. Ipak je njegova glavna strast bila kazalište i odmah je počeo pretjeravati svojim fiksnim idejama.

„Ovdje kod nas", govorio je, „i u Njemačkoj mnogi pokvareni građani umaraju mozak, kako da preurede kazalište. Ali nitko nije došao do logične ludosti, da kazalište bitno reformira. Kazalište ne mora biti *imitacija* stvarnog života, nego točna *reprodukcija* života. I stoga je prva reforma u izbacivanju svih glumaca od zanata, svih do jednoga. Radikalni realizam, koji je osnovna formula proleterske epohe, ne može trpjeti nemoralnih himba ni u kazalištu. Ono, što je pjesnik napisao, mora se dogoditi doslovce, zbilja, bez petljanja i himba. Sistem je vješte laži nedostojan novih vremena. Ako predstavljam *Julija Cezara*, mora onaj, koji glumi Cezarovu ulogu, biti izboden pravim bodežima, to jest stvarno umrijeti, a u *Mletačkom Crncu* žena, koja glumi Dezdemonu, mora biti uistinu ugušena pod jastucima.

Nema više krvi napravljene od crvenila ni tobožnjih lešina. Krv mora biti prava ljudska krv i lešine ne bivaju iznesene iza kulisa, da uskrsnu na prvi pljesak odobravanja, već ravno u mrtvačnicu.

Vi stoga shvaćate, zašto se ne možemo više poslužiti glumcima od zanata, tim kukavicama, koji su vezani uz egzistenciju. Stalne bi uloge bile povjerene zločincima, koji su osuđeni na smrt, ili osobama, koje su se odlučile na samoubojstvo i koje bi se tako nesebično pobrinule, da njihova smrt posluži zabavi puka.

Imitacija, pa bila ona i genijalna, ne će nikada moći zamijeniti stvarnost. Tko igra dotičnu ulogu u životu, mora i u kazalištu biti pozvan da je odglumi. Ako trebam generala, pozvat ću kojega umirovljenoga ili degradiranog generala ili barem pukovnika; ako nam treba *pop* na pozornici, ne će ih biti teško naći na tucete; a to isto vrijedi i za trgovce, plemiće i seljake. No budući da bi ipak bilo teško pribaviti kraljeve i careve, izbrisao bih iz svog repertoara sva djela, gdje dolaze krunjene ličnosti. *Hamlet* na primjer ne bi izgubio ništa od svoje dubine, kad bi, namjesto da se odigrava na danskom kraljevskom dvoru, bio prenesen u dvorac aristokratskih velikaša. Spas je kazališta samo u riječi: *autentičnost.* I zato kazalište ne će biti očišćeno i oslobođeno od sramotne plijesni prijevare i laži, dok ne udarimo ostracizmom sve glumce. Kazalište je bilo veliko, kad je sam puk kao u Srednjem Vijeku recitirao Misterije. Antoine i Copeau su bili shvatili tu nuždu protjerivanja glumaca, ali su se zaustavili na pola puta. I njihovi su interpretatori postali malo pomalo profesionalci, i još gore. Komičari i tragičari su dva čira na kazalištu i dok ne budu odrezani, ne ćemo vidjeti preporoda kazališta, koji zamjenjuje hram."

Primijetio sam skromno, da bi na taj način čista mašta — koja je ipak dala remek-djela sa Shakespeareom i Gozziem — bila istisnuta s pozornice.

„Apsolutni i radikalni realizam", odgovori neprijatelj glumaca, „bit će strogo primijenjen, kad se bude radilo o predstavama, koje je nadahnuo ljudski život. Da se opet uspostave prava imaginacije, koja može korisno služiti kao ropkinja, postoji jedan lijek: složiti pozorišne glume, u kojima se ne pojavljuju ljudi. I reći ću vam, da sam se ja sam počeo za to brinuti. Napisao sam jednu *nemogućnost u četiri čina*, gdje su lica An-

đeli, Demoni, Utvare, Sjene, oživljeni Idoli, nijemi Kentauri, Strojevi, koji govore, i Majmuni. Ni jednog čovjeka, ni jedne žene! Ipak nijedan direktor — čak ni u Berlinu — nije htio prikazati moj *Krug Ništice.* Ako ostajete u Moskvi i ako ste spremni potrošiti po a milijuna červonaca za prikazivanje, spreman sam da ga vama posvetim. To je prvo kazališno djelo „trans-humane" vrsti, i vi biste učestvovali s malom žrtvom u mojoj slavi."

Opazio sam, da je razgovor počeo dosadno skretati, i rekoh svome prijatelju, da sam umoran i da se želim povratiti u svratište. Mladi je zanesenjak također pošao za nama u automobil i nije nas htio napustiti, dok mu nisam dao potrebit novac za tisak njegove *nemogućnosti.*

POSJET LENJINU

Moskva, 3. *srpnja.*

Izgubio sam oko toga skoro mjesec dana, ali sam konačno uspio. Došao sam bio u Rusiju jedino zato, da upoznam ovog čovjeka i nisam htio otputovati, a da ga ne čujem, kako govori. Čini mi se, da je on jedan od tri ili četiri živa čovjeka svoje vrsti, koje je vrijedno čuti. Stajalo me skoro dvadeset hiljada dolara da dođem do njega — i to sve za darove ženama komesara, napojnice crvenim vojnicima, zatim za darove sirotištima — ali ne žalim potrošene svote.

Govorili su, da je Vladimir Ilić bolestan, umoran i da ne može primiti nikoga, osim najbližih. Ne stanuje više u Moskvi već u nekom obližnjem selu, u starom gospodskom dvorcu sa samotnim peristilom od bijelih stupova pri ulazu. U petak su uvečer uklonjene posljednje poteškoće i telefonski me obavijeste, da će me čekati u nedjelju. Lenjinu su bili rekli, da bi moji kapitali mogli potpomoći početnim teškoćama *Nep-a*, i on je pristao da me vidi.

Primila me je njegova supruga, debela, šutljiva žena, koja me je pogledala, kao što bolesnice gledaju novog bolesnika, koji ulazi u zajedničku bolničku sobu. Našao sam Lenjina, gdje sjedi na maloj verandi za velikim stolom, koji je bio pokriven velikim nacrtima. Napravio je na mene dojam osuđenika, kojemu su dopustili, da provede u miru posljednje časove života. Vrlo izrazita glava mongolskog tipa izgledala je kao izrezana iz stara, osušena sira: suha, ali ipak klimava. Kroz slinave je usne lubanja već pokazivala lijevi niz zuba. Široko i golo tjeme podsjećalo je na kakvu barbarsku kutiju izrezanu iz čeone kosti kakve okamenjene nakaze. Dva su se himbena i prodirna oka kao u kakve samotne ptice pritajila iza krvoločnih vjeđa. Ruke su se igrale srebrnom olovkom: vidjelo se, da su krupne i jake, seljačke ruke, ali su u mršavljenju već naviještale smrt. Nikad

ne ću zaboraviti njegove izlizane bjelokosne uši, naperene kao da hoće zahvatiti posljednje zvukove svijeta, prije velike šutnje.

Prvi su časovi bili radije mučni. Lenjin se naprezao da me odvagne, ali s rastresenim izgledom, kao da vrši neku dužnost, do koje mu više nije stalo. A ja se pred onom žućkastom i umornom obrazinom nisam usudio postaviti pitanja, zbog kojih sam došao. Promrmljah slučajno jednu pohvalu o velikom djelu, koje je on izvršio u Rusiji. I tada se ono polumrtvo lice napuni sablasnim naborima, koji su imali da budu sarkastičan osmijeh.

„Ali sve je bilo učinjeno," usklikne Lenjin s neočekivanom i skoro okrutnom živahnošću, „sve je bilo gotovo, prije nego smo mi došli! Stranci i glupani drže, da je ovdje učinjeno nešto novo. To je zabluda slijepih buržuja. Boljševici su samo prihvatili i razvili režim, koji su carevi ustanovili i koji je jedino prikladan za ruski puk. Ne može se vladati nad sto milijuna životinja bez batine, uhoda, tajne policije, terora, vješala, vojnih sudova, galija i mučenja. Mi smo samo izmijenili klasu, koja je temeljila svoju prevlast na ovom sistemu. Bilo je prije šezdeset tisuća plemića i možda četrdeset hiljada krupnih birokrata i to — usve sto tisuća osoba. Sada je njih nadomjestilo oko dva milijuna proletera i komunista. To je napredak, veliki napredak, jer su sada povlašteni deset puta brojniji, ali devedeset i osam postotaka pučanstva nije dobilo mnogo u prevratu. Budite uvjereni, da nije dobilo ništa, a to je upravo ono, što smo i htjeli, ono, što želimo i što je uostalom i apsolutno neizbježivo."

I Lenjin se počne prigušeno smijati kao trgovac, koji je prevario nekoga i veselo promatra leđa žrtve, koja se udaljuje.

„A onda," promrmljah, „kud ćete s Marxom, s napretkom i s ostalim ?"

Lenjin me začuđeno pogleda.

„Vama, koji ste moćan čovjek i stranac," prihvati, „možemo reći sve. Ionako ne će nitko vjerovati. Ali sjetite se, da nam je sam Marx pokazao čisto pomoćnu i prividnu vrijednost teorija. Pošto se radilo o Rusiji i Evropi, morao sam se poslužiti komunističkom ideologijom, da postignem svoj pravi cilj. U drugim bih zemljama i u drugim vremenima bio uzeo kakvu drugu. Marx je bio samo židovski buržuj, koji se grčevito držao engleskih statistika i potajno se divio industrijalizmu. Nedostajao mu je smisao barbarstva i bijaše stoga tek jedna trećina čovjeka. Bio je to mozak opijen pivom i hegelijanizmom, u koji je prijatelj Engels uštrcao po koju genijalnu ideju. Ruska revolucija znači potpuno opovrgnuće Marxovih proročanstava. Baš ondje, gdje zapravo nije ni bilo buržujskog staleža, pobijedio je komunizam.

Ljudi su vam, gospodine Gože, plašljivi divljaci, kojima mora vladati divljak bez skrupula — kao što sam ja. Sve je ostalo brbljarija i književnost i filozofija i slične glazbe prepuštene glupanima, da se njima bave. Pa kako su divljaci nalik zločincima, posljednji ideal svake vlade mora biti to, da bude nalik kaznionici. Stara je caristička *katorga* posljednja riječ političke mudrosti. Ako malo promislite, kažnjenikov je život najprikladniji za prosječnog čovjeka. Pošto više nije slobodan, lišen je konačno rizika i dosadne odgovornosti i nalazi se u stanju, da ne može više počinjati zla. Netom čovjek stupi u kaznionicu, mora silom da živi kao pravednik. K tome nema misli ni briga, jer su tu drugi, koji misle i zapovijedaju mjesto njega: radi tjelesno, ali se duševno odmara. I zna, da će svaki dan imati što jesti i gdje će spavati pa kad i ne radi i kad je bolestan, on je bez dosadnih briga, koje tište slobodna čovjeka, da se pobrine za kruh svagdanji i za krevet svake večeri. Moj je san, da pretvorim Rusiju u golemu robijašnicu — i nemojte misliti, da ja to govorim zbog sebičnosti, jer su u takvom sistemu upravo poglavari i podtamničari najveći robovi i najveće žrtve."

Lenjin je odjednom zašutio i počeo da proučava nacrt, koji je imao pred sobom. Čini mi se, da je predstavljao neku palaču, visoku kao toranj, koja je imala bezbroj okruglih prozora. Usudio sam se da postavim jedno od svojih pitanja:

„A seljaci ?"

„Mrzim seljake," odgovori Vladimir Ilić s izrazom gađenja, „mrzim *mužika*, kojega je idealizirao onaj zapadnjački mekušac Turgenjev i onaj licumjerac obraćeni faun Tolstoj. Seljaci predstavljaju sve ono, što mi je odurno: prošlost, vjeru, vjerska ludila i hereze, ručni rad. Podnosim ih i milujem ih, ali ih mrzim. Htio bih da ih sve vidim, kako crkavaju, sve do posljednjega.

Jedan električar vrijedi za mene, koliko sto hiljada seljaka.

Nadam se, da ćemo doći dotle, da ćemo moći živjeti od hrane, koja će biti proizvedena kroz nekoliko minuta u našim kemijskim tvornicama, i moći ćemo konačno okrenuti pod nož seljačinu, koji je postao suvišan. Ili će postati radnik, ili će lipsati. Život u prirodi predhistorijska je sramota.

Utuvite sebi u glavu, da boljševizam znači trostruki rat : rat znanstvenih divljaka protiv gnjilih intelektualaca, rat Istoka protiv Zapada i rat grada protiv sela. I u ovim ratovima ne ćemo birati oružja. Individuum je nešto, što mora biti ugušeno. To je izum grčkih danguba i njemačkih fantasta. Tko se opire, bit će pregažen kao crv štetočinja. Krv je najbolje đubre, koje nam je ponudila priroda.

Nemojte misliti, da sam ja okrutan. Sva su mi ta strijeljanja i vješanja, koja se vrše na moju zapovijed, dosadna. Mrzim žrtve ponadasve zato, što me sile, da ih ubijem. Ali ne mogu raditi drukčije. Ja bih želio biti generalnim direktorom jedne uzorne kaznionice, jedne miroljubive i dobro uzdržavane robijašnice. Ali ima ih, kao i u svim tamnicama, koji su uporni, nemirni, ima onih, koji su puni glupe nostalgije za starim ideologijama i krvničkim mitologijama. Svi će oni biti uništeni. Ne mogu dopustiti, da koja hiljada bolesnika dovede u pogibao buduću sreću milijuna ljudi. Pa konačno, kad dobro promislimo, starinsko puštanje krvi nije bilo loše tjelesno liječenje. Ima u tome izvjesna naslada, kad se osjetiš gospodarom života i smrti. Otkad je stari Bog ubijen — ne znam, da li u Francuskoj ili u Njemačkoj — čovjek se domogao stalnih zadovoljstava. Ja sam, ako hoćete, jedan lokalni polubog, koji sam se utaborio između Azije i Evrope, pa ipak mogu sebi priuštiti po koji mali hir. Ima užitaka, kojih se tajna izgubila nakon propasti pogana. Ljudske su žrtve imale nešto dobra: bijahu dubok simbol, visoka pouka, korisna svečanost. I ja, mjesto himni vjernika, slušam, kako dopiru do mene jauci utamničenika i onih, koji umiru, i uvjeravam vas, da ne bih zamijenio ove simfonije za svih devet Beethovenovih. To je veličanstvena pjesma, koja naviješta buduće blaženstvo."

I pričinilo mi se, da se to izobličeno Lenjinovo lešinsko lice istegnulo nešto naprijed, da čuje neku šutljivu i svečanu glazbu, koju može čuti samo on. U to je došla gospođa Krupskaja da mi reče, kako je njezin muž umoran i kako mu je potrebno malo počinka. Izašao sam odmah.

Potrošio sam skoro dvadeset tisuća dolara, da vidim ovoga čovjeka, ali mi se čini, da nisu zbilja uzalud bačeni.

NIŠTA NIJE MOJE

Arosa, 18. *rujna*.

Najveće pitanje i čovjeka i naroda jest nezavisnost. Da li ga je moguće riješiti ?

Ono, što posjedujem, čini se, da je moje, ali zapravo uvijek ono, što imam, posjeduje mene. Jedino bi neosporno vlasništvo moralo biti Ja — pa ipak, ako dobro ispitamo, gdje je onaj apsolutni ostatak, koji ne zavisi ni o čemu ?

Drugi učestvuju, odsutni ili prisutni, u našem vanjskom i unutarnjem životu. Nema načina, da se izbavimo. I u savršenoj se samoći s grozom osjećam atomom koje planine, stanicom neke kolonije, kapljom nekog mora. U mojoj duši i u mom mesu postoji opterećenost mrtvaca ; moja je misao dužnik onih, koji su prošli, i onih, koji živu ; moje vladanje vode i protiv moje volje bića, koja ne poznam i koja omalovažujem.

Sve ono, što znam, naučio sam od drugih. Štogod upotrebiš, tuđe je djelo — i što to znači, ako sam ja za to platio ? Bez radnika, bez obrtnika, bez umjetnika bio bih veći golja nego Caliban ili Robinzon. Ako hoću da se maknem, potrebni su mi strojevi, koje nisam napravio ja, a vode ih ruke, koje nisu moje. Prisiljen sam da govorim jezikom, koji ja nisam izumio ; i oni, koji su došli prije, nameću mi, dok još nisam svijestan toga, svoje ukuse, svoja čuvstva, svoje predrasude.

Ako raščlanim svoje Ja sve komadić po komadić, uvijek nailazim komade i ulomke, koji potječu izvana — na svaki bih mogao staviti cedulju o podrijetlu. Ovo je od moje majke, ovo je od moga prvog prijatelja, ovo je od Emersona, ovo od Rousseau-a ili od Stirnera. Ako popišem do dna naša stara vlasništva, moje Ja mi postaje isprazan oblik, riječ bez vlastitog sadržaja.

Pripadam jednoj klasi, jednom narodu, jednoj rasi — i nije mi se moguće otrgnuti iz granica, koje ja nisam povukao, pa kolikogod se trudio. Svaka je ideja jeka ; svaki čin plagijat. Mogu se otresti nazočnosti ljudi, ali velik dio njih i dalje živi nevidljiv u meni samotniku.

Ako imam slugu, moram ih trpjeti i slušati ; ako imam prijatelja, moram ih podnositi i služiti ; — a novci zahtijevaju, da budu nadzirani, njegovani, štićeni i branjeni. Moć je to, koja je jednaka ropstvu ! Ništa mi zapravo ne pripada. Male radosti, koje uživam, dugujem domišljatosti i radu ljudi, kojih više nema i kojih nisam nikad vidio. Znam, što sam primio, ali ne znam, što sam dao.

Uspio sam da saberem koji tucet miljardi. Ne bih ih mogao steći, da milijuni ljudi nisu radili za mene, da milijuni ljudi nisu trebali ono, što sam ja mogao prodati, da tisuće ljudi nisu iznašli formule, strojeve, pravila, na kojima se osniva privredni život zemlje. Prepušten sam sebi bio bih divljak, korjenožder i žderač crknutih pasa.

Gdje je dakle duboki i autonomni čvor, u kojemu ne učestvuje nitko drugi, koji nije nitko rodio i koji se zbilja može nazvati mojim ? Zar sam zbilja skup dugova, ropska molekula nekoga gorostasnog tijela ? I zar je jedina stvar, za koju mislimo, da je zbilja naša — Ja — možda, kao i sve ostalo, puki odbljesak, ohola halucinacija ?

KUPOVANJE REPUBLIKE

New York, 22. ožujka.

Ovoga sam mjeseca kupio jednu Republiku. Skup hir, kakvih više ne će biti. Bio je to prohtjev, koji sam već odavna imao i kojega sam se htio osloboditi. Mislio sam, da daje više užitka konstatacija, da si gospodar neke zemlje.

Prigoda je bila dobra i posao je zaključen kroz malo dana. Predsjedniku je voda bila doprla do grla: njegovo ministarstvo, sastavljeno od njegovih štićenika, bijaše u pogibelji. Blagajne su republike bile prazne: nametanje novih poreza bilo bi znak za rušenje *clan-a* s vlasti — a možda i za revoluciju. Našao se već general, koji je naoružavao neredovite čete i obećavao časti i službe, čim se dočepa vlasti.

Neki me je američki agent, koji je bio na licu mjesta, obavijestio. Ministar *de la Hacienda* dotrči u New-York: u četiri smo se dana sporazumjeli. Predujmio sam nekoliko milijuna dolara Republici i povrh toga sam doznačio Predsjedniku, svim ministrima i njihovim tajnicima dvostruko veću plaću od one, koju su primali od države. Založili su mi, a da toga narod nije znao, carine i monopole. Osim toga su Predsjednik i ministri potpisali tajni *covenant*, koji mi faktički daje nadzor nad čitavim životom Republike. Premda izgledam, kad pođem tamo, jednostavan putnik na prolazu, ipak sam zapravo skoro apsolutni gospodar zemlje. Ovih sam dana morao dati vrlo jaku novu subvenciju za obnovu vojnog materijala i osigurao sam sebi kao protuvrijednost nove ovlasti.

Prizor je za mene dosta zabavan. Prividno slobodna narodna predstavništva nastavljaju i dalje izdavanje zakona; građani se neprestano obmanjuju, da je Republika autonomna i nezavisna i da tijek stvari zavisi o njihovoj volji. Ne znaju, da sve, za što oni misle, da je njihovo — život, imanja, građanska prava — zavisi

na koncu od jednog stranca, koji im je nepoznat, t. j. od mene.

Sutra mogu naložiti, da se zatvori Parlamenat, da se reformira ustav, da se podvostruče carinski nameti, da se protjeraju useljenici. Mogao bih, ako mi se svidi, otkriti tajne ugovore i upropastiti tako vladu od Predsjednika do posljednjeg tajnika. I ne bi mi bilo nemoguće natjerati zemlju, koju držim u šakama, da navijesti rat kojoj od pograničnih Republika.

Ta mi je sakrivena ali neograničena vlast priskrbila, da sam proveo po koji ugodan sat. Uzeti na sebe brige i ropstva političke komedije znači živinski napor. Ali biti lutkar, koji se iza zastora može na svaki svoj pokret pozabaviti vučenjem niti poslušnih lutaka, ugodan je zanat. Moje omalovažavanje ljudi nalazi u tome slasnu hranu i tisuću potvrda.

Ja sam incognito Kralj jedne malene nesređene Republike, ali lakoća, s kojom sam uspio da njome zagospodujem, i očiti interes svih upućenih, da čuvaju tajnu, sile me, da mislim, kako i drugi narodi, mnogo veći i važniji od moje Republike, živu, a da ne vide, kako se nalaze u sličnoj zavisnosti od tajinstvenih stranih vladara. Budući da trebaju mnogo više novaca, zagospoduje njima mjesto jednog gospodara, kao što je u mom slučaju, kakav *trust*, poslovni sindikat, uska grupa kapitalista ili banaka.

Tako sam provjerio sumnje, da drugim zemljama stvarno vladaju mali komiteti nevidljivih kraljeva, koji su poznati samo njihovim povjerenicima, koji i dalje prekrasno glume ulogu zakonitih poglavara.

NEVINI UBOJICA

New Parthenon, 15. *listopada.*

Svaki mi dan dolaze pisma od ljudi, koji traže pripomoći, potpore, subvencije i zajmove. Preletim ih iz radoznalosti, a zatim ih zapalim. Jedno sam od onih, koja su danas stigla, sačuvao zbog njegove neobičnosti :

„*Dragi Gospodine !*

Nemojte odbiti čitanje povijesti moga života. Tek pošto je pročitate, odlučite, da li zaslužujem Vašu pomoć ili ne.

Moj je otac posjedovao trgovinu oružjem i držao me kod sebe, dok sam bio dijete. Ubrzo sam došao do spoznaje, da su mnogi od onih, koji su dolazili da kupe kod nas *Browning*, počinjali samoubojstvo, ili su ubijali svoje žene ili neprijatelje. U meni se porodilo takvo zgražanje zbog trgovine svoga oca, da sam odlučio studirati medicinu. Tako bih bio protuteža zlu, kojemu je on neizravno pogodovao. Moj otac prodaje smrt, mislio sam u sebi, a ja ću prodavati život i pobijat ću smrt. Čim sam položio doktorat, počeo sam vršiti svoje umijeće u Minneapolisu. U početku je pacijenata bilo malo, ali sam bio zadovoljan sam sa sobom. Nijedan od mojih bolesnika nije umro — doduše radilo se uvijek o lakim oboljenjima. Malo mi je po malo moja liječnička savjesnost pribavila brojnu, ali biranu klijentelu. A onda zaredaše nesreće. Jedan, dva, tri, četiri mrtva u godinu dana. Ispitujući brižno poslije smrtnog slučaja svoje dijagnoze i liječenja, koja sam propisao, uvjerio sam se, da je bar u polovini slučajeva krivnja zbog smrti bila na meni. Upao sam u pogrešku odmah na početku, nisam bio znao pravo procijeniti neku grupu simptoma, nisam bio svraćao dosta pažnje na tjelesnu građu i raspoloženje bolesnika. Moji su mi se kolege, kojima sam povjerljivo i očajno o tome pričao, smijali. Ali ja se nisam mogao smijati. Bio sam se posvetio medicini, da pobijedim smrt, a ne da je potpomažem. Pa kako je mrtvih bilo nažalost i dalje, dapače još i više, odlučio sam da napustim zvanje i grad.

Kao medicinaru, koji sam bio svršio liječničke nauke, bilo mi je lako dobiti ljekarničku svjedodžbu, te sam otvorio dobru ljekarnicu u Oklahomi. Tako sam mislio surađivati i ja u ratu protiv zla i smrti, ali bez izravne odgovornosti. Nije prošla ni godina dana, kad li opazim, da sam upao u novu zamku. Neki je dječak progutao pogrešno ledac kaustične potaše, koji sam ja prodao ; neka se gospođa usmrtila veronalom, koji je kupila u mom dućanu ; neka je žena otrovala muža arsenom, koji je dobila od mene s lažnim receptom. Morao sam se uvjeriti, da su i ljekarnici izloženi pogibli, da budu umiješani u ubojstvo.

Dugo sam razmišljao o izboru kakvoga novog zvanja i došao sam do zaključka, da je najnevinije vojničko zvanje. To će vam se činiti paradoksom, ali je to naprotiv plod dugog razmišljanja. U ono vrijeme naša zemlja nije bila u ratnom stanju ni s kim i nije bilo nikakve vjerojatnosti, da bi naš mir mogao biti poremećen. Ali tek što sam bio unovačen, bukne evropski rat i sedamnaeste sam godine među prvima poslan u Francusku. Bio sam po zvanju vojnik i što više dobar građanin. Rat u jarku me je vrlo ražalostio, ali me je tješila pomisao, da je ubojstvo bilo kolektivno i da su ubijeni bili neprijatelji Amerike i čovječanstva. Ipak jednog dana g. 1918. bijah pozvan da sudjelujem u plotunu za izvršenje kazne. Trebalo je ustrijeliti nekog izdajicu. Kad sam se našao pred onom ljudskom podrtinom, koja je bila svezana na stočiću, srce mi zakuca. Ali se nisam mogao osloboditi te dužnosti niti opaliti u zrak, jer je neki službenik pazio na naše puške. I bio sam još jednom sukrivac ubojstva.

Udaljio sam se, čim je svršio rat. Moj je otac bio umro : prodao sam odmah dućan, ali utržak nije bio dostatan, da živim u dokolici. Nadajući se, da ću povećati svoj novac i da ću postati neovisan, spekulirao sam na burzi šest mjeseci, a kako nisam bio vješt u poslovima, izgubio sam sve do posljednjeg dolara. Dao sam se na traženje novog zaposlenja i morao sam, natjeran glađu, prihvatiti mjesto *chauffeur-a*. Kad sam bio liječnik, imao sam automobil i znao sam njime dosta dobro upravljati. Neko sam vrijeme živio mirno, ali nisam

mogao izbjeći svom strahovitom udesu. Jedne sam večeri u nekoj loše osvjetljenoj ulici pregazio i usmrtio neku siromašnu staricu, a mjesec sam dana kasnije vozeći po naredbi svoga gospodara velikom brzinom skrhao vrat nekom mladiću, koji je na biciklu prelazio trg.

Bio sam bačen u tamnicu i tek što sam izašao — premda me je gospodar opet htio primiti u službu — raskrstio sam se s tom službom. Bio sam po drugi put bez kruha i bez rada. Prisiljen očajem ponudih se za avijatičara u nekoj tvornici zrakoplova. Na nebu su, računao sam, pregaženja skoro nemoguća i moj je rizik veći nego rizik drugih osoba. Postao sam za kratko vrijeme vješt i smion pilot. Ali je pred dvadeset mjeseci za vrijeme pokusnog leta, s dva putnika o boku, jedna kriva kretnja, prouzrokovana mojom rastrešenošću, strmoglavila stroj sa šest stotina metara visine. Moje su rane zacijelile za nekoliko sedmica, ali dva nesretnika, koja su bila sa mnom, ostala su mrtva — i to mojom krivnjom.

Odležao sam svoje i sad sam opet gladan. Ali sam čvrsto odlučio, da ne ću izabrati nikakva zanata, nikakva umijeća, nikakva zvanja. Ne ću da budem ubojica ni sukrivac ubojstava. Za mene je dokolica jedina nada, da izbjegnem svaku odgovornost za razbojništvo. I radi toga Vam i pišem. I molim Vas ponizno, da mi doznačite malu penziju, tako da bih mogao u miru okajati svoje nehotične zločine i da ne budem prisiljen počinjati druge. Za Vas bi to bila mala žrtva, a za mene golema blagodat. Ne zahtijevam udoban život — dosta mi je, da ne umrem i da ne ubijam. S nekoliko dolara na mjesec Vi možete izbaviti jednog čovjeka od grizodušja, od tamnice, od vječnih muka. Uvjeren sam, da ćete me uslišati: moj mir i moj život su u Vašim rukama.

Vjerujte mi, da sam iskreno Vaš

GEORGE WILLIAM SMITH."

ODMAZDA

New-York, 27. lipnja.

Žrtvovao sam golemu svotu i umanjio sam svoje stalne prihode za nekoliko milijuna, ali je jedna od najstarijih sanja moje mladosti postala vidljivom činjenicom.

Mnogo sam godina živio u užasnim sobama u najposjećenijim četvrtima najnapučenijih, najprašnijih i najbučnijih gradova na svijetu. Mrzio sam sobe, kuće, ulice, gradove. A nisam mogao, a da ne živim u njima. I zamišljao sam sebi u mašti, kako su se pred pedeset ili sto godina na mjestu, gdje se sada nalaze one nečiste ulice, one prljave i smradne kasarne, oni asfaltni i blatni labirinti, nalazile livade, gdje je cvalo cvijeće na suncu, polja, na kojima su plodovi dozrijevali, ptice pjevale, zečevi trčali, vjetar slobodno prolazio — slobodna zemlja, natopljena vodama, mirisna od trava, zdrava, šutljiva i gostoljubiva prema skitnicama. I sanjao sam, kako bi se neki vrlo moćan čovjek — bogataš ili diktator — mogao pozabaviti time, da jednog dana povrati prirodi bar jedan komad onih gnusnih gradova, koji bi srušio kuće, raskopao ulice i udesio, da se povrati čisti zrak, gdje je bio smrad, cvjetne jaruge, gdje su dosad tekli odvodni kanali, šutnja, gdje je bila galama, samoća, gdje se na tisuće osoba uspinjalo u grobove izgrađene od opeka.

Zacijelo me je ta misao vodila, a da to nisam ni opazio, kad sam kupio mnoge kuće u jednom od pučkih predgrađa New-Yorka. Namjesto da uložim svoj novac tu i tamo po metropoli, dao sam nalog svojim zastupnicima, da kupuju kuće samo u toj četvrti. S vremenom bih je bio mogao preurediti i izvući iz toga triput veći prihod. Ali kad sam opazio, da posjedujem dvije ili tri čitave ulice i osim malih iznimaka skoro čitavu četvrt, povrati mi se čudnom snagom uspomena, dapače napast one sanje.

Mašta je nadvladala sve račune: nisam mogao odoljeti. Malo sam pomalo uspio kupiti i kuće, koje nisu bile moje vlasništvo, i dvadeset je jutara New-Yorka s više od osam stotina tisuća četvornih metara postalo moje apsolutno vlasništvo. Trebalo je šest mjeseci, dok nisu izbacili sve stanovnike, i deset mjeseci, dok nisu sve kuće sravnili sa zemljom. Preostajalo je između ruševina nekoliko javnih putova, na koje nisam imao prava. Trebala je čitava godina dana pogađanja i pravljenja molbi kod općine i države New-York, da ustupe ulice za moju potrebu. Kako tu više nije bilo stanovnika, putovi su kao prilazi razrušenim kućama bili već suvišni. Ali da savladam posljednje poteškoće, morao sam ih pustiti u uvjerenju, da sam voljan perivoj namijeniti javnoj upotrebi. Čim je sve bilo u redu, učinio sam, kako sam htio. Dvadeset je jutara bilo opasano visokim zidom, bez prozora, bez rešetaka, bez velikih vrata — za mene je bio ostavljen podzeman ulaz — i tri godine rada botaničara, zoologa i inžinjera pa je iz te četvrti bilo stvoreno čudo.

Namjesto neugledne četvrti, koju su nastavali radnici, niži činovnici, mali trgovci, postoji neka vrst netaknute šume s jezerima i dubravama, livadama i jarugama, gdje ptice pjevaju, gdje stabla cvatu, gdje se jedva čuje daleka i nejasna buka paklenoga grada. Jedan je dio zemljišta pretvoren u geološki vrt; lavovi su i pantere rikali ondje, gdje su prije kričala djeca i brbljale domaćice. U odjelu, koji je određen za šumu, dao sam staviti zečeve, vjeverice i ježeve — i nitko nije imao prava da ih ubije. Biljke, koje su ovamo donesene već odrasle i njegovane s najsigurnijim metodama, postale su snažnije i umnažaju se tako, da već stvaraju hlad na stazama, uz koje se poredalo slikovito grmlje — upravo živiš u obmani, da si na stotine milja udaljen od najnapučenijeg grada na zemlji.

Tu nema kuća — osim nekoliko sakrivenih paviljona za vrtlare i čuvare životinja. Prolaznik izvana ne vidi ništa, ne uživa ništa — tek će se možda noću u najbližim ulicama čuti koji urlik tigra ili slavujev pjev.

Ja sam uživao u tom malom opet zadobivenom zemaljskom raju. Ne dopuštam nikomu ulaska, ne pozivam nikoga. Nisam potrošio velik dio svojih kapitala, da mi se dive ili da slušam pohvale, nego samo zato, da zadovoljim onoga dječaka, koji je pred toliko godina

nosio moje ime i trpio zbog povećavanja i zagušivanja gradova i konačno se osvetio vraćajući suncu bar komad onih polja, koje su ljudi sakrili nevrijednim kockama, u kojima se nalaze ćelije.

Ulicama, kojima su prije svi prolazili, prolazim sada samo ja. Gdje su prije urlali i zagađivali automobili, tu sada prolaze smireni medvjedi. Gdje je prije bio *bar*, sada je česma bistre vode. Gdje je vrebao zajmodavac, koji je davao zajmove na zaloge očekujući žrtve, sada čagalj uživa sunce.

Priredio sam sebi u srcu ohologa i golemog grada pravu i najskuplju raskoš za modernog čovjeka: osamljenost i tišinu. Oni, koji prolaze mimo s vanjske strane i vide visoke gole zidove, a znadu, što je unutra, vele: Hir jednog luđaka!

Ja naprotiv imam dojam, da sam napravio u okviru prostrane ludnice malenu ali radosnu ćeliju mudrosti.

POSJET EDISONU

New Jersey, 23. lipnja.

Pošao sam u Menlo Park, da pročavrljam koju minutu sa starim Edisonom. Jedan mi je od njegovih tajnika telefonirao, kako mi ne može posvetiti više od deset minuta.

Našao sam starog čarobnjaka, gdje sjedi na veoma dugačkom stolu od bijela drva, koji je zauzimao polovinu sobe, a bio posve prazan: nije bilo na njemu ni komadića papira ni olovke ni naliv-pera.

Zacijelo se moja pojava odmah svidjela poštovanom izumiocu, jer mi je bez suvišnih uvoda pokazao neočekivanu pristupačnost, koju bih odbacio kao lažnu, da mi ju je netko drugi opisao.

„Vidi se odmah, da ste nevježa," započne, „ali ćete svakako znati, da sam izumio nekoliko igračaka na električnoj osnovi, koje ljudi, vječna djeca, pompozno nazivaju velikim izumima. Nije me zbog toga sram: u nešto ionako treba potrošiti vrijeme i upotrebiti ono malo mozgovne lukavosti, koju čama nije utukla. S druge strane neke od tih igračaka mogu postati korisne na praktičnoj osnovi za opći t. j. stvarni i svakodnevni život. Ali vi ćete shvatiti, da ustaliti zvukove na okruglој ploči, jako pojačati glasove, usavršiti električne žarulje ili radio ne znači ni poboljšanje ljudske egzistencije, ni povećanje sreće, ni približavanje tajnama svemira. Sada, kad sam ostario, opažam, da sam čitav svoj život posvetio stvarima neznatne važnosti. Ništa ne mijenja na našoj temeljnoj nemoći još od rođenja to, da čovjek sada može lakše plesati ili ljubakati ili što mu je dano da čuje, ako hoće, posljednju pjesmu iz Broadwaya ili zadnji govor republikanskoga kandidata.

Kada slušam današnje ljude, kako se oduševljavaju brzinom svojih strojeva, ne mogu se uzdržati, a da se ne nasmijem. Zrakoplovi s 300 kilometara na sat su smiješni

puževi prema svjetlosti, koja prevaljuje 300.000 kilometara na sat.

Kad sam bio mlad, budalasto sam zamišljao, da se čitava civilizacija sastoji u strojevima. Sagradio sam po koji blaženi stroj, pa smo tamo, gdje smo i bili! Više od pola vijeka računanja, istraživanja, pokušaja, da se uzmognu staviti u promet udobne ili zvučne igračke. Priznajte, da je običan čovjek prekomjerno popustljiv i optimista.

Da sam barem iznašao dva odlučna stroja, koja bi nas mogla osloboditi od većih muka. Mučeništvo je čovječanstva dvostruko: za muškarca je najteži napor mišljenje, a za ženu je najstrašnije mučenje rađanje. Ali mi još nismo izumili — a zacijelo ne ćemo nikad ni izumiti — ni stroja, koji misli, ni stroja, koji rađa. Napravili smo strojeve za računanje i poslugu, ali smo beskrajno daleko od ideala, jer ti aparati traže još uvijek čovječju intervenciju. Rajmund Lullo i Leibnitz su sanjarili o pravim pravcatim strojevima, koji misle, ali nitko nije uspio da ih napravi i da se s njima služi. Što se tiče stvaranja živih bića, još smo uvijek na Maelzelovu mehaničkom manje ili više usavršenom automatu. Androidna je industrija još u povojima.

Francuskog je dekadenta Villiers-a de l' Isle-Adam veselilo, da ispriča u jednom romanu, da sam ja dao život jednoj umjetnoj ženi, koja je bila tako savršena, da bi je mogao zamijeniti sa živom ženom. Ali nažalost to nije istina: onaj je Francuz bio ili lukavac ili mistifikator.

S druge je strane istina, da mehanička znanost i elektrotehnika moraju priznavati svoj neuspjeh sve dotle, dok ne iznađemo strojeve, koji će zamijeniti muški mozak i žensko rađanje. Tek ćemo onda moći zapjevati pjesmu pobjede, kad oslobodimo čovjeka od mučenja misli i ženu od tereta materinstva. Ali taj je dan još vrlo dalek i ja se više ne nadam da ću ga vidjeti. Nedavno sam dovršio osamdeset godina života i u mojoj moždanoj kori krv ne teče više slobodno i obilno kao nekada. Što sam učinio, učinio sam — a to je prilično malo. Onome, koji je trebao zlatne dolare, dao sam koštana dugmeta. Imate pred sobom razočarana, da ne rečem skrahirana starca tehničara. Nemojte nikome pričati, da vam je Edison lično potvrdio bankrot znanosti. Neznalicama je potrebno, da se zavaravaju, radni-

cima je potrebno, da rade, a industrijalcima, da zarađuju. Naša je dužnost da spasavamo, dok se bude dalo, korisna praznovjerja.”

Sijedi i melanholični Edison pogleda pri tom na sat i veličanstvenim mi kretom ruke dade znak, da je prošlo vrijeme, koje je bilo rezervirano za mene.

TVRĐAVA NA MORU

New Parthenon, 6. *listopada.*

Već nekoliko godina svijet postaje sve opasniji i pogibeljniji, te sam morao za vremena misliti na to, da pripremim za sebe neosvojivo pribježište. Imat ćemo doskora ratove, provale i revolucije i nitko ne može reći, da je siguran. Tko zna da misli, a nema namjere, da se dade izgladnjeti ili priklati, brine se na vrijeme.

Našao sam na sjevernoj obali Brazilije nedaleko ušća Paranahibe poluotočić, koji mi je baš prikladan. Na najboljem su putu radovi, koji će ga utvrditi tako, da će se na njemu moći stanovati i da će se moći obraniti. Vezan je s kopnom nekom vrsti prevlake, u kojoj sam dao rasporediti tri niza laguma: u slučaju pogibelji moj poluotok postaje u tri minute otokom.

Dao sam sagraditi na najvišem vrhuncu kamenu tvrđavu, ali potpuno obloženu ocijeli, osobito na krovu i terasama. Podalje se nalaze između stabala dvije kuće za služinčad. Tvrđava ima duboko podzemlje, koje je razdijeljeno u više soba i gdje se u slučaju potrebe može udobno stanovati. Postoji i vrlo prostrano podzemno skrovište za živežne namirnice i municiju.

Dao sam napraviti razne uređaje, koji mi osiguravaju apsolutnu nezavisnost od ljudi i u ostalim stvarima: tri bunara za vodu, električnu centralu, radiostanicu, hladionicu i golemo spremište ugljena (već puno). U tvrđavu je već smještena biblioteka sa skoro dvadeset tisuća svezaka, koja sadrži remek-djela svih književnosti, najbolje enciklopedije i priručnike svih znanosti. Imam zatim tri ortofonska gramofona s tisućama gramofonskih ploča i galeriju slika, sve reprodukcije remekdjela umjetnosti svakog doba i svake zemlje.

Na najvišoj se terasi nalazi teleskop s lećom od dvadeset i šest palaca, koja može služiti u besanim noćima, ali se tu nalazi i baterija topova naperenih u zrak

za slučaj, da bi se koji indiskretni zrakoplov htio prtiti u moje poslove.

Na mom se poluotoku nalazi srećom i prirodna luka, gdje ću uvijek držati, kad se tamo sklonim, *yacht-u*, dvije lađe za lov na kitove i dva motorna čamca. Držim, da sam mislio na sve.

Čim nastanu neželjene promjene i opasni pokreti u zemlji, u kojoj boravim, moći ću otrčati u svoju pustinjačku tvrđavu, gdje ništa ne manjka za udoban život, i tu ću čekati bez rizika konac krize. Položaj je zgodan, jer je vrlo blizu Meksičkom Zaljevu, i moja će *yachta* moći u malo dana stići u New Orleans. Srećom nemam grada u susjedstvu, ali je zato zaleđe bogato i može me opskrbiti mnogim stvarima, koje su potrebne za slučaj, da moram biti dulje vrijeme odijeljen od svijeta. Odvest ću sa sobom tridesetak osoba, a među ostalima i liječnika, knjižničara, inžinjera, tri dobra mehaničara i deset crnih atleta. Već sam kupio stotinjak pušaka, šest mitraljeza i naručio dvadeset obalnih topova: ako se uzme u obzir položaj poluotoka, obrana je s morske strane lagana.

Jedan parobrod, krcat svakovrsne konzervirane hrane, već je otputovao u Braziliju i mislim napraviti staju za stotinjak krava. Moći ću tako izdržati bez ikakve vanjske pomoći bar godinu dana. S mjerama opreznosti, koje sam poduzeo, osamljenost me ne plaši. Uz knjige, glazbu i astronomiju vrijeme brzo prolazi.

Vrlo se čudim, da velika svjetska gospoda, koja posjeduju, koliko i ja i više od mene, ne misle da pripreme sebi sličnih utočišta protiv nepovoljnih događaja te ratnih i revolucionarnih poremećaja. Ljudska je sljepoća nevjerojatno strahovita. Nikomu nije stalo niti itko što čini, da se za budućnost osigura protiv nesreća, koje su u suvremenom izludjelom čovječanstvu nesamo vjerojatne, nego sigurne i skoro neizbježive. Primjer Rusije nije otvorio oči ni onim vrhovima plutokracije, koji su najizloženiji opasnosti strijeljanja i pljačke. Ja sam zacijelo jedini na čitavom svijetu, koji je mislio na to, da pripravim sebi *buen retiro* za olujne dane — *buen retiro*, koji je donekle nalik na kakvu feudalnu utvrdu, utvrđeni samostan ili gusarsko gnijezdo, ali koji je mnogo korisniji od onih dragocjenih vila, koje bogataši imaju po selima na doseg svačije ruke, kao da im je cilj da podžižu nenavist siromaha i da bezbrižno napastuju onaj nagon pljačke, koji se nalazi u svakome od nas.

A povrh svega će mi moje utočište na poluotoku poslužiti i za vrijeme mira. Svako nekoliko vremena osjećam žestoku želju da pobjegnem iz gradova i prenapučenih sela. Provodit ću život pustinjaka i samotnika sa svim udobnostima civilizacije. I nema po mome mišljenju većeg užitka, nego se osjetiti u svemu i sasvim odijeljen od mrske rase onih, koji su nam i preveć nalik, u svemu i sasvim neovisan od njih, i to u dobro zaštićenom zaklonu, kojemu ne mogu niti dosađivati niti naškoditi.

OSIGURANJE PROTIV STRAHA

New Parthenon, 8. kolovoza.

Pao sam sa svoje ljuljačke, gdje sam za ovih vrućih dana običavao jašući na grani čitati — i slomio sam nogu. Čim je kirurg učinio svoje i čim sam se našao u krevetu kao nepomičan utamničenik, upotrebio sam svoju običajnu domišljatost. Dao sam hitno potražiti dva hroma čovjeka, da mi dođu praviti društvo. Plaćam ih, koliko plaćaju državne upravnike, ali moraju hodati, t. j. podskakivati preda mnom. Dan kasnije su unajmili dva šepavca: jednomu manjkaju obje noge i hoda na štakama; a drugi ima obje, ali već tako iskrivljene i zgrčene, da se miče s mukom i grotesknim kretnjama.

Ta su dva nesretnika u ovim danima dosade i srdžbe moja utjeha. Taj sakati i onaj skoro uzeti čovjek daju mi prilike svojim nespretnim kretnjama da vidim ono, što bih ja mogao postati, i vesele me zbog kontrasta.

To je najbolji način. Otkrio sam ga pred nekoliko godina, kad sam opazio, da sam kratkovidan, i opažao kroz neko stalno vrijeme dosadnu pojavu mrlja, koje mi lebde ispred očiju. Pribavio sam odmah nekoliko slijepaca i s izlikom, da su mi u gostima, uživao sam u promatranju mrtvih zjena, praznih očnica, njihove šutljive, napola idiotske, a napola ushićene obamrlosti. Imati ih kod sebe i gledati ih bijaše za mene golema utjeha: osjećao sam pred njima, da mi ono malo vida, što sam još posjedovao, biva dražim, više sam uživao pred njima u svjetlosti sunca, u bojama i oblicima stvari.

Mnogi me pitaju, zašto u jednoj kuli perivoja — i to u onoj, koju sam dao prenijeti komad po komad iz Suffolka — držim muzej stogodišnjaka. Razlog tome nije dakako filantropija, nego onaj isti, koji me je ponukao, da pozovem slijepce i šepavce. Čim sam se počeo poslije četrdesete godine pobojavati starosti, dao sam se na potragu ljudi, koji već više od jednog vijeka izazivaju smrt. Dosad ih imam sedam: najmlađi ima sto

i tri godine, a najstariji stodvadeset i dvije. Primam samo prave stogodišnjake u dobrom stanju i samo muškarce.

Svako nekoliko vremena, kad sam utučen ili kad me zahvaća melanholija, pođem da ih pogledam i da se malko zadržim s njima. Ona smežurana lica, prekrivena mrljama, poput pergamene, smušena, one želatinske rastresene oči, ona slinava usta, one krhke i drhtave ruke prave na mene neki čudni, dvostruki, ali u svakom pogledu utješljiv dojam.

Na mahove mislim: ako su ovi uspjeli da svladaju svakodnevne zasjede smrti sve do ove dobi, to znači, da nije nemoguće, da čovjek pređe uobičajene granice, i u tome postoji također neka vjerojatnost i za mene.

Ali ima časova, kad nadvlada u meni gađenje na ono jadno propadanje, i kad dolazim do zaključka: bolje je umrijeti odmah, kad navršim sedamdeset godina, koje je i Aristotel predvidio, i još prije, nego pasti u slično stanje kao oni starci, koji se nalaze između samilosti i šale, robovi svakoga, bez ikakva veselja osim srkanja ono malo juhe.

Inače su mi na svaki način korisni i ne žalim ono, što za njih trošim. Oni su živo i vidljivo osiguranje protiv straha i držim na koncu, da mnogi oblici javne dobrotvornosti — bolnice, gostinjci, skloništa — i potječu iz istog izvora.

OBNOVA ZEMLJE

New Parthenon, 20. *studenoga*.

Kad čujem, gdje govore o gospodstvu čovjeka nad prirodom, dođe mi skoro da pobjesnim. Zamislite jedno dijete, koje je ostalo samo u nekom perivoju, koje je poslije tri ili četiri sata uspjelo da uhvati po koji tucet mrava ili gušterica, da utre novu stazu u travi, da napravi umjetan vodopad u potoku i da pobere najzrelije plodove po stablima: to je otprilike, ako se uzmu u obzir razmjeri, naša moć nad zemljom. Čini mi se, da smo u tom pogledu skoro na početku.

Znali smo upotrebiti vjetar iz zraka i vodu iz rijeka, ali nismo uspjeli da zagospodujemo snagom morskih plima i da iskoristimo vulkanski oganj. Kada budemo mogli pretvarati potrese u motornu energiju, onda, ali ne prije, moći ćemo početi da se ponosimo.

Dotle je naša nemoć prema prirodi sramotna i smiješna. Moramo se skoro uvijek prilagoditi udobnosti neba i zemlje. Naša glasovita znanost, naša hvalisava tehnika još nisu znale ukrotiti godišnja doba i mijenjati ih prema našoj volji. Nismo kadri ublažiti studen zime niti umanjiti ljetne žege. Moramo primiti nevremena, kad dolaze, i ne znamo ukloniti oluje; podnosimo strpljivo snijeg, a nemoćni smo protiv suša.

Zašto na primjer ne znamo proizvesti umjetne oluje i ciklone, kiše, kad nas je volja, potrese, kad zapovjedimo? I zašto nismo kadri da napravimo za ledene krajeve umjetno sunce, koje bi obasjavalo i grijalo čitavu jednu pokrajinu? Meni bi se sviđalo, kad bih imao vremena, da uredim na Groenlandu prostran tropski perivoj, gdje bi rasle u staklenim kućicama, grijanima centralnim loženjem, biljke s ekvatora. I imao bih želju da napravim u najpustijem predjelu Sahare dvorac s tri ili četiri sprave za hlađenje tako, da bi u svim sobama bila ista temperatura kao u Laponiji.

Čini mi se, da bi bilo vrlo lako izbjeći jednoličnoj tiraniji dana i noći: dostajalo bi samo smjestiti goleme reflektore po planinama, da rasvijetle čitavu zemlju poslije zalaza sunca, a danju bi se moglo ispustiti goleme količine gusta dima, da se zapriječi svjetlosti sunca da stigne do nas.

Još je gore, što se glupo prilagođujemo, kao seljaci u stara vremena, zemljinoj sporosti, koja nas upravo draži. Danas, kad triumfira brzina, i najmoderniji *farmers-i* čekaju mjesece i mjesece, da im dozori žito, kukuruz, plodovi, a ne znaju, što bi učinili, te ništa i ne pokušavaju učiniti, da skrate trajanje težačke proizvodnje. To je isto, kao kad bi se dandanas u doba prevoznih sredstava još zadovoljavali pješačenjem. I kaže se, da smo gospodari prirode! Gospodari, koji moraju čekati na dobru volju svoje ropkinje, da dobiju od nje malo hrane.

Zatim gospodstvo nad nečim ipak znači mogućnost prekalupljivanja i preobličavanja, a mi smo ostavili zemlju uglavnom u onom stanju, u kojemu smo je i našli sa svim njezinim nepravilnostima, njezinim asimetrijama, njezinim zaprekama, njezinim nedostacima u gradnji. Osim krčenja šuma, prokopa, nekoliko prevlaka i osim bušotina za željeznice zbilja smo malo dirnuli u ustrojstvo maljušnog planeta, na kojemu smo zatvoreni. Gemetrijski je duh ponos i znak ljudskog genija, pa ipak nismo još ni počeli da krotimo *more geometrico* sablažnjivu hirovitost zemlje. Da smo uistinu onakvi despoti prirode, kakvima se obmanjujemo da jesmo, dosad bismo bili pretvorili jezera u kamenice četverouglasta ili križolika ili zvjezdolika oblika, rijeke u ravne kanale, a planine — sablazan i izazov našoj moći — u kocke, piramide, stošce ili paralelopipede s točnim obrisima. Bili bismo dosad srušili svaku grbavost.

Ne govorim slučajno, niti se igram maštom. Na planeti ima preveć mora: tri su petine zemaljske površine prekrivene vodom. A pučanstvo se neprestano množi. Ima već dvije miljarde ljudi i svaki čovjek ima četiri metra crijeva. Svakog dana treba napuniti 8 milijuna kilometara crijeva. A mnoge zemlje proizvode malo, a planine su obično neplodne. Trebalo bi dakle — ako je čovjek uistinu najmoćniji kralj na svijetu — razrušiti planine i poslužiti se miljardama tona građe, koja se na taj način dobije, da se podignu umjetni otoci

na oceanima. Postigla bi se tako dva najbolja rezultata za opskrbljivanje čovječanstva živežem: svi bi kontinenti bili pretvoreni u udobne i plodonosne ravnice, a stvaranjem bi se novih otoka proširila suha i obradljiva površina zemlje.

Pothvat je to bez sumnje gorostasan, ali takav, da se ne bi smio činiti nemogućim inžinjerstvu naših vremena, koje brblja o čudesnim naprecima mehanike i koje se drži, kao da može preinačiti svemir sa svojim nepobjedivim strojevima. Zemlja je u nekom smislu posjed ljudskog roda, pa kakav je to vlasnik nekog posjeda, koji se ne trudi da ga poboljša i poveća? Ili smo krotitelji ili nismo — i ako zbilja hoćemo da budemo autokrati ove grude ohlađena ognja, da li ćemo se zadovoljiti time, da grebemo koru i da izdubemo tu i tamo po koju rupu ili brazdu?

Estete će reći, da bi na taj način zemlja postala strahovito jednolična. Ali se estetikom ne umnaža kruh, i kad na zemlji bude gostovalo 4 ili 5 miljardi ljudi, trebat će se ipak odlučiti, da se učini ono, što ja predlažem — bar da se ne vratimo ljudožderstvu.

Uostalom mi podnosimo dandanas i dosta drugih jednoličnosti. Ako ništa drugo, bilo bi dovoljno napomenuti ljudske boje. Naša koža ima samo tri boje: bijelu, crnu i žutu. A nisu baš ni najbolje — preveć podsjećaju na vosak, čađu i žuticu. Jednom sam, da izađem iz ovog siromaštva, dao obojadisati jednoga od svojih sobara lijepom zelenom, drugoga čistom crvenom, a jednu sluškinju posve kobaltnom bojom. Ali su me posjetioci držali luđakom i sluge su mi prijetili, da će otkazati.

Pred nekoliko sam vremena uspio da napravim mliječan potok, koji je tekao između veoma crnih obala, i to tako, što sam stavio veliku količinu vapna na izvor te ugljenog praha na obale — i svi su mi se smijali.

Drugi sam put, i to neprestano u želji, da se pobunim protiv jednoličnosti, dao baciti u rijeku, koja protječe mojim perivojem, mnogo metričkih centi rumenice, da vidim konačno vodu u jasnom crvenilu — i tada su također do sablazni vikali.

Ljudi dakle odlično podnose jednoličnost i još se nisu umorili, što vide, da je sve lišće zeleno i što gledaju vječno žutilo zlata. Utješit će se silom prilika također i zbog iščeznuća planina, što će biti uz ostale stvari vidljiva pobjeda jednog od najdražih ideala modernog vremena — sveopćeg izjednačenja.

PUT BOGOVA

New Parthenon, 26. listopada.

Može se nijekati opstojnost bogova, ali se ne može nijekati opstojnost religija. Kad ih ima toliko i kad su uspjele preživjeti toliko vjekova, to znači, da odgovaraju nekoj dubokoj potrebi ljudske duše. I u najinteligentnijim i najkulturnijim zemljama najveći dio pučanstva pripada nekoj crkvi: potrebno je dakle, da i ja izaberem također jednu crkvu.

Ali izbor je strahovito težak. Ja obično živim u kršćanskim zemljama i moja bi vjera također morala biti Kršćanstvo. Ali priznajem, da me Kršćanstvo, prema onome, što znam o njemu, plaši. Spreman sam da priznam, da je ono najsavršenija i najuzvišenija od svih vjera, ali nažalost pobija i osuđuje sve moje najradikalnije nagone. Ja mrzim ljude, a Kršćanstvo mi nalaže, da ih ljubim. Muku mučim, da podnesem i prijatelje, a Kršćanstvo me obvezuje, da grlim i neprijatelje. Ja sam jedan od najbogatijih ljudi na zemlji, a Kršćanstvo naučava prijezir i napuštanje bogatstva. Sklon sam da uživam u okrutnosti, a Kršćanstvo mi nalaže blagost i pozivlje me, da plačem nad mučeništvom Raspetoga.

Moram se dakle, premda mi je veoma žao, odreći toga, da postanem kršćaninom. Bio bih inače buntovan kršćanin ili licumjerac. Kršćanstvo je previsoko za biće moje vrsti.

Srećom postoje druge vjere, koje će se možda bolje suglasiti s mojom prirodom. Ali nije lako izabrati jednu od njih, prije nego ih praktički ne upoznam. I zbog toga sam nedavno odlučio da se utečem eksperimentalnoj metodi.

Na jednoj zabitnoj čistini svoga golemog perivoja napravio sam za svoju ličnu upotrebu „Put bogova”, to jest dva niza hramova najvećih vjeroispovijesti na

svijetu, u kojima služe pravi svećenici, koji su dovedeni iz zemalja, gdje su te vjere nastale.

Tu je najprvi od svih hindustanski hram, razdijeljen u tri dijela — predvorje, svetište i ćeliju — prema najboljim pravilima. Jedan pravi brahmanac u pratnji jednog *purôhite* ili kapelana i grupa svetih plesačica (bajadera) služe božanstvu, koje sam ja izabrao — božicu Kali i razarača Sivu. Tu se slavi pet žrtava dnevno (*sandhya*) i svako malo slave se svečanosti božice Kali, kojoj na čast biva priklana po jedna koza.

Malo se koraka dalje diže budistički hram, uređen po kineskom obredu. To je velika sobetina, na koju paze nakaze pri ulazu. Pri dnu se nalazi kip *Maitreya*, buduće utjelovljenje Budhe, a u sredini je kip *Sakyamunia*, to jest historijski Budha, među svojim najdražim učenicima: Anandom i Kasyapom. Dva monaha, koja su došla iz Ce-Kianga, žuto odjevena brinu se za kult, koji je uostalom vrlo jednostavan.

Sučelice se nalazi mramorni Zeusov hram u dorskom stilu. Ta je poganska vjera doduše izumrla, ali imao sam sreće da pronađem u južnoj Francuskoj jednoga zakašnjelog učenika onoga Gabriela Auclerca, koji je pod imenom Quintus Nantius htio za vrijeme francuske revolucije da uskrisi staro poganstvo. To je starac s bujnom bradom, mnogo proučava Julijana Apostatu i divi mu se. Obnovio je, kako je bolje mogao, predaje flaminskih svećenika. Svako se malo vremena obraća, da mu se ustupi ili krava ili bik za žrtvovanje, a zadovoljava se mjesto pravim prikazivaocem žrtve jednim od mojih *cowboys-a*.

Blizu se nalazi shintoistički hram (*miya*), četverouglast i izgrađen prema japanskoj tradiciji od svetog drveta. U unutrašnjosti se nalazi uobičajeno srebrno zrcalo, simbol sunca, i glasoviti *shintai*, okrugao kamen, u koji bi se morala prenijeti *mitama*, to jest Božja duša. Dva Kannushia služe u hramu, ali ne mogu nažalost priređivati procesije *Shintai-a* zbog pomanjkanja vjernika.

Htio sam da ne pomanjka ni Zaratustrin hram. Najjednostavniji je od svih: kamena ograda, gdje svećenik Parsi, kojega sam dobavio iz Bombaya, neprestano uzdržava svetu vatru bacajući u nju pet puta na dan sandalovinu. Kada Parsi izmoli molitve, uzme malo pepela iz one vatre, prinese je čelu — i ništa više.

S druge se strane nalazi maljušna muslimanska mošeja u najljepšem arapskom stilu iz X. vijeka, s *mihrab-om* okrenutim prema Meki. Jedan *iman* i jedan *mujezin*, podrijetlom iz Maroka, ponavljaju svaki dan određene molitve.

Ima tu konačno mala sinagoga, umanjena imitacija one u Amsterdamu, gdje se jedan rumunjski rabin, ali od Levijeva plemena, brine u društvu jednog *hazzana* ukrajinskog podrijetla za potrebne ceremonije.

Zasad ima sedam hramova, ali zato ne očajavam, da ne ću povećati njihova broja ubuduće. Tim više, što još nisam uspio da napravim svoj izbor. Kad ovdje odsjednem, idem često na Put bogova: prisustvujem istog dana jednom ili drugom obredu i povedem razgovor sad s budističkim monahom, koji zna engleski, sad s rabinom, sad opet s francuskim svećenikom Vrhovnog Jupitra ili s muslimanskim *imanom*. Svaka od tih vjera ima strane, koje me privlače, ali otkrivam zatim uvijek, da u njima ima propisa i dogma, koje su malo prikladne za mene.

Neki mi je teozof savjetovao, da ujedinim sve te božje prilike, pa i one, koje se više ne časte, u jedan zajednički hram i da pozovem službenika Unitarske, ili bolje Teosofske crkve, da vrši obrede zajedničkog bogoslužja. Prijedlog mi nije mrzak — dapače bi značio jako smanjenje troškova — ali zasad više volim, da razne vjere budu odijeljene.

Pokušao sam pred dva mjeseca još smioniji pothvat: to jest da sakupim kod sebe mali koncil bogova od kosti i mesa. Znao sam, da živi tamo i amo po svijetu nekoliko ljudi, koje poštuju kao prava pravcata božanska utjelovljenja, i upregnuo sam prijatelja teozofa, da ih pozove amo. Ali stvar nije uspjela, kako sam htio. Dalai Lama iz Lhasse, koji je najglasovitiji od ovih bogova, koji živu, nije htio ni primiti moga izaslanika i izjavio je svoje ljutito nepristajanje na usta nekoga jednostavnoga crvenog Lame. Treba znati, da sam mu nudio za boravak od jedne sedmice golemu nagradu. Živi Budha iz Urge u Mongoliji dao se dovući sve dovle skupa s glasovitim Krishnamurtijem, božanskim utjelovljenjem, koji živi obično u Adyaru; ali mi samo dvojica nisu bila dosta. Moj je izaslanik uspio otkriti u nekom pariskom predgrađu nasljednika onoga Vilima Monoda, koji je umro g. 1896., a koji je sebe proglašivao utjelovljenjem

Duha Svetoga sve tamo od 1836. godine. I ta francuska rđica, koji se daje nazivati Vilimom III., drži, da je pravi bog. Toj sam trojici pridodao nekog Rusa Saratova, člana sekte *boški* (mali bogovi), koji odlučno tvrdi, da je zemaljsko utjelovljenje Boga Oca, te nekoga malenoga i gluhog Sicilijanca, kojega su njegovi učenici držali konačnom pojavom Duha Svetoga. Ali mi razgovor te petorice bogova nije bio ni od kakve koristi. Živi je Budha starac alkoholičar, koji samo zna ponavljati između jednoga i drugoga pijanstva glasovitu tibetansku formulu: *om mani padme, Hum!* Krishnamurti se zadovoljio, da u zanosnom tonu i lošim engleskim jezikom izloži neke zbrkane teorije, koje se već nalaze u knjigama Mrs. Blavatske; *mužik* je odbio da govori, dok ne stigne ne znam kakva božanska golubica; Sicilijanac se ograničuje samo na to, da moli neke svoje čudne pjesme, a što se tiče Francuza, on samo žvače opće fraze protestantskih sekta, koje čekaju dolazak Utješitelja. Poslije jedne sedmice dangubljenja i dosađivanja odlučio sam da opet otpremim pet živih bogova u njihove zemlje.

I tako, kolikogod nisam štedio ni dolara ni strpljivosti, još nemam vjere, koja bi mi odgovarala, i nisam uspio sve do danas doznati, koje mi se božanstvo najviše isplati. Da se povratim sutra ili preksutra na vjeru svoje majke, na maorsku vjeru? Ne bi li se mogao desiti slučaj, da su Atua i Tangaroa konačno pravi bogovi, koje sada tražim?

SLAVA

Palm Beach, 20. *ožujka.*

Mislim već nekoliko dana na slavu. Bilo bi mi drago postati odjednom glasovit; još bi mi bilo draže, da moje ime ostane kroz desetke stoljeća u ljudskoj uspomeni.

Da li je potrebno biti rođen kao velik, da i dalje živiš u povijesti? Ne vjerujem. Ali je ipak potrebno učiniti nešto golemo i jedinstveno, da ne budeš zaboravljen.

To je već težak pothvat. Sve je već učinjeno. Stigli su na oba pola; let je preko Atlantskog oceana već učinjen; ima ih koji su obavili put oko svijeta u lađici ili na šepavoj nozi. Izvršena su djela, koja su pristupačna mediokritetima, koji su opskrbljeni sredstvima i otpornošću. Stari su mi trikovi zatvoreni. Da pišem pjesmotvor? Ne bih uspio. Da vladam nekom državom? Ne osjećam se sposobnim — a opet to ne bi bilo dosta. Da stvorim jedan narod? A gdje su ropski narodi, odijeljene rase? Možda u Africi među crncima: ali me ti ne oduševljavaju dovoljno. Da postanem vođa neke revolucije? A gdje? I zašto? Za takve je pustolovine potreban mistik, optimist i pjesnik. Ja ne ljubim ljudi i ne bih znao, kakvim bih ih riječima pobunio. Biti heroj u ratu? Rat je svršio, a kad bukne drugi, bit ću star ili mrtav. A u autonomnim ratovima uništavanja nije lako biti junak, kojemu se podižu spomenici, niti postati strateškim genijem.

Može se postići časovita poznatost s malo truda, s bilo kakvom idiotskom ili dosjetljivom neuravnoteženošću, ali to nije ono, što tražim: htio bih slavu po starom običaju, vječit užitak, biti kao David, Sokrat, Newton i Napoleon.

Mogao bih kao toliki glupani ove dobe plesati tri dana uzastopce, letjeti tri sedmice neprestano, oženiti stogodišnju Kinezicu. A zatim? Koji redak u novinama, slika u ilustrovanim časopisima — a, poslije sedmice dana, šutnja i zaborav.

Previše sam neznalica, a da bih napravio kakvo veliko otkriće — a ne znam ni slikati ni komponirati glazbu. Da poklonim svoje milijune prvom došljaku, proglasili bi me, mjesto svecem, budalom ili luđakom — a možda i zatvorili.

Preostao bi zločin, ali je također i ovo sredstvo, da se razglasim, mučno i nestalno. Da zapalim katedralu u New Yorku, ne bih postao glasovit kao Herostrat. To bi k tome bio prost plagijat, koji bi me vjerojatno stajao slobode.

Trebalo bi počiniti strašan i originalan zločin, koji bi ostao u uspomeni čovječanstva kao nešto jedinstveno. Nemam skrupula, ali ni mašte. Ne može svatko izmisliti zločina, koji bi bio potpuno nov, poslije toliko vjekova, otkad se ljudi muče i ubijaju. Nije dostatna nešto veća inteligencija, obilje novaca i potpuno pomanjkanje predrasuda: hoće se tu čarobna intuicija onoga, čega se nikad nije vidjelo, moć zamišljanja nekog nadzloduha, pomaganje strahovita genija. A to su stvari, koje se ne mogu kupiti ni na brzu ruku zadobiti. A da pri tom i ne računamo, kako rezultat svega toga može biti, mjesto vječne uspomene, kratkotrajna galama oko električne stolice.

Mogao bih pokušati da pođem protivnim putom: putom dobra. Stanoviti sveci i stanoviti filantropi uživaju trajan i prvorazredan glas. Ali ja ne mogu sebe nikako zamisliti među gubavcima ili da se borim za otkup divljaka. Moja bi ljubav za ljude bila lažna, licemjerna i stoga bezuspješna. Moj nagon je više sklon da škodi nego da koristi.

Ipak se ne mogu smiriti u konačnoj tami u šutljivom utapljanju.

Mislio sam da kupim kakav izum ili remek djelo kojega siromašnog genija i lukavo prisvojiti slavu. Ali neki već glasoviti genij ne bi pristao na prodaju, a s druge strane, treba uistinu biti neke vrsti genij, ili bar prorok, da prepoznaš budućeg genija među nepoznatima. A zar dotičnik ne bi bio u napasti, da otkrije svoju prodaju i da me raskrinka? A da i ne spominjem, kako se od velikog čovjeka očekuju nova i neprestana čudesa, a ja ih sam ne bih mogao proizvoditi.

Ili da podignem golem i divan spomenik, koji bi mogao odolijevati tisućljećima i kataklizmama? Ali bi, držim, postalo slavnim ime spomenika i imena umjetnika, koji su ga napravili, i samo bi upućeniji znali za ime onoga, koji ga je platio.

Potrošio sam više od polovice svojih godina da steknem bogatstvo i opažam, da nije istina ono, što mi je govorio u San Franciscu moj prvi gospodar Joe Higgins: sve se može na svijetu postići stalnom količinom dolara. Sa svim svojim miljardama nije mi uspjelo da se pozabavim ni da postanem slavan! Bojim se na koncu, da je moj život vrlo loš posao!

INDUSTRIJA PJESNIŠTVA

New Parthenon, 27. svibnja.

Ima nekoliko vremena, da sam se odrekao svih industrijskih upravljanja i sudjelovanja, da uzmognem kupiti najskuplju (u ekonomskom i moralnom smislu) stvar na svijetu — slobodu. Dakle luksuz, koji dandanas ne može sebi priuštiti ni običan milijuner. Držim, da sam jedan od onih pet ili šest ljudi, koji približno slobodni živu na zemlji.

Ali kad se netko prepustio groznici posala tolike godine, skoro je nemoguće izbjeći, da ga koji put opet ta groznica ne protrese. Prošle mi se godine prohtjelo da stvorim neku malu industriju, samo da izbjegnem napasti uplitanja u velike i tegotne industrije. Htio sam, da bude apsolutno *nova*, a da ne iziskuje previše novaca.

Pade mi onda na um pjesništvo. Ova vrst opiuma riječi, koji se daje u malim količinama u izbrojenim recima, nije zaista stvar prvorazredne važnosti, ali činjenica je, da mnogi ljudi ne mogu bez njega biti. Ipak nije nikomu palo na um, da „organizira" racionalnu proizvodnju stihova, koja je uvijek dosad bila prepuštena hirovima lične anarhije. Uzrok tom nemaru leži vjerojatno u tom, što bi pjesnička industrija, pa i najrazvijenija, dala vrlo čedne plodove, bilo zbog poteškoća (ne ću reći nemogućnosti) da se pribave strojevi, bilo zbog nedovoljne potrošnje proizvoda.

Ali to nije za mene bio posao zbog zarade, već zbog radoznalosti. Potreban novac je bio vrlo malen, a troškovi za uvođenje posla skoro nikakvi. Znao sam, da se zbog toga novog poduzeća treba obratiti na *skilled workers* i da su takvi individui vrlo brojni, osobito u Evropi. Pošao sam naokolo da ih potražim. Zapazio sam kod mnogih pjesnika čudno nećkanje pri ideji, da rade redovito, uz plaću, za velikog industrijalca. Uostalom nije se tu radilo, da se proizvede previše robe za trgovanje, radilo se samo o jednostavnom eksperimentu bez svrhe, da se

zaradi. Uspio sam da ih saberem petoricu — sva su petorica osim jednoga bila mlada i sljedbenici najmodernijih škola.

Smjestio sam taj mali ceh u svoju vilu u Floridi skupa s dva crna poslužnika i dvije strojopisačice. Dao sam podići malu tiskaru, a željno sam očekivao prve plodove svoje inicijative. Tih je pet pjesnika bilo dobro hranjeno, smješteno i služeno; imali su malu mjesečnu plaću i pravo na mali postotak od eventualne dobiti. Ugovor je vrijedio za jednu godinu, ali se mogao obnoviti za jednaki vremenski period.

Odmah na početku za vrijeme prvih mjeseci počeli su dosađivati i praviti poteškoće. Jedan mi je od pjesnika pisao, da su mu za nadahnuće potrebne skupocjene mirodije, a da mu je njegova plaća premalena; jedna je od strojopisačica, i to ona mlađa, otkazala, jer je ta petorica radnika nisu puštala na miru; jedan je drugi pjesnik zatražio mali orkestar, da namami posjet muza, ali bi se zadovoljio s gramofonom i sa šest tuceta gramofonskih ploča; treći se pjesnik tužio, da mu ne dostaje vina i knjiga, a ostala su se dvojica, kako mi je pisala preostala strojopisačica, samo pravdala među sobom od jutra do večera sred oblaka dima. Naravno, nisam odgovorio ni jednome.

Kad je prošlo šest mjeseci, posjetio sam prvi put, kako je to bilo utanačeno u ugovoru, radionicu u Floridi i pozvao sam svoje pjesnike sve jednoga po jednoga.

Prvi, koji se pojavio u upravničkoj dvorani, bio je Hipolit Cocardasse, Francuz, koji je pobjegao iz *dadaističke* škole i bio, naravno, upecan na Montparnassu. Malen, crnomanjast, ćelav, ali zato ima raskostrušenu bradu, sav ulickan od pete pa do rubova očala. Izgledao je prije policajski činovnik, koji je stigao iz neke pokrajinske policijske uprave, nego pjesnik.

„Bili ste povjerili meni i ostaloj mojoj subraći," reče, „da stvorimo jedan novi tip, koji bi bio zgodan, da se moderno pjesništvo uvede na međunarodno tržište. *Je me flatte d' avoir réussi au delà de vos espérances.* Vi znate, da svaki jezik ima svoju vlastitu muzikalnost i da neke bezbojne i prigušene riječi imadu neku čudnovitu zvonkost, kad se prevedu na strane jezike. Služiti se dakle u pisanju pjesama samo jednim jezikom znači staviti se u položaj, koji je vrlo težak, da se postigne ona raznolikost i muzikalno bogatstvo, koje je pravi cilj

čiste lirike. Mislio sam stoga, kako bih sastavljao svoje stihove uzimajući tu i tamo u glavnim jezicima riječi i izraze, koji bolje odgovaraju harmonijskom ostvarenju pjesničke tajne. Sada već izražene osobe poznaju pet ili šest evropskih jezika i nema opasnosti, da ne će razumjeti mojih pjesama. Uzmite u obzir k tomu, da će Društvo Naroda rado preuzeti pokroviteljstvo nad ovim prvim pokušajima poliglotskog pjesništva. Dante je već umetnuo tu i tamo u talijansku *Divinu Commediu* latinske i provensalske stihove te stihove iz sotonskog jezika, ali su skoro iščezavali u poplavi pučkoga talijanskog jezika. Ja naprotiv miješam riječi raznih jezika u istom stihu i svaki je stih izgrađen mješavinama iste vrsti. *Voilà mon point de départ et voici mes premiers essais. Jugez vous même.*"

Govoreći to, pruži mi Cocardasse nekoliko listova velikog formata s posmijehom i naklonom. Naslov je prve pjesme bio ovaj:

Gesang of a perduto amour

I pročitah prve stihove:

„Beloved carinha, mein Weltschmerz
Egorge mon âme en estas soledades.
My tired heart, Raju presvétlyj
Muore di gioia, tel un démon au ciel.
Lieber Himmel, castillo de los Dioses,
Quaris quot durerà this fun desespéré ?
Λαμπάδα Θεὶϱ, drévo zizni..."

Moje mi je lingvističko neznanje priječilo da nastavim čitanjem. Pogledao sam šutke u lice pjesnika Cocardasse.

„Možda vam se", reče on, „ne čini pravednim, kako su zastupani pojedini jezici ? Ipak sam u raspodjeli vodio računa o tome, kolik je razmjer vjekova književne prošlosti pojedinih jezika, zatim o njihovoj demografskoj i političkoj važnosti"...

Shvatio sam, da je suvišno raspravljati s takvim glupanom.

„Nastavite svojim radom," rekoh, „i na koncu ćemo godine vidjeti, u kojoj je mjeri vaše višejezično pjesništvo prihvatljivo za širu prođu."

Kad se udaljio Cocardasse, uveli su Otta Muttermanna iz Stuttgarta. To je kip visok dvjesta centimetara, koji je pred pola smionog vijeka sišao na zemlju ne zaista kao ures, nego da je prosvijetli. Takav je, kao da je ro-

đen od križanja goveda s lavicom, i njegova griva još uvijek dugačka, još uvijek plava, još uvijek raskostrušena kao u mitska vremena Thora i *Sturm und Drang-a*, bijaše njegovo najveće uporište za pjesničko zvanje. Osim što je bio pjesnik, bio je još metafizik, filozof povijesti i pomalo asiriolog — ukratko dobar čovjek, premda njegove oči nalik plavkastoj majolici nisu uvijek ulijevale povjerenja. Bio bih mu povjerio milijun, ali ga ne bih primio bez revolvera u džepu.

„Što se tiče čiste germanske rase," počne Muttermann svečanim glasom, „uvijek sam se divio misli Francuza Jouberta, koji kaže točno ovako: ‚S' il est un homme tourmenté par la maudite ambition de mettre tout un livre dans une page, toute une page dans une phrase, et cette phrase dans une mot, c' est moi.' Od te sam misli napravio za sebe kategorički imperativ. Mana je mojih sunarodnjaka opširnost, a velik možeš postati tek, kad se oslobodiš prosječnih navika vlastite rase. Još više, poezija mora biti vrlo profinjeno destiliranje jedne kapi jakog mirisa, koji smo dobili od goleme količine trave i cvijeća.

Moj život znači vjernost tom programu. Kad mi je bilo dvadeset godina, zamislio sam lirsku i filozofsku epopeju, koja je imala da sadrži nesamo moj *Weltanschauung*, nego pri kraju i historijsku evoluciju čovječanstva oko središnjeg mita Rea-Cibele. Kad mi je bilo trideset godina, pjesničko je djelo bilo dovršeno, ali je bilo preveć dugo: pedeset tisuća i šest stotina stihova. I to onda, kad sam otkrio duboki Joubertov aforizam. Radio sam još na tom djelu, ali sjekirom i turpijom — i kad mi je bilo trideset i pet godina, bilo je samo deset tisuća stihova, a da je ipak bilo spašeno ono, što je bilo bitno. U četrdesetoj svojoj godini uspio sam da ga skratim na četiri tisuće stihova; u četrdesetšestoj godini brojio je tek dvije tisuće trista stihova. U svojoj pedesetoj godini, kad sam stigao amo, dospio sam zgusnuti svoje djelo u sedamstodvadeset stihova; a sada zahvaljujući vašoj plemenitoj gostoljubivosti, moj je san ostvaren: moja je epopeja sva sadržana konačno u samo jednoj riječi, čarobnoj riječi, koja znači srž, koja sve obuhvaća i sve izrazuje. Pred vas iznosim rezultat svojih trideset godina mučne kušnje na stazi savršenstva."

Rekavši to stavi papir na moj stol. Pogledah ga. Usred stranice bila je napisana otmjenim pismenima ova riječ:

Entbindung.

Ništa drugo. Ostatak je arka bio bijel. Otto je Muttermann morao opaziti moju zbunjenost.

„Ne osjećate li u toj riječi, koja znači čitav jedan svijet, beskrajni smisao, koji ispunja ljudski udes? *Binden*, vezivati — znači Prometejev mit, Spartakovo ropstvo, moć religije (po glagolu *re - ligare*), zloupotrebe tirana, Otkupljenje i Revoluciju. Ali onaj prefiks daje drugo lice kozmičke drame. *Entbindung* znači razrešenje i porođenje. Znači oslobođenje od okova, znači čudnovato rođenje Boga mučenika, triumfalno oplođenje čovječanstva, koje je konačno oslobođeno od priča i zakona. Ovdje je uključen dvostruki dah Plotinova Boga, a u isto vrijeme sveopća promjena povijesti: osvajanje i revolucija ropstva te sloboda!"

Iz Muttermannovih su očiju počele vrcati iskre. Držao sam podesnim, da se divim njegovoj sintezi, s potajnom nadom, da bi mi pogoršanje njegove manije dalo zakonitu mogućnost, da ga strpam u ludnicu.

Treći je pjesnik bio Urugvajac, a proizašao je iz *ultraističke* škole. Carlos Canamaque je bio vrlo mlad, neobično plav i plah. Njegove su se crne oči poput tople pakline isticale kao dvostruko iznenađenje u onom bljedilu i plavilu.

„I ja sam također", rekao mi je, „pokušao napraviti nešto, što je malko različito od običnog pjesništva. Čista poezija ima već u Italiji i Francuskoj svoju tehniku. Sva pjesnička čarolija sastoji se jedino u harmoniji riječi bez obzira na smisao. Ja sam nastojao da je potpuno otrgnem od svakog smisla i da pođem više naprijed od čistih pjesnika, koji ipak uvijek sačuvaju neki ostatak emotivnog i pojmovnog sadržaja, pa bio on i zamagljen. Kod mene su riječi združene jedino s obzirom na njihovu zvukovnu i odražavajuću vrijednost, bez ikakve logične veze, koja bi mogla samo oslabiti ili pokvariti zvučni kontrapunkt. Pročitajte za ogled ovaj madrigal."

Nisam mogao, a da ne pročitam:

„Lienza, sombra, suspiro
Amarillas, misterios, desierto
Huella, palabra, doliente, Tiro
Faraon, corazon, labias, huerto."

Moja ustrpljivost, koja je bila teško iskušavana od dvojice prvih pjesnika, sada provali.

„I vi mislite, gospodine Canamaque," povikah, „da će biti dovoljno glupana na svijetu, koji će davati svoje novce u zamjenu za te smiješne gomile riječi? Dao sam vam nalog, da pišete pjesme, a ne da vadite riječi iz rječnika. Vi mislite, da me možete prevariti, ali ovo je dostatan razlog za razvrgnuće ugovora. Od danas više ne pripadate tvornici. Idite!"

Jadni Canamaque ponikne svojim velikim očima, koje kao da su bile od rastopljena antracita, i promrmlja s tugom:

„Tako se uvijek postupa s onima, koji su otkrili nove svjetove." I izađe dostojanstveno i bez pozdrava.

Četvrti pjesnik, koji je došao preda me, bijaše Rus — jedan od onih mnogih iseljenika, koji su razasuti po Evropi i Americi, sretni, da mogu u isto vrijeme biti zapadnjaci i prognanici. Knez Fedja Ljubanov je mogao imati najviše tridesetipet godina, ali ga je život, koji je provodio po kavanama u Monacu i Parizu, postarao prije vremena. Lice mu je imalo onu neizbježnu mongolsku moskovsku primjesu, a bjelkasto-crvenkasta bradica davala mu je upravo đavolski lik. Neprestano su mu drhtale ruke — zbog straha, kako je on govorio, koji je pretrpio, kad je bio osuđen na smrt, ali ipak nije bio izveden na stratište; međutim su njegovi prijatelji pričali, da je to zbog neumjerenog uživanja votke.

„Gospodine Gože," započne on, „ne ću okolišati. Previše ste lukavi, a da bi vam bili potrebni prethodni komentari. Podsjetit ću vas samo na jednu istinu, koja zacijelo nije izbjegla vašoj oštroumnosti. Svako pjesništvo ima dva auktora: pjesnika i čitaoca. Pjesnik sugerira i natuca, a čitač nadopunja svojom ličnom osjećajnošću i svojim sjećanjima ono, što je pjesnik jednostavno u glavnim potezima dao. Bez te se suradnje pjesništvo ne može zamisliti. Pjesnik, koji bi napisao tisuću stihova, da opiše jedan okršaj ili zalaz sunca, ne bi nikad uspio da bude razumljiv nekom plašljivcu ili slijepcu. Ali ima nekoliko vremena, da se pjesnici daju pobijediti od preopširnosti; ili, da se bolje izrazimo, pokušavaju da dosađuju i prave nasilje ličnosti njihova nužno potrebnog suradnika. Hoće da kažu previše, a ne ostavljaju nimalo mjesta za čitačevu suradnju, koja je ono lično nadopunjavanje, što sačinjava najveću privlačivost poezije. Japanci, bez sumnje genijalna i aristokratska rasa, stigli su dotle, da pjevaju pjesme od osam ili devet

riječi. Ali to je još uvijek previše. Htio sam da napravim jedan korak naprijed. Evo vam moje knjige."

Bio je to mali svezak uvezan u crvenu kožu. Otvorim ga i počnem listati. Svaka je stranica imala pri vrhu naslov. Ostalo je bilo prazno.

„Vidite," prihvati Ljubanov. „Htio sam svesti na minimum pjesnikove sugestije. Svaka se moja lirska pjesma sastoji od samog naslova: to je tema pružena individualnom proživljavanju, zvuk *la* dan za mnogostruka i uvijek nova stvaranja. Moja je prva pjesma dobila ovaj naslov: *Večernji časovi napuštenog slavuja.* Tu su svi elementi za pjesnički doživljaj. Ljetni „večernji čas" označuje godišnju dob i sat, „slavuj" nas podsjeća cjelokupne glazbe, sveukupne ljubavi; a onaj pridjev „napušten" nuka vas, da proživite vječne teme napuštanja i boli. Udubite se koji čas u taj naslov i malo će se pomalo u svojoj duši čuti i odviti divni pjev, koji sam ja htio sugerirati, i tako svaki čitač postaje zahvaljujući meni uistinu stvaralac. A stvaranja će biti toliko, koliko bude čitalaca. I svaki put možete stvoriti novu pjesmu, koja će vas zadovoljiti više nego oznojna mozgovna naprezanja nepoznata čovjeka!"

Nisam imao više snage, ni da se razljutim. Pošteno sam priznao, da je pokušaj promašio i da se tvornica nalazi u rasulu. Nisam htio ni da vidim petog pjesnika.

Iste sam večeri otputovao i na koncu sam godine otpustio sve osoblje uključivši i pjesnike. To je prvi put u mom životu, da sam bio bez njuha u *business-u.* I počeo sam da shvaćam, zašto je stari Platon htio istjerati pjesnike iz svoje države. U ovom sam pothvatu imao čistog gubitka sedamdeset i dvije tisuće dolara.

POSJET WELLSU

London, 17. svibnja.

H. G. Wells je mislio, da sam novinar.

„Rođen sam", rekao je odmah pokazujući mi kožnat naslonjač, „g. 1866. u Bromleyu u Kentu. Bio sam namješten u nekoj trgovini pomodnih novosti, zatim sam studirao biologiju; 1886. godine pokrenuo sam *Science Schools Journal*, gdje sam objavio svoj prvi članak o Sokratu..."

Morao sam mu rastumačiti, tko sam i da nisam zapravo htio, da mi usmeno ponovi životopis *Who' s Who-a*, koji sam već poznavao.

„Pa čime vam onda mogu poslužiti ?"

H. G. Wells je krupan čovjek pun samopouzdanja, koji je više nalik na kakva upravitelja poljskih dobara, negoli na pisca. Njegovo dobro uhranjeno, rumeno, okruglo i punano lice kao da govori: „Papire na stol. Da zaključimo!"

Ništa nema na njemu, što bi odavalo pjesnika, sanjara ili metafizičara. On je ostao vječno „prodavalac noviteta". Umjesto šalova i šešira prodaje već trideset godina znanstvene utopije, „najnovije" romane, nedjeljne pripovijesti i paradokse u obliku pripovijesti.

Kako bih ga ponukao, da govori, morao sam mu reći, da putujem po Evropi, da ispitam budućnost čovječanstva. Čim je riječ „budućnost" stigla do njegovih ušiju, Wells se ushitio.

„Vi znate," reče, „da je istraživanje i predviđanje budućnosti moje područje i da još nitko nije u ovoj zemlji uspio da mi ga preotme. Engleska ima u književnom odsjeku tri velika činovnika. Narodnog barda Kiplinga; narodnog clowna Shawa i narodnog proroka, a to sam ja. Od studenoga 1901. godine, t. j. od vremena, kad sam objavio *Anticipations*, moj je glavni posao bio proricanje. Znanstvena, mehanička, astronomska, biološka, politička, vojnička, socijalna proricanja: ništa od svega

toga nije izbjeglo mome duhu. Ljudski se um nije zbilja mogao prihvatiti nečega višega. Vjera, koliko poganska s proroštvima, toliko židovska s prorocima, temelji se na proročanstvima; jedina je svrha znanosti, kako su to dokazali Ostwald i Poincaré, da proriče. Moja se slava sastoji u tome, što sam triumfalno uveo proročanstvo na književni trg."

Wellsova je rječitost bila prekinuta zvonjenjem telefona.

„Koliko riječi?" vikao je prorok svome dalekom subesjedniku. „Do koliko dana? *Well*, šest tisuća riječi za 25. svibnja. *Well, good bye!*"

„Radi se", nastavi Wells obraćajući se k meni, „o jednom novom proročanstvu za *Westminster Gazette*. Pročitajte ga: upravo nešto za vas. Mogu vam već sada reći glavnu misao. Prije nego naš vijek dostigne svoju polovinu, imat ćemo strahovit interkontinentalni rat, koji će uništiti bar tri četvrtine ljudskog roda. Tehnika zračnog i kemijskog rata, koja će postići nova i strahovita usavršenja u narednim godinama, izbrisat će historijsku razliku između ratnika i civilnog pučanstva. Najveće svjetske prijestolnice bit će razorene, manji gradovi će biti porušeni i lišeni stanovništva, središta visoke kulture bit će pretvorena u pepeo i raspršena, industrijska središta uništena. Kad zbog pomanjkanja plina ili eksploziva prestane rat — ili bolje samoubojstvo naroda u masama, ostat će na našem planetu samo nekoliko milijuna prestrašenih i izgladnjelih bića, podrijetlom iz najsiromašnijih i najmanje civiliziranih krajeva. Svi će intelektualci, poglavari, inžinjeri biti mrtvi, a preostali poludivljaci ne će biti kadri ni da približno obnove civilizaciju, koju su poznavali samo s izvanjske strane. Glavne poluge će biti izgubljene, tajne moći i znanja nepoznate ili zaboravljene. Knjižnice, koje izbjegnu požarima, služit će preostalima, koji su se šćućurili među ruševinama crkava i tvornica, da se ogriju. Malo će se pomalo posljednja oruđa istrošiti, a ljudi ne će biti kadri da naprave drugo. Zarđali trupovi razlomljenih strojeva prekrit će nove pustinje, ali nitko ne će uspjeti da ih opet složi i da po njima načini druge. Prije nego svrši vijek, čopori će onih, koji su izbjegli strahotama, nemoćni da uskrise djelo mrtvaca, pasti u divlje stanje. U šumama, koje budu narasle na neobrađivanim poljima, lutat će sumnjičava i neprijateljski raspoložena plemena u potrazi za malo hrane. Za manje od pedeset godina Evropa će, ponosna na svoju znanost, i Amerika, ohola zbog svoga bogatstva, biti napučene *clans-ovima* neoprimitivaca, koji su zaboravili kratkotrajni procvat civilizacije između XVII. i XX. vijeka. A onda će otpočeti nov, dug i mučan krug sveopće povijesti. Pojedinosti ćete i obrazloženja bolje upoznati u *Westminster Gazette* u posljednjem svibanjskom broju."

To je bilo upozorenje, da odem. Čim sam izašao iz sobe, čuo sam užurbano kuckanje pisaće mašine. To je Wells počeo pisati svoje sedamdeset i sedmo proročanstvo.

FILOMANIA

Pariz, 20. prosinca.

Sinoć su me u *Coupoli* upoznali s nekakvim Rabah Tehomom, koji je, kako kaže, došao u Pariz, da započne antifilozofsku revoluciju. Kod našeg je stola, gdje su se sakupili dva Rumunja, jedan Senegalac, jedan Peruanac i jedan Šveđanin, mali Rabah Tehom, istočni mudrac, odjeven u narančasto odijelo, sipao vrlo lošim francuskim jezikom svoja naučanja.

Na njegovu se licu, pod utjecajem prejakoga električnog svijetla, borila lagana ljubičasta i bolesna zelena boja. Nema jedne ruke: kaže, da ju je izgubio u ratu, ali ne zna se u kakvom ratu. Oko namazane kose nosio je lovor - vijenac od pozlaćena papira. Nije se bojao nikakva pića.

„Što ste imali od toga," graktao je Rabah Tehom dižući jedinu ruku prema svjećnjacima, „što ste slijedili razum i služili se inteligencijom ?

Do istine se nije došlo, čovjek je sve nesretniji, a filozofija, koja je prema starim grčkim lopovima morala biti kruna znanja, vrti se u protuslovljima ili priznaje svoju nemoć. Dva su zločinca bila kažnjena odmah u početku, ali ne dovoljno — Sokrat otrovom, a Platon ropstvom. Oni su zatrovali i zarobili osamdeset pokoljenja svojom kužnom naukom. Nakazni se Sokrat osvetio zbog atenskog cikuta trujući mlitave Evropejce već dvadeset i četiri vijeka svojom dijalektikom. Plodovi su vidljivi. Tvrdoglavo i jalovo koprcanje razuma dovelo je do skepticizma, nihilizma, dosade i očaja. Ono malo istina, do kojih se došlo na taj način, dovelo je do groze. U moderno su se doba najsjajniji filozofi utekli konačno ludilu: Rousseau, Comte i Nietzsche umrli su ludi. I samo zahvaljujući toj svojoj sreći mogli su obnoviti zapadni duh najplodnijim i najsmionijim idejama.

Tu je tajna oslobođenja. Ako inteligencija dovodi do sumnje ili do laži, može se pretpostaviti, da će besmisao po jednakom zakonu dovesti do sigurnosti i svjetlosti. Ako pretjeravanje razuma dovodi umjesto do postignuća istine do ludila, jasno je, da se trebamo uputiti od ludila, da postignemo superiornu razumnost, koja će riješiti zagonetke svijeta.

Filozofiju — ljubav prema mudrosti — treba zamijeniti filomanijom — ljubavlju prema ludosti. Ali ludost ne možemo naučiti, kako možemo naučiti logiku i metodičku znanost. Potrebno je stoga odviknuti ljudske mozgove od zlokobne prakse starog racionalizma. Nije dostatno ukinuti nesretni kult inteligencije; treba izrezati iz našeg uma čirove intelektualizma — ili recimo radije, ako hoćete: jasnoću, smisao, induktivnu i deduktivnu maniju, intelekt. Tko hoće da se uspne na veći stupanj unutarnjega i sveopćeg otkrivenja, mora prije svega postati lud. Mudrac ne će nikad moći stupiti u raj istine: dvadeset i pet stoljeća protuprirodnog iskustva dokazuju to na nepobitan način.

Ako se uputimo s protivne strane i ako smiono prihvatimo ludilo kao polaznu točku, moći ćemo možda dokučiti ono, što je svim racionalistima bilo nedokučivo. Ipak se filomanija ne može širiti pomoću knjiga kao propala filozofija. Treba protjerati inteligenciju iz najprikladnijih ljudi i odgajati izvan običnih sistema buduće stvaraoce filomanije. Ne mogu nam poslužiti luđaci u prirodnom stanju, kod kojih preostaje još i previše tragova racionalističkog odgoja i starog mišljenja. Ja baš sada obilazim Evropom, da sakupim novac, koji će mi omogućiti osnutak prvog „Zavoda za Dobrovoljnu Ludost", iz kojega će nužno izaći pioniri filomanije. Programi su gotovi, i ja jamčim, da ću u tri godine pretvoriti najrazumniju životinju, okuženu logikom, u čudesnoga, proročanskoga i stvaralačkog ludu. Kroz tri će pokoljenja filomanija cvjetati na zemlji započinjući novu civilizaciju, koja će odgovoriti na tisućgodišnja pitanja ljudskog duha i u najvećoj stalnosti smiriti svakoga."

Rabah Tehom poravna papirnatu krunu, koja mu je bila pala skoro na oči, osuši čelo, popije *whisky*, koji je jedan Rumunj naručio za sebe i upita pogledom šutljive slušaoce. Budući da sam opazio njegov tužan prijekor, izvukao sam iz džepa novčanicu od sto franaka i pružio sam je apostolu filomanije.

„Evo", rekoh, „mog doprinosa za ‚Školu Dobrovoljne Ludosti'. Malo je, ali držim, da je takva škola danas mnogo manje potrebna, nego što vam se to čini."

Rabah Tehom potrese glavom, kao da sažaljeva. „Svi ste vi pokvareni inteligencijom," promrmlja. „Dolazi im liječnik, a oni mu odgovaraju milostinjom."

Unatoč očitoj svojoj zlovolji brižno spremi stotinu franaka u svoju lisnicu bez ikakve zahvale i ustane. Digne pozlaćenu krunu s glave, smjerno se nakloni svima nama i izađe iz *Coupole* ponosan i svečan kao prorok, koji je poslan u progonstvo.

ZVIJEZDE — LJUDI

Nizza, 27. veljače.

Bilo je vrijeme za čaj u Villi des Abeilles. Maeterlinck me je čekao, vedar i s posmijehom kao filozof, koji je naviknut na svako pregaranje.

„Kao apologet božanske Šutnje", rekao mi je, „morao bih šutjeti. Ali šutjeti se može samo s onima, koji se odavna poznaju — i koji se ljube. Mi, čini se, nismo u takvim odnosima i moram se uteći riječi, toj degradaciji i dekadenciji šutnje.

Oprostit ćete mi, što ću vam govoriti samo o astronomiji. Baš ovih mjeseci čitam astronomska djela i samo mislim o nebu. Vi možda ne znate, da je naše doba, koje nema sreće s umjetnošću, zlatno doba astronomije. Napredak je u ovih posljednjih trideset godina neobično velik. Od vremena Kopernika i Galileja nisu učinjena takva otkrića u tako kratkom razmaku i tako goleme važnosti. Ljudi su kao Jeans, Van Maanen, De Siter, Russell, Arrhenius, Barnard, Adams, Eddington, Hubbles obnovili i basnoslovno povećali naše poznavanje zvjezdanog svemira. Dvadeseto će stoljeće biti za nauku o zvijezdama ono, što je petnaesto stoljeće bilo za klasičnu starinu i sedamnaesto stoljeće za fiziku : pravi pravcati Preporod. Na nesreću postoje dvije zapreke, da bi taj procvat mogao postići sve svoje učinke. Osobe, koje su naobražene i koje znadu misliti, ne bave se astronomskim studijima i ponajviše vrlo površno poznaju sunčani sustav. S druge strane astronomi, koji su često odlični fizičari i matematičari, nisu filosofi. Genijalno otkrivaju i točno razlažu činjenice i teorije, ali su nesposobni, da odatle povuku moralne i metafizičke zaključke. Ja bih htio biti, ako vam se ne činim preuzetnim, mozak, koji spaja nauku o zvijezdama i nauku o čovjeku.

Možda vam je poznato, kako jedno od načela stare ezoteričke znanosti tvrdi, da je mikrokozam ponavljanje ili odraz makrokozma — to jest da se u čovjeku

nalazi oblik i struktura svemira. Pozitivistički su se učenjaci smijali toj formuli, koja je izgledala plodom naivne nastranosti. Ali posljednja astronomska otkrića i teorije daju neočekivano opravdanje starom hermetičkom principu. U jednu riječ: život zvijezda u svemiru naliči nevjerojatno životu ljudi na zemlji.

Sve se do pred pola stoljeća držalo, da su zvijezde hirovito razasute tu i tamo u prostoru i da su, kako su govorili Grci, neraspadljive, t. j. uvijek jednake same sebi. Suvremena astronomija *a changé tout cela.* U prostoru, pa bio on i konačan, kako to hoće Einstein, ali praktički neograničen, nalazimo narode ili pukove zvijezda. Tu su čuveni Svemirski Otoci, koje je nazreo Herschel i koje sada priznaju svi. Ti su otoci dvovrsni: Magličaste Spirale, kao naša Mliječna Staza, kojoj pripada Sunce, i Kuglaste Hrpe. Spirale su magle goleme rijeke plinovite pare, gdje se zgusnulo nekoliko miljardi zvijezda. Kruglaste Hrpe — kao n. pr. Herkulova — neovisne su od Spirala, imaju okrugli oblik i sadržavaju na milijune zvijezda. Zvijezde dakle ne živu razasute, kako se nekoć držalo, nego sakupljene u velikim zajednicama. Na nebu kao i na zemlji vlada udruženi život.

A te su zajednice, kao i ljudske, sastavljene od obitelji: od sunčanih sustava. U gorostasnom narodu Mliječne Staze — koji se sastoji, čini se, od stotinjak milijardi živih ili mrtvih nebeskih tjelesa — ima barem sto tisuća sustava, koji naliče našemu, t. j. gdje jedno Sunce predstavlja blagotvornog oca cijelog niza planeta, koji su uistinu njegovi sinovi, jer su proistekli iz njegovih bokova, bilo da se prihvati stara Kant-Laplaceova ili najmodernija Jeansova teorija. Sateliti su djeca planeta, tako da svaki sunčani sustav savršeno naliči patrijarhalnoj obitelji.

Druga je čudnovata sličnost između zvijezda i ljudi opstojnost parova. Najveći dio ljudskih bića žive dva i dva — kao n. pr. muž i žena, zatim nerazdruživi prijatelji, zaljubljenici — a i najveći dio zvijezda su, kako kažu astronomi, *parovi.* To jest pojavljuju se kao dvije zvijezde skoro jednake veličine, koje se okreću zajedno i složno oko istog središta sile teže.

Zvijezde, baš kao i ljudi, žive — to jest rađaju se, postaju mlade, zatim ostare i umiru. Spektroskopija nam je dala mogućnost, da rekonstruiramo biografiju zvijezda. One su najprije plinovite mase, koje se malo po malo zgusnjuju i dosižu vrhunac sjaja i topline: to je djetinstvo, mladost. To su gorostasne zvijezde, bijele ili plavkaste boje, mladi nebeski kolosi. Zatim se malo pomalo umanjuju, postaju žute, zatim crvene i neprestano sve manje. Među žutkastim je zvijezdama, koje već odavaju znakove starosti, i naše Sunce. Konačno više ne blistaju: rumen potamnjuje i postaje crna, zvijezde su umrle, ali njihove tamne lešine i dalje obilaze u sjaju živih sestara.

A postoje i druge pojedine sličnosti između ljudskog i zvjezdanog svijeta. I kod nas i kod zvijezda broj mrtvaca premašuje žive; mladih je zvijezda, koje su bogate svjetlošću i toplinom, beskrajno manje od starih i osiromašenih zvijezda; divovskih je i naddivovskih zvijezda vrlo malo, kad ih usporedimo s patuljastima. I na nebu, kao i kod ljudi, ima najviše mrtvaca, mediokriteta i siromaha.

Što se tiče starenja zvijezda, želim vam otkriti čudnovatu srodnost sa starenjem ljudi. Kako proizlazi iz Harvardove spektroskopske ljestvice, koja nam daje sigurno sredstvo za određivanje starosti zvijezda — staricu prepoznajemo u spektru po crti, koja odaje vapneno proširenje. A i kod čovjeka je znak starosti arterioskleroza, t. j. ovapnjenje žila, otvrdnuće, prevaga vapna.

Divovske su zvijezde — i one bijele i one plavkaste — rasipne: gore i sjaju s nekom neproračunanom plemenitošću, liju svaki čas na bujice svjetlosti i topline. Božanska je to ludost mladosti, koja je pojačana kratkotrajnošću. Zapravo ta perioda, kao i razdoblje čovječjeg života, kratko traje i to nam razjašnjuje, zašto je svemir napučen u prvom redu blijedim i žutim, t. j. manjim, hladnijim i starijim zvijezdama.

Ima zatim zvjezdanih hrpa, koje nikako ne mogu sjati, ili bar ne dostižu one najmanje topline od 2700 stupnjeva, koja je neophodno potrebna, da ih uzmognemo vidjeti. One odgovaraju u ljudskom rodu — pobačajima.

Što se tiče dobe, predviđam vaše prigovore. Jedna zvijezda živi na milijune vjekova, prije nego se ugasi, dok mi prosječno doživimo tek pola vijeka. Ali ako usporedimo te goleme hrpe zvijezda s vrlo malenim hrpama ljudi, vidjet ćete, da poteškoća ne postoji. Napravio sam približne račune i otkrio sam, da ljudi razmjerno prema veličini živu dulje od sunaca i planeta. Zemlja

je, kako se čini, stara tek dvije miljarde godina i živjet će možda još toliko, ali da je dugovječna, koliko čovjek, koji je za toliko manji, morala bi umjesto četiri miljarde živjeti još mnogo trilijuna vjekova.

No, reći ćete, postoje i druga razmimoilaženja: zvijezde su posve fizička i materijalna tjelesa, a ljudi su živi i osjećajni stvorovi: sličnost između ljudskog i zvjezdanog društva ima neku granicu. Nipošto. I zvijezde se također hrane kao životinje i ljudi. One gutaju bezbroj meteora, koji lutaju u prostoru, i upijaju beskrajne elektrone, koji lebde u eteru. Drukčije bi umrle mnogo prije — jer se ne može rasipati i trošiti, kako to rade sunca, a da se ne nadoknađuju gubici. Zvijezde rađaju poput nas: Sunce je, kako sam vam već rekao, otac, a čudnovato, porod planeta ne bi mogao uslijediti, da ne intervenira neka druga golema zvijezda, koja približujući se izaziva emisiju plinovite tvari iz očeva tijela — onu pojavu, koju možemo nazvati zvjezdanom plimom. Ta se plima učinkom vrtnje otcijepi od zaljubljene zvijezde i razlomi se u mnogo komada, koji ohlađujući se tvore planete.

A što se tiče osjetnosti, dosta je, da vas uputim na glasovita Boseova istraživanja o psihičnom životu minerala: nema čestice u svemiru, koja ne vibrira, koja ne bi bila privučena ili odbijena, koja ne uživa ili ne trpi. Zašto bi zvijezde morale biti iznimke?

Čini mi se, da se može zaključiti, da je mikrokozam zbilja zrcalo makrokozma. Mali ljudi na malom planetu savršeno su nalik velikim zvijezdama u neizmjernom prostoru. Na nebu zvijezde živu u dvoje, u obiteljima i u narodima isto kao mi, rađaju se, kao mi, plamsaju u kratkotrajnoj mladosti, obnavljaju se, oslabljuju, gase se i umiru. I gore su također geniji, divovi, bogataši dugovječni — iznimke. Stanovnici svemira, koji izgledaju tako različiti i udaljeni, živu na isti način kao i stanovnici zemlje, prolaze istu sudbinu, posjeduju istovjetne karaktere. Paskal se od straha snebivao pred nebeskim prostorima, a mi nailazimo gore zahvaljujući zvjezdoznancima na živa bića nalik nama, t. j. veliku braću. Mjesto straha dolazi ljubav. Ja, vrlo malena zemaljska životinja, spadam u istu vrstu kao i Sirius i Aldebaran. Ako su zvijezde u svemu nalik ljudima, ja onda mogu zamisliti, da sam zvijezda."

Stari je Maeterlinck opazio moje začuđenje — koje je bilo pomiješano s malo dosade — i prestane govoriti. Sišli smo u perivoj, dok je tiho padala sumporasta rosa cvjetnih grozdića s mimoza, koje su se počele truniti.

„Zar niste zadovoljni, što ste zvijezda?" upita me pisac djela *Trésor des Humbles*.

„Vrlo sam zadovoljan," odgovorih. „I zahvalan sam vam, što ste mi otkrili moju nebesku rodbinu."

Dok sam silazio u Nizzu, pogledao sam — protiv svoga običaja — zvjezdano nebo i, prije nego što sam se zaključao u svratištu, lijepo sam kružno pozdravio svoje sestre, koje srećom živu na trilijune kilometara daleko od mene.

GRADSKE LEŠINE

Napulj, 12. *listopada.*

U potrazi sam za lešinama skoro pri kraju putovanja po starom svijetu. Put je to kroz ruševine nekropolâ. Mjesto da se zaustavljam u živim gradovima, koje nastavaju živa bića, pošao sam na hodočašće u sve mrtve gradove, napučene sjenama. U Egiptu sam prošavši mimo Kaira i Aleksandrije posjetio Heliopolis i Tebe. U Aziji sam počevši od Troje pregledao Pergam, Sardi, Anciru, Jeriho i zašavši u pustinju basnoslovni Tadmor s tisuću stupova, Ekbatan, grad čarobnjaka, te konačno gomile kraljevskih razvalina Ninive i Persepolisa. Zatim sam se povratio u Evropu: na Kreti sam se prošetao između otkopanih palača Knososa i Tirinta; u Grčkoj sam pregledao ostatke Eleusija i Delfa; a u Albaniji ruševine Butrinta. Konačno sam doputovao u Italiju. U Siciliji sam se zaustavio tek u Selinunteu. Pompeji su mi otprije bili poznati, ali sam htio ponovo vidjeti Herkulan; popeo sam se na Kumsku tvrđavicu (povrh Sibiline špilje) i pošao sam sve do Paestuma, nekadašnje Posidonije. Sada mi preostaju prema sjeveru Ostia, Norba, Vetulonia i Populonia.

Ne mogu reći, da sam ih sve vidio, ali najslavnije svakako. Ti me kameni kosturi nekadanjih ljudskih košnica privlače beskrajno jače nego obične metropole, gdje se okupljaju buduće lešine. Krnji stupovi ne nose više krova: nebo je opet strop hrama. Sunce se povratilo u kripte i u podzemne grobnice. Od kuća su ostale ruševne zidine; palače su i grobovi jednako bez stanovnika — posvuda pepeo, prah i šutnja. Po razbacanom kamenju ulica ne gaze više mogućnici, gospodari kuća i provincija, već jedino kopači, arheolozi, putnici — sluge i ljubitelji smrti. U sobe, u kojima se smijalo i ljubilo, sada slobodno pada kiša; u amfiteatrima se sunčaju gušterice i štipavci, u kraljevskim se dvoranama gnijezde sove i pupavci.

Drugima možda to rasulo veličinâ, te prijestolnice slasti i ponosa, koje su spale na ruševne zidiće obrasle travom, nadahnjuju tugu. Meni ne. Moja je žudnja za razaranjem i ponizivanjem divno zadovoljena tim labirintima razvalina. U trenucima uživam u ponosnoj pomisli: usred ovog rasula ja sam živ — a u drugu mi ruku šapće pohota za ponizivanjem: i naši će gradovi postati slični ovim ruševinama, a naše će oholosti jednako svršiti. Ali bilo ovako ili onako, duša se uvijek diže nad svakidašnjicom: Palmira me je potresla više nego London.

Napušteni ili iskopani gradovi su neuporedivo ljepši od živih gradova. Mašta rekonstruira, upotpunjuje i postizava tako golemiju i savršeniju cjelinu. Za mene nema ništa tako istinski divno, kao što je beskraj ili nešto, što je skoro uništeno. A miris je smrti moćan eliksir za onoga, koji zna, da mora umrijeti.

Onoga je dana, kad sam bio u Paestumu, nebo bilo olujno. Ali bilo je dovoljno samo malo sunca, koje je iznova oživilo Neptunov hram s njegovim jakim stupovima medene boje, koje su vjekovi nagrizli, ali koji su strahovito živi poput kamenih stabala, što strše nad zemljom, pa da ponovo ugledam u jednom jedinom trenutku sav sjaj i život Grčke. Ona mi se velika mrtva kuća mrtvoga boga, koja leži u travi i rascvalom korovu, između dalekih crnih brda i mora, što u susjedstvu šumi, pričinila življom i blistavijom od same prirode. Bila je tu u blizini neka crnomanjasta vrlo lijepa djevojčica, s crvenom kovrčom na glavi i s dva oka kao u noćnog anđela — i tu se uz hram činila kao mrtva.

CACCAVONE

Napulj, 23. listopada.

Upoznao sam u švicarskoj kavani u Pompejima nekog profesora Caccavone, koji se naziva Metazofom i koji misli, da je natkrilio i najmodernije filosofske sisteme.

Caccavone je čovjek, koji kao očita živina naginje okruglosti svjetova. Građen je na prvi pogled od jedne kugle i tri polukugle: glavurina mlohava kolosa, dvije upadne zaobline, koje se razlijevaju preko svakoga prostranijeg sjedala, te konačno oblina na prednjoj strani, koja mu se u polukrugu razlila od prsiju do bedara.

Kažu mi, da je vrlo plodan čovjek: svake godine izdaje po jednu knjigu i dobiva po jedno dijete. Knjige su, svi kažu, više manje jedna te ista stvar, a djeca se među sobom vrlo razlikuju. Caccavone je međutim podjednako ponosan i na jedne i na druge. Ima četrnaest knjiga i četrnaest sinova, pa se gojazni Metazof morao pozabaviti bezbrojnim zanatima da zbrine obilnu obitelj.

Nije bilo mjesta, zaposlenja, službe, sinekure u promjeru od sto kilometara, koje Caccavone ne bi bio zauzeo, nije zauzeo ili ne želi zauzeti. U općini je bio prisjednik za nastavu, u Plutonskoj Akademiji glavni i vječni tajnik, u pompejskoj je školi zauzimao katedru povijesti ljudskih zabluda, u boskorealskoj je školi predavao komparativnu logologiju, u Stabiji je imao zadatak da predaje pneumatologiju, a u Angriu je upravljao čak Frenasteničkim Institutom. Bio je inače predsjednik Lige za prava bilinstva, član Međunarodne komisije za iskorjenjenje zdravog čovječjeg razuma, što je bilo smatrano bitnim za Metazofiju; zatim je bio potpredsjednik Društva za zaštitu heretika; član triju administrativnih odbora izdavačkih kuća, glavni urednik Međuvjekovne enciklopedije; privremeni komesar Saveza

za proširenje beskorisnih spoznaja, blagajnik južnotalijanskog Društva za pneumatičko ispražnjivanje, predsjednik regionalnog Savjeta za suzbijanje zemljotresa, ravnatelj metazofskog lista, zatim smotre za njegu dojenčadi, tjednika za metempiričku politiku, vjesnika za istraživanje Atlantide i još nekolikih drugih časopisa. Zahvaljujući plaćama, doznakama, dodacima, nuzzaradama od ispita, izvanrednim nagradama, dividendama svojih dionica i drugim manjim dohocima uspijevao je prehranjivati sinove i samog sebe, sagraditi nekoliko kuća i imati tekući račun u nekoliko banaka.

Unatoč tjelesnoj spoljašnosti i gospodarskoj pohlepi Caccavoneova je velika strast filozofija ili, kako on kaže, metazofija. Jučer sam se dugo razgovarao s njim — jer on se nada, da ću mu dati novaca, da podigne metazofski samostan, u kojemu bi on htio da bude prior, učitelj i ekonom — i čini mi se, da sam shvatio jezgru njegove misli.

„Neki je sicilijanski filozof”, govorio mi je on, „došao do krajnje redukcije stare i nove metafizike dokazivajući čuvenu jednadžbu Bitak = Misao. Ali on nije opazio, da je u njegovu idealističkom i apsolutnom monizmu ostao nesretan ostatak dualizma. Ustrajanje pri jednoj jednadžbi, pa temeljila se ona i na istovjetnosti termina, pretpostavlja uvijek barem prividnu i fenomenološku egzistenciju *dvaju* termina. Ako je Bitak proglašen jednakim Misli, ili ako se sve može svesti na Misao, onda to znači, da postoje dijelovi Bitka, koji nisu Misao pred očima sveopćeg razuma i iskustva, koje rasuđuje. Golemi napor, da se poistovjete ta dva pojma, dokazuje, da je savršena istovjetnost veći ideal nego istina neposredne intuicije.

Ja sam pošao dalje od sicilijanskog nadidealiste i htio analizirati dva termina, koje on nastoji poistovjetiti. Bitak je, ako se dobro promotri, pojam tako univerzalan, da ne znači apsolutno ništa. Može obuhvatiti u sebi sve stvari i dosljedno ne sadrži ništa pojedinačno. To je posve grafički znak i ništa više.

Preostaje Misao i ovo je tvrđa kost. Pogledajmo dakle, u čemu se sastoji ta čuvena Misao, koja bi prema mom bojažljivom predšasniku imala biti jedina realnost.

Raščinimo je. Tu se prije svega nalaze tako zvani osjeti i predodžbe. Ali zna se već, što su oni poslije ge-

nijalnoga Berkeleyevog otkrića: to su one iste stvari, koje fizičari nazivlju materijom. Imati osjet crvene boje znači isto, kao kad bismo rekli, da je tu u nama ili izvan nas prisutnost crvene boje.

Nailazimo zatim na volju. Ali Loebovi, a zatim još smioniji Pavlovljevi pokusi dokazuju, da se tu jednostavno radi o tropizmima ili — još bolje — o refleksima. Činjenica, da meso privlači čovjeka, ne dokazuje svijesna izbora ili voljne odluke, kao što to ne dokazuje ni okretanje suncokreta prema suncu. Jagadis Chandra Bose je dokazao, da slične privlačivosti postoje i kod biljaka te kod minerala, a nijedan idealist ne dopušta, da su kupusi ili kamenje obdareni mišlju.

Preostaju još opći pojmovi apstrakcije, ideje. Ali to su, kako smo vidjeli kod ideje Bitka, tek glasovni ili grafički znakovi bez prava sadržaja, kojima se služimo u našim razgovorima kao djeca, koja se u igri služe žirjem ili dugmetima hineći da vjeruju, da su to novci. Da zaključim: ta slavna Misao, na koju se hoće svesti sav Bitak, ne postoji, ona je posvemašnja utvara ili konvencija. Herojčki je ciklus moderne filozofije završen. Započeo ga je Descartes govoreći: ‚Mislim, dakle jesam'. A završio ga je Caccavone zaključujući dijalektički: ‚Ne mislim, dakle nisam.' Pravi je sinonim, ili bolje homonim, Bitak-Ništa. Mi ne opstojimo, misao ne opstoji, dakle ništa ne opstoji. To je radikalna metafizika, ili, ako baš hoćete, jedno grčko ime, Oudenizam."

„Ali kamo ćete staviti", zapitah ja, „ono, što Nijemci kažu, vrijednosni sudovi', t. j. dobro i zlo, istinu i zabludu, ružno i lijepo?"

„Vidim," odgovori on, „da ne poznate dobro ni apsolutnog idealizma, s kojega polazi moj sistem, koji predstavlja krajnju točku moderne filozofije.

Moj je predšasnik već dokazao, da vremenom malo pomalo postaje pogrešno, zlo i ružno ono, što se u jednom danom času čini točno istinito, dobro i lijepo. Današnje su zablude sutrašnje istine; današnje dobro bit će sutrašnje zlo. Kad tako postavimo stvar, onda već vidite posljedice: Ako sve prolazeći kroz rešeto vremena postaje zlo, zabluda, ružnoća, to onda znači, da zapravo uopće nema ni prave dobrote ni prave istine ni prave ljepote. I dosljedno tome vrijednosni sudovi nemaju više smisla. Vraćamo se dubokom geslu Veglie della Montagna: Ništa nije istinito, sve je dopušteno."

„Dopustite mi još jedan mali prigovor," rekoh. „Ako ništa ne opstoji i ako se sve svodi na ništicu, kako onda tumačite naš opstanak, na primjer vaš i moj?"

Na te se riječi Caccavoneovo debelo i okruglo lice izobličilo uslijed navale smijeha u obrazinu s pokretnim brazdama, okruženu dlakama, a njegove se oči, koje čas prije tek što nisu dodirivale stakla naočari, sakriše iza smežuranih zavjesa vjeđa. Čim je odahnuo i smogao govoriti, poviče:

„Vi dakle vjerujete kao stvorovi iz prostoga puka u svoj opstanak? Još su vam zavezane oči koprenama toga djetinskog praznovjerja? Zar ne shvaćate, kad jednom već dopustimo vaš opstanak i uslijed toga i opstanak drugih kao i opstanak svemira, da bismo nužno morali dopustiti i opstanak najvišeg bića, vječnog Tvorca svega? Zar ne znate, da je Bog umro i da smo ga mi filozofi ubili na definitivan način?

Analizirajte, molim vas, pojam opstanka. Što znači opstojanje? Vremensko trajanje i svjesnost toga trajanja. Ali vi znate, da se svaki čas naša fizička i moralna osoba mijenja, prolazi i preobražava. Vi niste više onaj, koji ste bili pred jedan sat: drugi se Gog rodio, stari je Gog umro. I tako dalje sve do potpunog uništenja, koje je, kad pomislimo na beskonačnost vremena, vrlo blizu i neminovno.

A da li smo mi uistinu svijesni sami sebe? Nipošto, ni na kakav način. Čim se stavim, da promatram sadašnje stanje svoje svijesti, nadodajem tom samom činjenicom, što sam na to svrnuo pažnju, nešto, čega tu prije nije bilo, biva izobličujem to stanje, preobražujem ga u potpuno novo stanje svijesti, i ono, što je bilo tu kao sadašnjost, postaje u jedan trenutak prošlo, mrtvo, nešto, što se ne može shvatiti ni spoznati. Što se tiče mojih budućih stanja, ona još nisu, to jest ne postoje, niti se može o njima voditi računa. Sadašnje stanje dakle izmiče i umire, čim pokušamo da ga zaustavimo, a buduće se stanje još nije pojavilo i zato je neshvatljivo. Odatle zaključujemo, da mi nismo nikada ni za jedan jedini trenutak uistinu svijesni sadržaja svoje tobožnje i hipotetske misli. Nemamo, to je bar jasno, nikakva prava da izvodimo svoj opstanak iz fenomena, koji su beznadno nepoznati i neshvatljivi. Ono, što se beskonačno i vrtoglavo mijenja, nema opstanka u zbilji — to je neprestani prijelaz i nema supstancije. U pravu sam dakle, kad ope-

tujem svoj kartezijski aksiom: Ne mislim, dakle nisam. A namjesto razvikane naivne jednadžbe filozofa s Etne postavljam smiono svoju: Bitak = Ništa."

Nisam znao u prvi mah, što bih odgovorio na te izjave. Caccavone ustane s veličanstvom svojih četiriju zaoblina te izađe iz kavane, a da nije platio četiri pive, koje je popio. Moje me je posvećenje u Oudenizam dakle stajalo jake glavobolje i šesnaest talijanskih lira, uključivši napojnicu.

KNEZ DE SAINT-GERMAIN

Na palubi parobroda „Prince of Wales, 15. veljače.

Upoznao sam ovih dana slavnoga kneza de Saint-Germain. To je veoma ozbiljan plemić, osrednjeg stasa, ali krepka izgleda, a odjeven je profinjenom jednostavnošću. Čini se, da nema više od pedeset godina.

Prvih dana plovidbe nije se približavao i nije razgovarao ni s kim. Kad sam jedne noći bio sam na palubi i gledao svijetla Massaua-e, pojavi se iznenada tik mene i pozdravio me. Kad mi je rekao svoje ime, pomislio sam, da je potomak onoga kneza de Saint-Germain, koji je svojim tajnama i legendom svoje dugovječnosti ispunio čitavi osamnaesti vijek. Bio sam slučajno nedavno pročitao članak u nekom *magazinu* o „neumrlom" knezu i srećom nisam bio iznenađen. Knez je bio zadovoljan, kad je opazio, da mi je nešto poznato o onoj pripovijesti, i odluči da mi se potpuno povjeri.

„Nisam nikad imao sinova i nemam potomaka. Ja sam onaj isti, ako ćete se udostojati da mi povjerujete, koji sam u osamnaestom vijeku bio poznat pod imenom Kneza de Saint-Germain. Čitali ste, kako neki biografi tvrde, da sam umro g. 1784. u Eckenfoerdeovu gradu u vojvodini Schleswig. Ali postoje isprave, koje dokazuju, kako sam godine 1786. bio primljen od ruske carice. Kneginja me je d' Adhémar susrela g. 1789. u Parizu u crkvi des Recollets. Godine 1821. imao sam dug razgovor s knezom de Châlons na trgu Sv. Marka u Mlecima. Neki me je Englez Vandam prepoznao g. 1847. Godine 1896. započeli su moji odnosi sa Mrs. Annie Besant. Mrs. Oakley je uzalud pokušala da me pronađe g. 1900., jer sam poznavajući karakter te dobre gospođe uspio da joj umaknem. Koju sam godinu kasnije sreo Mr. Leadbeatera, koji me je malo fantastički, ali na dosta vjernoj osnovi opisao. Htio sam ponovo vidjeti poslije sedamdesetak godina staru Evropu.

Sada se vraćam u Indiju, gdje se nalaze moji najbolji prijatelji. U današnjoj Evropi, koja je okrvavljena ratom i pomahnitala svojim strojevima, nemam što da radim."

„Ali ako su vijesti, koje sam doznao, ispravne, vi ste bili g. 1784. više nego stogodišnjak u času svoje vjerojatne smrti."

Knez se slatko nasmiješi.

„Ljudi su", prihvati, „preveć zaboravljivi i previše djeca, a da bi se mogli snaći u kronologiji. Stogodišnjak je za njih pravo čudovište. U staro su se doba, kao i u srednjem vijeku, još sjećali nekolikih elementarnih istina, koje je ohola znanstvena ignorancija bacila u zaborav. Jedna je od tih istina, da *svi ljudi nisu smrtni*. Većina umire poslije sedamdeset ili sto godina; tek ih maleni broj nastavlja da živi bez kraja. Ako to tako promatramo, ljudi se dijele u dva dijela: u nebrojenu svjetinu, koja je *hametice potučena*, i vrlo ograničeni broj aristokracije, koja je *umakla*. Ja pripadam ovoj malenoj *eliti* i 1784. godine već sam proživio nesamo jedan već više vjekova."

„Vi ste dakle besmrtni?"

„To nisam kazao. Treba razlikovati između besmrtnosti i besmrtnosti. Religije od pamtivijeka znadu, da su svi ljudi neumrli, t. j. da počinju nov život poslije smrti. Jednom je malenom broju ljudi sačuvan zemaljski život, koji je toliko duži nego obično, da se pred licem kratkovjekih čini neumrlim. Ali kako smo rođeni u danom času vremena, vrlo je vjerojatno, da ćemo i mi prije ili kasnije morati da umremo. Jedina je razlika u tome, što se prosječna egsistencija mjeri stoljećima umjesto desetljećima. Smrt u sedamdesetoj ili smrt u sedamstotoj godini nije konačno tako golema razlika za onoga, koji ima pred očima relativnost vremena."

„Natuknuli ste nešto o nekoj neumrloj aristokraciji. Žar vi dakle niste jedini, koji uživa tu povlasticu?"

„Kad bi oni, koji su vam nalik, bolje poznavali povijest, ne bi se čudili nekim tvrdnjama. U svim krajevima svijeta, u najstarijim kao i u novijim, živi čvrsto vjerovanje, da neki ljudi nisu mrtvi, već *ugrabljeni* — to jest iščezavaju bez mogućnosti, da im se pronađe tijelo. Oni i dalje živu skriveni, inkognito, ili su zaspali te se mogu probuditi i povratiti s časa na čas. Pođite u Njemačku i pokazat će vam Unterberg kod Salzburga, gdje vjekovima čeka usnuvši prividno Karlo Veliki; zatim Kyffhäuser, gdje se sklonio u iščekivanju Fridrik Barbarossa, te konačno Sudermerberg, koji još gosti Henrika Ptičara. U Indiji će vam reći, da Nana Sahib, poglavica ustanka iz 1857. godine, koji je netragom iščezao u Nepalu, još živi sakriven u Himalaji. Stari su Židovi znali, da je patrijarha Enoh bio pošteđen od smrti; Babilonci su vjerovali istu stvar o Hasisadri. Vjekovima se čekalo, da Aleksandar Veliki bane iz Azije, isto kao što je i Hamilkar, koji je iščeznuo u panormskoj bitci, bio iščekivan od Kartažana. Neron se pojavio više puta poslije svoje tobožnje smrti, a Apolonije iz Tijana je isčezao, kako pišu njegovi stari biografi, a da nije podlegao smrti. A svatko zna, da Britanci nisu nikad vjerovali u smrt kralja Artura, ni Goti u Teodorikovu smrt, ni Danci u smrt Holgera Danske, ni Portugalci u smrt kralja Sebastijana, ni Švеđani u smrt kralja Karla XII., kao ni Srbi u smrt Kraljevića Marka. Svi su ti vladari uljuljani u san i sakriveni, ali se moraju povratiti. Još i danas Mongoli očekuju Džingiskanov povratak.

Uslijed nekog tumačenja nekolikih redaka iz Evanđelja milijuni kršćana su vjerovali, da Sveti Ivan nije nikad umro, nego da još živi među nama. Godine je 1793. glasoviti Lavater bio uvjeren, da mu je u Kopenhagenu ušao u trag. Ali bio bi dovoljan samo klasični primjer Vječnog Žida, koji je pod imenom Ahasvera ili Buttadeja bio prepoznat u raznim krajevima i u razna vremena i koji broji sada više od tisuću devet stotina godina. Sve te predaje, neovisne jedna od druge, dokazuju, kako je ljudski rod uvjeren, ili bar predosjeća, da uistinu postoje ljudi, koji dugo premašuju običnu životnu stazu. A ja, koji sam jedan od tih, mogu pouzdano potvrditi, da to vjerovanje odgovara istini. Kad bi svi ljudi uživali tu bajoslovnu dugovječnost, život bi postao nemoguć. Ali je potrebno, da je netko s vremena na vrijeme uživa: mi smo u nekom smislu stalni bilježnici prolaznosti."

„Da li sam indiskretan, ako upitam, kakvi su vaši dojmovi kao besmrtnika?"

„Nemojte zamišljati, da je naša sudbina vrijedna zavisti. Sasvim obratno. Legenda o meni kaže, da sam ja poznavao Pilata i da sam pribivao Raspinjanju. To je glupa laž. Nisam se nikad hvastao neistinitim stvari-

ma. Tek sam pred nekoliko mjeseci navršio pet stotina godina starosti. Biva, rodio sam se u početku petnaestoga stoljeća i prispio sam na vrijeme da dosta dobro upoznam Krištofa Kolumba. Ali vam sada ne mogu ispričati svoj život. Jedino stoljeće, u kojem sam posjetio više ljudi, bilo je, kako znate, osamnaesto stoljeće, na koje se ne mogu potužiti. Ali obično živim u samoći i ne mili mi se govoriti o sebi. U tih sam pet stoljeća imao mnogo zadovoljstava i mojoj radoznalosti nije nedostajalo hrane. Vidio sam, kako svijet mijenja lice; imao sam mogućnosti da vidim u toku jednoga samog života Luthera i Napoleona, Ljudevita XIV. i Bismarcka, Leonarda i Beethovena, Michelangela i Goethea. I možda sam se baš zbog toga oslobodio praznovjerja o velikim ljudima. Ali su te prednosti skupo plaćene. Poslije nekoliko stoljeća neizlječiva dosada obuzme neumrle nesretnike. Svijet je jednoličan, ljudi ne nauče ništa i ponovo upadaju u iste pogreške i zablude. Događaji se doduše ne ponavljaju, ali su nalik jedni na druge. Ono, što se imalo tu saznati, bilo je vremena da se nauči: pri kraju su novosti, iznenađenja, otkrića. Vama mogu ispovjediti sada, kad nas jedino Crveno More čuje: moja mi je neumrlost dosadila. Zemlja za mene nema više tajni, a ne pouzdajem se više u one, koji su mi nalik. I rado ponavljam Hamletove riječi, koje sam prvi put čuo u Londonu 1594. godine: „Čovjek mi ne pruža nikakva užitka... ne, pa ni žena."

Odjednom mi se knez de Saint-Germain pričini iznemoglim i kao da je svaki čas postajao starijim. Ostao je u šutnji više od četvrt sata promatrajući čas tamno more, a čas zvjezdano nebo.

„Izvinite," reče konačno, „ako sam bio dosadan svojim razgovorom. Starci su nepodnošljivi, kad počnu naklapati."

Knez me de Saint-Germain nije više oslovio sve do Bombaya, iako sam više puta pokušao da zapodjenem razgovor. U trenutku me je iskrcavanja uljudno pozdravio i vidio sam ga, kako se udaljuje s trojicom Hindustanaca, koji su ga dočekali na gatu.

POSVE MALAHAN

New York, 24. siječnja.

Začuđuje me i vrijeđa me — ukoliko pripadam ovoj vrsti — neznatna zadovoljivost ljudska. Govore svaki čas o veličini — *the biggest in the world* — a zatim se otkrije, kako im se čini golemom svaka čedna malenkost. Svima apsolutno nedostaje smisao za golemost. Razgovaraju kao Samsoni, a rade kao palčić Tom Pouce.

Kip visok šezdeset metara čini se njihovim očima kolosom; kuća od stopedeset metara pravi im je izazov nebesima; toranj od trista metara jedinstveno čudovište; most dugačak tisuću metara triumf ljudskog genija! Grad, gdje živi šest ili sedam milijuna ljudi — t. j. stoput manje nego u nekim mravinjacima — čini im se, da je golem velegrad, a narod im se od sto milijuna čini prekomjernim. Nisam nikad vidio jadnika, koji bi više bili u zanosu pred djelima tako škrtih poduzetnika. Kad sam se prvi put našao pred Eiffelovim tornjem, nisam se mogao suspregnuti od smijeha. Zar je ona nespretna krletka od zarđala željeza, koja je kao neka inžinjerska igračka, a koju su zaboravili kod neke rječice, uistinu najviša građevina na svijetu? Zbilja, da se zasramiš, što si čovjek i rođen u ovom stoljeću!

Sveti Petar u Rimu, vele, da je najprostranija crkva na svijetu i ima bar za predvorje trg, koji bi mogao biti modelom nekih mojih snova. Ali kad uđem u crkvene lađe, razočaram se: zar je to sve? U nekoliko koraka dođete pod kube: ne ću reći, da je ružna, jer joj se arhitektski stručnjaci dive, ali su razmjeri nevjerojatno bijedni. Kad bi gospodar svijeta — koji će prije ili poslije ujediniti u svojoj vlasti malene pokrajine, koje sada nazivamo kraljevstvima i republikama — sagradio kraljevski dvor, dostojan sebe, kube, kao što je Michelangelovo, moglo bi najviše biti svod predvorja za poslugu. A što se tiče Koloseja, on bi, kako ja zamišljam, trebao biti dvorištance za prilaz kuhinji.

Možda su Babilonci i Egipćani imali malo više mašte o veličanstvenosti, nego mi, premda treba biti nepovjerljiv prema ruševinama, koje bi mogle zavesti u bludnju. Ali suvremenici, koji imaju sredstava i strojeva mnogo savršenijih od starinskih, morali bi učiniti mnogo više, a ne zinuti pred mršavim pokušajima naših mikromanskih graditelja.

Nitko nema zamisli, koja bi bila dostojna nas, gospodara planete. Trebalo bi na primjer opet započeti s gradnjom babilonskog tornja, koja je obustavljena zbog kukavnog praznovjerja pred više tisuća godina. Velik toranj, koji bi nadvisio pojas oblaka i pružao pogled na čitavu jednu državu na svome podnožju, ne bi bio nemoguć pothvat za naše graditelje.

Ima skoro četiri vijeka, otkad je Michelangelo začeo ideju, dostojnu čovjeka: t. j. da iskleše jednu planinu, tako da od nje ostane kip diva. Nitko ga nije poslušao niti pomogao, ali ja tvrdim, da je to djelo, iako nije bilo izvedeno, istinsko Buonarrotijevo remek-djelo. U apuanskim Alpama ima još jedno mramorno brdo, koje bi zato odlično poslužilo.

A tko misli na to, da sagradi most, koji bi zbilja bio dostojan ljudske moći: to jest između Evrope i Amerike? Tehničari, koje sam ja upitao, drže, da bi se dao napraviti: radi se samo o trošku, o vremenu — i o smionosti. Ali su moji suvremenici plahi do dosade. Jedna carska ulica široka dvjesta metara, duga dvjesta kilometara, s tisućama golemih kipova najvećih genija sa svake strane, koja prolazi kroz pravi velegrad od barem trideset milijuna stanovnika, činila bi se ovim prilagodljivim patuljcima bezumnim snom.

Zadovoljni su, da se dive brodovima dugačkim dvjesta ili trista metara, koji prenose polagano preko mora koju tisuću živih bića. Ali brod, koji bi bio prema našim vremenima, morao bi biti pravi pravcati otok, s perivojima zasađenim u pravoj zemlji, s ulicama i palačama, a koji ne bi bio više određen, da plovi tamo i amo između kontinenata, nego da omogući bijeg s bilo kojega kontinenta. Današnji su parobrodi tek brodine na paru, koje će se za sto godina činiti, kao nama stare diližanse.

Zasad su samo riječi približno titanske, a naša su djela mravlja i krtičja. Čak nas i termiti mogu poučiti o veličini. Moderan čovjek unatoč svojoj hvalisavosti misli kao Gulliver i ne opaža, da živi na razini Liliputa.

FTIRIOLOŠKA KATEDRA

New Parthenon, u travnju.

Otkad su novine objavile, da ću na svoj trošak ustanoviti na W.-skom sveučilištu katedru uz uvjet, da se s nje predaje „predmet, kojega nema ni u kojem programu bilo koje više škole na svijetu", primio sam bar pedesetak pisama, u kojima ljudi predlažu najčudnije i najnepojmljivije nauke. Prepisujem u ovaj dnevnik za uspomenu pismo, koje mi se najviše svidjelo.

„Gospodine !

Vaš plemeniti naum o ustanovljenju katedre za nauku, koju nigdje ne predaju, moći će konačno zakonito osamostaliti nauku, koju već mnogo godina njegujem neumornim i nepoznatim istraživanjima, a koja je dosad nepravedno smatrana kao jednostavno poglavlje entomologije ili — još gore — parasitologije.

Radi se, kao što ste možda već pogodili, o ftiriologiji ili o *nauci o ušima*, u koju me je uputio za vrijeme rata u londonskom *British Museumu* glasoviti naturalist W. N. P. Barbellion. Međutim on proučava uši jedino sa zoološkog gledišta, a ja, koji sam znatno proširio područje ušnog proučavanja, mogu utvrditi, da sam osnovao *ftiriologiju* kao nezavisnu nauku, koja bi se prva, koliko je meni poznato, mogla nazvati historijskom, moralnom i estetskom zoologijom.

Starinski se zoolozi brinu samo za opis životinje i njezinih navika, a ja proučavam njezino značenje i utjecaj u ljudskim zgodama i nezgodama te u umjetnosti. U predmetu ftiriologije ne ograničavam se samo na marljivo promatranje četrdesetorih vrsta, razdijeljenih u šest rodova, koje sačinjavaju obitelj *Pediculidae* (red polukrilaca), već uzimam u obzir ili obuhvatam pomoću bezbrojnih teško sakupljenih podataka udio, koji uš ima u mnogolikoj povijesti čovječanstva.

Vi se možda smijete, što me čujete, gdje govorim, kako jedna tako malena i tako malo voljena životinja

ima svoje, i to ne malo mjesto u sveopćoj povijesti. Da Vas uvjerim i da Vam donekle objasnim svoju spremu za katedru, koju ću, nadam se, zadobiti — slobodan sam, da Vam ukratko izložim predmete svojih budućih tečajeva.

Ftiriologija se može razdijeliti u četiri veća odsjeka: 1. Uš kao zoološka obitelj. 2. Uš u političkoj povijesti. 3. Uš u vjerskoj povijesti. 4. Uš u književnosti i umjetnosti.

Ispuštam prvi dio, koji nije bogznakakva novost, i prelazim na ostale dijelove. Ne će Vam biti nepoznato, kako neka posebna vrst ušiju prouzrokuje kožnu bolest, nazvanu ftiriazis, koja često donosi smrt. Od te su strahovite bolesti pomrle mnoge slavne ličnosti u stara vremena i u najnovije doba: Akast, koji je opsjedao Pelej, Kalisten iz Olinta, koji se urotio protiv Aleksandra Velikoga; Ferecid iz Sira, učitelj Pitagore; pjesnik Alkman; zakonodavac Mucius; Antioh IV. Epifan, čuven zbog svoje ludosti i okrutnosti; diktator Sulla; vođa strahovitoga robovskog rata u Siciliji Ennius; sinoubojica i ženoubojica Herod Veliki, koji je priredio pokolj nevine djece; carevi Arnolfo i Maksimilijan te konačno zloglasni Filip II. iz Španije.

Ako se sjetite životopisa tih odličnih žrtava ftiriazisa, opazit ćete, da su te žrtve najvećim dijelom *bile glasovite u prvom redu svojom okrutnošću*: dovoljan je primjer Sulle, Heroda i Filipa II. A ja držim, da ne griješim, kada tvrdim, da u ljudskoj povijesti Uš vrši časnu sudačku ulogu. Onoga, koji ubija slične sebi, ubijaju uši.

Ali ovdje ne svršava uplitanje Uši u ljudske poslove. Saint Gervais pripovijeda u svojoj *Histoire des Animaux*, da su se u Arembergu u Westfaliji vršili izbori za načelnika na ovaj način: Svi su kandidati sjedili oko stola prignuta lica, tako da su sve brade dodirivale plohu stola. Nasred stola bi postavili uš, koja bi se nakon vrludanja konačno popela na jednu od nagnutih brada. Vlasnika bi izabrane brade proglasili načelnikom.

Prelazeći na vjersku povijest napomenut ću samo, da po Josipu Flaviju[1] *kinnim*, koji su bili poslani od Boga kao treće egipatsko zlo, bijahu uši — a to eto potvrđuje moju teoriju, koja proglasuje uš kazniteljicom okrutnika.

---

[1] JOSIP FLAVIO. *Židovske starine*, II, XIV, 3.

I židovski su talmudisti možda zbog posmrtne počasti odredili, da je u subotnji dan ubijanje uši grijeh isto tako težak kao i ubijanje deve.[1]

U Indiji je *bramin* svake godine po svečanom obredu postavljao uš na glavu pobožnjaka, koji su se željeli posvetiti kreposti ustrpljivosti. Pričaju zatim povjesničari Meksika — a to iznosi Bingley u trećem svesku svoje *Animal Biography* — da je Fernando Cortez našao u Montezuminom blagu nekoliko vreća ušiju, dohodak nekog vjerskog danka starih *Azteka*. Tek spominjem uši, koje su nesmetano nastavale tijelo Benedikta Labre-a, francuskog blaženika iz XVIII. vijeka.

Vrlo obilnu građu pruža četvrti odsjek ftiriologije, ali ne ću zloupotrebljavati Vašu strpljivost.

Napomenut ću Vam tek govor prigodom smrti jedne uši od onog šaljivčine Ortensija Landa[2], *Hvalospjev uši* od slavnog Danijela Heinsius[3] i slavni sonet Antona Maria Narduccija, talijanskog pjesnika iz sedamnaestog stoljeća, koji je ovako opisao uši, što lutaju u plavim kosama njegove ljubljene:

„Skitalačke životinje, kojima ste tako bogati,
čine se kao bjelokosne živine u zlatnoj šumi."[4]

Ali ne zaostaju ni moderni Francuzi. Ako ste čitali *Chants de Maldoror* od Comte de Lautreaumonta, sjetit ćete se divne „Vizije jedne uši", koja se nalazi u drugom pjevanju. Ne mogu odoliti napasti, a da ne prenesem početak: „Il existe un insecte que les hommes nourrissent à leurs frais. Ils ne lui doivent rien; mais il le craignent... Aussi faut-il voir comme on le respecte, comme on le place en haute estime au-dessus des animaux de la création. On lui donne la tête pour trône, et lui, accroche ses griffes à la racine des cheveux, avec dignité. Plus tard, lorsqu'il est gras et qu'il entre dans un âge avancé, en imitant la coutume d'un peuple ancien, on le tue, afin de ne pas lui faire sentir les atteintes de la vieillesse."[5] Ali remek-djelo, koje je nadahnula uš, svakako

---

[1] *Jerus Schabbath*, f. 107.

[2] Nalazi se u *Sermoni Funebri di varj autori nella morte di diversi animali*. Vinegia, Giolito, 1548.

[3] DANIEL HEINSIUS. *Laus Pediculi*. Leyda, Elzeviers, 1629.

[4] B. CROCE, *Lirici Marinisti*, Bari, Laterza, 1910. p. 186.

[5] COMTE DE LAUTREAMONT, *Chants de Maldoror*, Paris, Editions de la Sirene, 1920, p. 99.

je lirska pjesma Artura Rimbaud-a, koja ima točan naslov *Les chercheuses de poux*. Da li Vam je poznata ?

„...leurs doigts électriques et doux
Font crepiter, parmi ses grises indolences,
Sous leurs ongles royaux la mort des petits poux."[1]

S tom se pjesmom u drugim granama umjetnosti može isporediti tek predivna Murillova slika *Dječak, koji se puđa*, koju ste vidjeli u Louvre-u, ako ne ćete priznati prvenstvo slavnom pjesmotvoru Roberta Burnsa, koji ima naslov *Nad jednom uši* i kojemu ne manjka zanosne šaljive krepčine.[2]

Ali ne ću Vam više dosađivati. Ti su Vas na brzu ruku nabačeni podaci uvjerili, kako ftiriologija, temeljna i prvorazredna nauka za shvaćanje prirode, povijesti i umjetnosti, zaslužuje da ima vlastitu katedru na slavnom W.-skom sveučilištu. Napominjem k tome, da se ona ne predaje, koliko ja znam, ni na kojoj evropskoj ili američkoj školi i da sam ja *jedini* u čitavom svijetu, koji ju je postavio *jedinim* ciljem svojih proučavanja.

Očekujući povoljan odgovor molim Vas, da vjerujete, kako sam iskreno Vaš

Dr prof. JOSIAH KUNIGRUND,
dopisni član Entomološke Akademije u Lübecku, suradnik *Entomologisch Zeitschrift-a*, počasni preparator u *Zoologisch Institut-u* u Lydenburgu."

---

[1] A. RIMBAUD, *Oeuvres*, Paris, Mercure de France, 1916, p. 92.

[2] Potpuni je naslov ovaj: *To a Louse, on seeing one on a Lady's bonnet at Church.*

PEDOKRACIJA

New York, 2. *rujna*.

Kažu, da je bilo doba, kad su starci vladali. Imali su monopol bogoslužja i vlasti — ukratko: bila je to gerontokracija. Danas smo u jeku pedokracije. U svemu prevlađuju djeca. Ona davaju boju i smjer civilizaciji. U rukama smo maloljetnika.

Dovoljno je obazreti se oko sebe. Dječji su ukusi najviše u cijeni. Počevši od književnosti. Knjiga, koja je najpovoljnije primljena u posljednje vrijeme u Francuskoj, jest Radiguetov *Diable au corps*, koju je napisao dječak; a u Engleskoj *The young Visiters* od Daisy Ashford, knjiga, koju je napisala devetogodišnja djevojčica.

Zašto je danas kao nikada dosad najplodnija i najunosnija književna vrst — roman, koji je svijet kroz toliko vjekova potcjenjivao ? Jer su sada ljudi podjetinili i hoće da čuju, kako im se pričaju priče. Između babljih izmišljotina i na primjer Branch Cabellovih te Garnettovih romana razlika je na koncu konca tek u imenu. Surrealizam i dadaizam ponovo dižu cijenu nesuvislom dječjem blebetanju.

U slikarstvu oni najmoderniji crtaju kao djeca; povratili su se naivnom i nespretnom sintetizmu likova, koji su se prije nailazili po školskim bilježnicama ili po zidovima zahoda. *Douanier* Rousseau, kojemu se sada mnogo dive, slikar je, koji zamišlja i bojadiše kao kakav desetgodišnji ili dvanaestgodišnji dječak.

Isto je previranje i kod zabava. Stari su Grci tražili svoju radost u tragediji, koja je iziskivala razmišljanje i kulturu, eda se uzmogne u njoj uživati. Danas nesamo djeca već i ljudi i žene svake dobi hrle u kinematograf, koji je na koncu konca tek usavršena bivša čarobna svjetiljka, veselje nekadanje djece. Od ljubitelja *filma* ne traže nikakva intelektualna napora — a ono, što je svojstveno odraslima, inteligencija, to je stavljeno

na stranu. Danas su sve pučke zabave više *vidljive* nego *duhovne*, dakle djetinske.

Jedna od strasti djeteta u igri jest natjecanje: biti *prvi !* Ljudi su naših dana uveli tu dječju pomamu u sve stvari: u najznačajnije kao i u najteže. Danas je opći ideal potući kakav *récord*, a starinski je ideal bio razboritost, mir i odricanje.

Sportsko je bjesnilo drugi simptom: skoro su svi sportovi tek stare dječje igre, preudešene za odrasle, kojima su javnost i špekulacija pridale svečaniji izgled. Djeca kažu: utrkivati se, loptati se, pestati se — a odrasli vele: podizam, *foot-ball* (nogomet), *boxe* i t. d. A nisu li najrašireniji i najobljubljeniji strojevi tek vrlo povećane igračke, koje su udešene tako, da budu pogibeljne? Ne govorim o onim strojevima, koji stvarno vrše neki posao, nego o onima, koji se upotrebljavaju — o automobilima, gramofonima, radiju. Od sto osoba, koje se voze automobilima, možda ih se tek deset vozi zbog prave potrebe: za ostale je to igra, izlet, zabava. Igra, da prestignu ostala kola, izlet u propanj, zabava bijega i trubljavine i t. d. Djetinjarije.

Taj se progresivni infantilizam nalazi čak i u filozofiji. Razum i dijalektika — ta svojstva i snaga odrasla čovjeka — sve se više zamjenjuju zanosom, podsviješću, intuicijom, ukratko iracionalnošću, koja je svojstvena dječjem duhu.

Sva se dječja trgovina osniva na zamjeni — a k zamjeni smo se robe (žito za sprave) povratili u zemlju, koja sebi umišlja, da je preteča ljudskog napretka: u Rusiju. Zamjenjivanja, koja sam vidio na tajnim moskovskim sajmovima, bila su potpuno nalik zamjenjivanjima starih učenika.

Žene, koje uvijek prve nanjuše, kuda vjetar puše, već su shvatile, što tu treba raditi, i u svemu nastoje da budu nalik djeci. Ideal starinske žene bijaše matrona — a ideal najmodernije žene jest efebija.[1]

I pada mi na um, da talijanska riječ *prete*[2] dolazi od riječi *presbite*, što znači *star*. Zar bi dakle moderna civilizacija nedoraslih imala biti suprotstavljanje svećeništvu?

---

[1] Efebija, doba dječaštva od 14. do 20. godine (kod Grka) — Op. prev.

[2] Svećenik — Op. prev.

ZBIRKA DIVOVA

New Orleans, 15. *listopada.*

Ne sviđaju mi se zbirke, koje svatko sabire. Gade mi se *big businessmen*, koji odlaze u Evropu da pokupe sumnjive Botticelli-e i Van Der Meer-e ili sagove te bjelokosti, koje posjeduju aristokracije u likvidaciji.

Novoj civilizaciji — nove zbirke! Prva zbirka, koju sam zaželio, kad sam postao imućan, bila je zbirka divova. Dok sam bio vrlo mlad, vidio sam u San Francisku nekog crnačkog diva, koji se pokazivao po barovima sa zelenom živom papigom na kuštravoj vlasulji. Nije govorio ni riječi, ali su mu oči pitale mjesto njega. Nitko mu nije ništa davao: moj ga je *cent* potaknuo, da se nasmiješi jedan čas poput žedna djeteta, koji vidi naranču. Od onoga sam dana uvijek gojio veliku simpatiju prema divovima.

Trebala mi je skoro godina dana, dok nisam sabrao svoju zbirku. Moji agenti, raštrkani po različitim zemljama, kazališni i cirkuski upravitelji nisu bili kadri da mi ih priskrbe više od sedamnaest, i to šesnaest muškaraca i jednu ženu.

Na nekoj louisianskoj preriji, na obalama Red Rivera nedaleko Colfaxa, dao sam napraviti za njih čitavo naročito sagrađeno selo s drvenim kućama, koje su bile visoke poput kula: za svakoga po jednu.

Da se pojednostavni život, bila je nešto veća baraka određena za kuhinju i blagovaonicu: po dva su se diva morala izmjenično brinuti za hranu. Teretni su automobili svakoga drugog jutra donosili iz Colfaxa živežne namirnice za naseobinu. Prerija se prostirala na nekih stotinu ara i bila je sa svih strana ograđena bodljikavim ogradama da zapriječi pristup radoznalima. Divovi su bili tu samo za mene, a ne zato, da se pokazuju djeci i skitnicama.

Lijepo sam postupao s njima. Nesamo da su imali hranu, stan i odjeću, već je svaki od njih dobivao sva,

kog mjeseca po trista pedeset dolara. Kad se sve zbroji, selo me je stajalo 37.000 dolara godišnje. Ali se nitko drugi na svijetu nije mogao pohvaliti takvom zbirkom.

No već prvih tjedana izbile su poteškoće. Moji su divovi bili različitih rasa i nisu se međusobom razumijevali. Samo su trojica ili četvorica govorila engleski. Bila su tu dva Norvežana, tri Rusa, jedan Crnac, četiri Nijemca, jedan Talijan, jedan Kinez, jedan indijski *Sikh*, tri Australca i jedan Kanađanin. Žena je bila Indijanka sa sjevera, i to jedini primjerak, koji su pronašli u Sjedinjenim Državama. Ona je, iako ružna, bila jedan od najvećih uzroka rasulu moje zbirke: svi su joj udvarali i svaki je od njih bio ljubomoran na ostalu petnaestoricu udvarača, premda je vrijedna Jiquilpan bila iz načela protivna braku.

Ali je ona dosada bila velika pogibelj. Oni kolosi otrgnuti iz vlastitih krajeva, od obitelji, od skitničkog života, koji nisu skoro nikada uspijevali ni da se porazgovore — bilo zbog nerazumijevanja, bilo zbog mržnje — nisu znali, kako da provedu dane.

Kad bih pošao u selo, nalazio sam ih odijeljene, nepomične, šutljive. Ponajviše su ležali u travi, u sjeni drveta i onako dugački ogrnuti prnjama hrkali ili zijevali. Drugi su se skrivali u kući te drijemali ili žvakali; poneki bi se kartao ili sjedio kraj vrata u razmišljanju s rukama spuštenima do zemlje. Sumornost dosade i *spleen-a* tištila je taj logor neuposlenih snaga. Od zgode do zgode bi Rusi poluglasno zapjevali tužne melopeje svoga kraja; Nijemci su gradili kule u zraku; a žena se sa svojim kukastim nosom sagibala pri krpanju svojih golemih košulja. Sva ona divovska uda u neradu, ona velika šutljiva usta, one beskrajne neuposlene ruke, ona prostrana tijela bez kretnje i bez straha davala su dojam trpke tuge i skoro smušena straha.

Divovi obično nisu inteligentni, a još manje intelektualni. Nisam ni jednoga od njih vidio, gdje čita: njihove oči bijahu puste, neprozirne, zamagljene od nostalgije i melankolije. Nitko se nije smijao osim Crnca, kad bi ga zvono pozivalo k jelu.

Pred večer bi pobuđivale gađenje one visoke sjene, koje su mlitavo dangubile po livadama, umorne od nerada. Činilo mi se, da sam u naselju idiota ili nakaza.

Sa mnom su nerado govorili i to samo, ako bih ih što zapitao. Nekog dana nađoh na obali Red Rivera

jednoga od svojih hranjenika, koji je najmanje od svih bio podivljao, Talijana. Sjedio je na nasipu i oko sebe promatrao život malih poljskih životinja. : Leptire s crnim piknjama, koji se ljuljaju na cvijeću, guštericu nepomičnu na suncu i s uzdignutom glavicom, pauka duhanaste boje gdje lagano sisa muhu, pješčanastog šturka kako skače između travnih vlakanaca. Zapitah ga, da li je zadovoljan, što je tu.

„Tješim se, kako mogu," odgovori. „Vi ste vrlo ljubezni, gospodine Goże, ali ste zbilja uspjeli izmisliti krasno mučenje..."

„Nedostaje nam jedine stvari, koja nas može utješiti, što smo divovi: društvo, pogled, udivljenje ljudi, koji su niži od nas. Pomislite, da smo skoro svi mi išli po svijetu, neko iz kazališta u kazalište, netko po cirkusima ili daščarama usred radoznalosti ljudi niskog ili srednjeg rasta. Svaki je od nas bio središte među tisućama pogleda, bio je iznimka, značio je nešto. Svakako je bila originalna misao, da se nas divove sakupi sve skupa, ali je za nas to nesreća. Divu je kao i svakom drugom čovjeku za život potrebno i to, da mu se netko divi, da bude nadmoćan nad nekim. Ovdje smo svi jednaki, svi visoki preko dva metra i nije nam ni na kraj pameti, da se divimo jedan drugomu. Dapače, ako želite znati, osjećamo odvratnost, a češće i mržnju prema svojim drugovima.

Potrebni su nam inferiorni gledaoci, radoznali, stranci: dijete, koje nas začuđeno gleda, patuljak, koji lakrdija kod naših koljena. Ovdje smo svi divovi i zato svi nesretni. Da zaboravim na to, udaljujem se od drugih i dolazim amo, da promatram u samoći ove životinjice, koje mi na čas vraćaju osjećaj moje visine i moje različitosti. Ali kukci nisu dovoljno nalik ljudima. Ja vas uvjeravam, gospodine Goże, ako nas ne otpustite, da će najhrabriji pobjeći, a ostali će poludjeti."

Talijanovo se proročanstvo obistinilo. U divovskom je selu nakon sedam mjeseci ostala tek razborita Jiquilpan i s njom neki tvrdoglavi Nijemac, koji je sebi bio utuvio u glavu, da će se s njom oženiti.

Desetorica su iščezla, i to po dvojica ili trojica najedamput, bez ikakve riječi: ostali su se bili razboljeli i morao sam ih poslati, kako je to bilo utanačeno u ugovoru, u njihove rodne krajeve. Moja se zbirka rasula. To je sudbina svih zbirki živih stvorova — pa i onih, koje su razasute po zemlji, a koje nazivaju rasama ili porodicama.

11

BAŠTINJENA DUŠA

New Parthenon, 22. siječnja.

Zaboravljen je događaj uskrsnuo, da me muči. Pred mnogo se godina, dok sam se još bavio poslovima, ubio Georg Springhill, jedan od mojih ortaka. Istog dana, kad su novine javile o tom samoubojstvu, primio sam od njega vrlo čudno pismo. Govorio mi je, kako je od nekog vremena opazio, da je na rubu ludila, i kako više voli da sam sebi zada smrt nego da postane nesretnim luđakom. Nadalje je izjavio, kako je njegova žena baštinica cijeloga njegova imetka, ali da zavješta meni — i tu je počimala neobičnost — svoju dušu.

„Budući da je moja supruga žensko," pisao je on, „ne bi znala, što bi učinila s njom ; a nemam djece, kojoj bih je predao. Ti si jedini, koji imaš pravo na iskaz zahvalnosti, jer si ti jedini, koji me nisi napustio u teškim časovima. Opazio sam, da čovjeku nije dosta samo jedna duša: nedostaju mu uvijek neka nagnuća, iskustva, spretnosti. S dvije duše moći ćeš natkriliti druge i samoga sebe. Molim te, da ne prezreš moje duše i da na nju računaš."

Kolikogod mi je smrt jadnoga Georga bila neugodna — baš bih ga onih dana bio trebao za značajan potez, koji bi nam bio dao u ruke neko željezničko društvo — ipak sam se morao nasmijati. Nisam pridao važnosti fantastičnoj ostavštini : ona je bila potvrda ludila, koje je prijetilo. Zaključao sam pismo u spremište čudnih dokumenata i nisam više na to mislio.

Ali ima nekoliko vremena, da osjećam, kako me uznemiruje nešto novo, što se zbiva u mojoj nutrini. Ne bih mogao reći, da se moj karakter mijenja, ali u mom duhu postoji neko klijanje zbog novih stvari nejasna podrijetla. Nemam dojam, da se mijenjam ili da nešto gubim, nego da se obogaćujem. Dešava mi se, da dobrohotno prihvaćam misli, koje bih prije bio s prijezirom odbacio, ili koje se ne bi nikada pojavile u mom duhu ;

počinju mi se sviđati stanoviti oblici, stanovita maštanja, stanovite profinjenosti, kojih prije nisam znao i za koje se nisam brinuo.

Kad sam prošlih dana izgovarao neki izraz, koji se odnosio na ljeto, najednom sam opazio pred sobom Georga Springhilla : sjetio sam se, da je to bio jedan od njegovih domaćih izraza. George je kao mladić pisao stihove, i to objašnjava prema mojem mišljenju njegovu predestinaciju za ludilo — a sada opažam, kako mi se sve više sviđa čitati pjesnike. Posjedovao je također jaku strast za glazbu, a ja, koji sam prije mogao podnijeti najviše gramofonske popijevke, sada osjećam potrebu, da svako nekoliko vremena poslušam malo Mozarta i Schumanna. I moja neočekivana radoznalost za vjerama podsjeća me na Georga, koji je bio swedenborgovac i koji me je htio jednom uvesti u neku teozofsku ložu.

Bio je i odviše upaljiv i strastven duh. On je i u poslove bio unio neku vrst romantične pomame, koja je katkad pomagala uspjehu pothvata — veliki se industrijski poslovi ne prave bez nešto imaginacije i poleta — ali koja mu je češće priskrbila velikih gubitaka. Na časove osjećam u sebi valove bespredmetna žara, iznenadne simpatije, riskantne nestrpljivosti, koji me podsjećaju, ne znam zašto, na moga umrlog prijatelja.

Pošao sam ponovo pročitati njegovo posljednje pismo : to je bez sumnje mjesečarevo pismo. Nije pouzdano, da li duša živi poslije smrti, a ako i živi, jasno je, da čovjek ne može njom raspolagati i da je ona određena za neki drugi svijet, za neki vlastiti udes. Kako da se protumači onda ovo cvjetanje novih osjećaja u mom duhu, ova progresivna sličnost između moje današnje duše i duše tog samoubojice ?

Danas sam se na primjer iznenadio, što s velikom nasladom čitam Nietzscheova *Zarathustru*, i sjetio sam se, da je to bila najdraža Georgeova knjiga. Kad mi je prvi put o njoj govorio, bio sam letimično pogledao nekoliko stranica i nisam ništa razumio. Dapače sam se čudio, da jedan *business man* gubi svoje vrijeme na neka čudna štiva. Sada naprotiv...

Razum me opominje, da bulaznim. Nisam nikad prihvatio one baštine. Ne bih znao, što bih s njom učinio. Ne ću je. Ali uznemiruju me neke činjenice, koje se ne mogu nijekati ni protumačiti.

NOSTALGIČNI KRVNIK

New Parthenon, 9. *prosinca.*

Mom jadnom Tiapi nije dobro. Trpi od samosvjesna samoljublja. Nerad ga ponizuje. Uzalud mu dopuštam svako nekoliko vremena, da zakolje koju kozu, svinju ili tele. Sva perad za kuhinjsku upotrebu pogiba od njegove ruke; treba samo vidjeti s kakvom ljutitom tugom zakreće vratom pijetlovima i puranima.

Shvaćam ga: zamišljam, kakav bi bio osjećaj jednog Forda, kad bi bio osuđen, da proizvodi dječje automobile i ne više od deset dnevno. S druge je strane Tiapa star i ne bi više mogao vršiti svoje predašnje zanimanje. Punih je četrdeset godina taj snažni Indijanac bio krvnik u Meksiku te u drugim američkim i azijskim zemljama, ali sada više nema one predašnje snage i preciznosti i nijedna ga vlada ne bi uzela u svoju službu. I taj eto čovjek, koji je tisućama ljudi oduzeo život, ne bi znao, kako da preživi, da ga nisam prošle godine primio u svoju kuću. Krvnici su neoprezni, a budući da ih ima mali broj, ne posjeduju ni staleškog *trade-union-a.*

Tiapa nije bio ni običan obrtnik ni plašljiv ili hladan službenik pravde. Bio je amater, zanesenjak, umjetnik. Bio je posljednji krvnik velikog stila našeg vremena.

Krvnik po zvanju. Njegova je omiljela izreka: „Leđa su stvorena za batine, a drveće za vješanje". I ta se njegova strastvena narav potpuno otkrila u motivu, zbog kojega je napustio zanimanje. Neki je mladi ubojica u zemlji, gdje je Tiapa bio krvnik, dobio pomilovanje, ali on ga je odbio. Predali su mu ga: bio je sretan, pozdravio je svoga krvnika i čak mu je stisnuo ruku. Ali je sve to uzrujalo Tiapu. „Dok se ritaju i otimlju," reče, „sve je u redu, ali ja ne ću da budem saučesnik samoubojstva." I nije htio ni da čuje o tome, da izvrši osudu, tako da je bio otpušten prije vremena.

„Evropa je", govorio mi je on, „izgubila tajnu ubijanja. Primjena je mehaničkih sredstava znak dekadencije umijeća. Giljotina je hitra, ali odviše geometrijska i bezlična. A strijeljanje je triumf suvišnosti, nepotrebno razbacivanje; a da se i ne govori o tome, kako se puška, koja je oplemenjena lovom i ratom, ne bi smjela upotrebljavati za zločince. Sjedinjene su Države s električnom stolicom pale do dna samoprijezira. Elektrika, ta najduhovnija prirodna sila, ona, koja daje svijetlo i krila, ponižena je dotle, da ubija ubojice! Englezi, koji su sačuvali staro vješanje, logičniji su i obzirniji, iako su vješala s drugoga gledišta odviše bezbojno i primitivno sredstvo — a rekao bih, dapače, i odviše naivno. Postoje u Evropi, da kažem istinu, samo dva naroda, koja posjeduju stanovitu originalnost u izboru muka: Španjolska i Turska. *Garrote* se i kolac uzdižu malko nad banalnošću i predstavljaju oštriju kaznu nego obično, ali su blijedi prema starim umjetničkim iznašašćima. I uzmite uobzir, da Turci i nisu Evropejci, već pripadnici mongolske rase, te da su danas skoro isključeni iz Evrope.

Srednji je vijek bio za bijeli svijet veliko razdoblje zakonitog čovjekoubojstva. Kotač, lomača i raščetvoravanje bijahu profinjene izvedbe, koje su zahtijevale neku stalnu spretnost. Ali ni oni u starom vijeku nisu zaostajali. Mesencijeve su muke, iako su ih malo upotrebljavali, bile vrlo genijalne, a Neronova ideja žive baklje nije zaslužila, da je napuste. Vatra je po mome mišljenju jedno od najsavršenijih sredstava pravde. S gledišta potpuna uništenja ništa nije ravno dobro pripravljenoj lomači, koja je napravljena od smolasta drva i dobro zračena. Ima u njoj nešto klasično, pjesničko, veličajno, što godi očima i mašti. Najdublje su se urezale u ljudsko pamćenje one muke, kod kojih je vatra bila krvnik. Roštilj sv. Lovre, žarka lomača Ivanice Arške, Savonarolina lomača: sve su to velike stranice heroizma i povijesti.

Ne bih želio ovim ustvrditi, da i sjekira nema svojih vrlina. Ona je stvarala neposredan i, skoro bih rekao, intiman odnos između krvnika i osuđenika. Nije svakome dano, da jednim udarcem odsiječe glavu. Trebalo je imati izvanredan vid i sigurnu ruku. A kad se radilo o visokopoložajnim ličnostima, kao o kraljevima ili njima nalik, prijetila je opasnost podložnosti i uzbuđenosti. Čuvstvo nam je u našem zanatu na veliku štetu.

Ne shvaćam, zašto se, ima nekoliko vjekova, ne upotrebljava više raspinjanje na križ: bile su to dosta dugotrajne i dovoljno bolne, ali iznad svega estetske muke. Na estetiku danas premalo paze. Izvršenja se smrtne kazne, naročito u Evropi, vrše u tamničkim dvorištima, skoro u tami i kriomice, kao da se ljudska pravda srami svojih osuda. Taj je način rada za mene misterij. Ili suci vjeruju, da osuđenik zbilja zaslužuje smrt, a onda bi trebalo okružiti tu smrt najvećom svečanošću, da zaplaše ostale zločince, ili sumnjaju u zakonitost svoga prava na ljudski život, a onda ne bi smjeli nikoga osuditi na smrt.

Mnogo sam putovao zemljom sa svrhom, da se usavršim u svom umijeću, i moram priznati, da i u ovoj stvari Azija može svakoga poučiti. Ne nišanim na Židove: oni nisu poznavali tehniku smrtne kazne, kao što nisu imali ni graditeljstva ni kiparstva ni slikarstva. Oni su upotrebljavali kamenovanje — ali je nabacivanje kamenjem dječačka zabava i nedostojno pravih ljudi. A uzmite u obzir, da su svi mogli sudjelovati u tom kukavnom demokratskom mučenju: u staroj Judeji nije postojalo stalno krvničko zanimanje. Jedini Židov, koji je pokazao neki rudiment mašte, bio je kralj Manasija, koji je, kako pričaju, dao vezati proroka Izaiju između dvije daske, a zatim prepiliti.

Sasvim su drukčije sposobnosti pokazivali Egipćani i Asirci. Kad bi se koji narod pobunio, babilonski bi kraljevi dali oderati krivce i njihovim bi kožama obložili zidine pobunjenoga grada. Te su tradicije prešle k Mongolima, premda je Tamerlan glasovitiji zbog količine nego kakvoće muka. Bio je pretjeranac, ali bez profinjenosti. Piramide lubanja, koje je on ostavljao tu i tamo za uspomenu na svoj prolazak, nisu bile bez neke ljepote, ali je način ubijanja bio preobičan i brz. Prava je domovina našeg umijeća Kina. Na naučnom putovanju, koje sam pred mnogo godina, dok sam bio još mlad, bio poduzeo u Nebesko Carstvo, imao sam prilike da prisustvujem po kojoj od klasičnih kazni onoga savršeno civiliziranoga kraja. Ali je već bila počela dekadencija, i kažu mi, da danas pod Republikom stvari još gore stoje. I tamo hoće da majmunišu Evropejce i ponizili su se dotle, da strijeljaju.

Jedan sam jedini put u nekom gradu pokrajine Kuang-si imao prilike vidjeti t. zv. „mučenje noževima", koje je po mom mišljenju jedno od remek-djela našega zanata. Bar je na mene napravilo najjači dojam i vrijedno ga je vidjeti. Možda vam nije poznato, u čemu se sastoji. Osuđenik biva privezan pri deblo, a pred njim stoji krvnik, koji ima neku vrst košare, pokrivene suknom. Svako malo vremena izvršilac kazne turi ruku u košaru, a da pri tom ne gleda, izvuče jedan nož, pročita slovo, koje je urezano na oštrici, i prema onome, što je napisano, radi. U košari ima onoliko noževa, koliko tijelo ima dijelova, i svaki nož nosi određeni natpis. Na prvomu nožu, koji je krvnik zgrabio, moralo je biti napisano „desna noga", jer je ona bila prvo udo, koje sam vidio, da otkida pacijentu. Zatim sam vidio, kako trga lijevo uho, butine, lijevu podlakticu, desnu nogu, gornju usnicu, dvije sise i lijevu nadlakticu. Pacijent nije urlikao, već je jedva jaukao. Jamačno se bio onesvijestio. Rekoše mi, da porodice osuđenika, ako su bogate, plaćaju krvniku velike svote, da odmah izvuče nož, na kojemu piše „glava" ili „srce", kako bi osujetili izumiteljevu namjeru i skratili izvršenje kazne. Ali zacijelo se onaj put radilo o nekom siromašnom zločincu, jer mu je tek u zadnji čas otkinuta glava. Ako bitni zahtjevi kazne imaju da budu trajanje i raznolikost mučenja, čini mi se, da prvo mjesto mora biti dodijeljeno „mučenju noževima". Sklopio sam prijateljstvo s onim krvnikom: bio je to lijep starac s bijelom bradicom i vrlo prijazan. Rekao mi je, da je to mučenje nažalost izašlo iz mode i da se smije primijeniti uz toleriranje mjesnih vlasti samo u malim pokrajinskim mjestima. Priznao mi je, da se sada već i u Kini malo cijeni i malo traži krvničko umijeće, a finoće su zanata na rubu propasti. Njegovih se jadikovki sjećam danas, kad je dekadencija već sveopća i jasna. Tek se u nekim predjelima Amerike i središnje Azije još nalaze umjetnici smrti, koji s ljubavlju vrše svoju ulogu i koji nisu sasvim izgubili dobre tradicije. A ja, koji vam govorim i koji se mogu pohvaliti skoro s dvije tisuće izvršenih smrtnih kazna u svom zvanju, koje su izvršene savršeno po pravilima i po svim sistemima, prisiljen sam, da životarim po kuhinjama i da se zadovoljavam, kako bi mi vrijeme prošlo, ubijanjem najobičnijih životinja."

Upitao sam ga jednom, kakve je osjećaje imao u svoja dobra vremena za vrijeme izvršenja smrtne kazne

i nije li kada osjetio grizodušje ili odvratnost prema groznom zanatu, koji je vršio. Pogledao me je smiješeći se:

„Grizodušje? Odvratnost? A zbog čega? Pred osuđenikom ja nisam osjećao, da imam pred sobom živo biće, već mrtvaca. Od časa, kad je osuda bila izrečena, osuđenik je bio živ samo zbog snošljivosti i birokratskih razloga. Prema zakonu je već bio izbrisan iz broja živih i ja sam mogao pristupiti poslu s istom hladnokrvnošću, koju imaju liječnici, kada kidaju ili paraju lešinu. Pravi je auktor smrti po mom mišljenju sudac — ja sam bio tek oruđe, kao nož ili konopac. Kakvo bih grizodušje onda mogao da osjetim? Kad bi samo od mene zavisilo, ja ne bih ubio ni pauka. Država mi je predavala živ leš i nalagala mi, da ga uklonim sa zemlje. A zatim su oni, nad kojima je bila izvršena osuda, većinom bili ubojice i ja nisam njima ništa više učinio, nego što su oni učinili drugima, nedužnima."

„Priznajte ipak, da vam se zanat sviđao i da je zadovoljavao vašu prirođenu ljubav za krvlju."

„Pa zar to možda nije prednost?" odvrati Tiapa. „Nitko ne može pošteno i valjano vršiti svoga zanata, ako ga ne voli. A što se tiče ljubavi za krvlju, kakvo je zlo u tome? Ako mi je prirođena, ja nisam odgovoran za to. Svatko slijedi vlastito nagnuće. Slikar slika, jer mu se sviđaju boje i oblici, astronom proučava, jer najviše voli brojeve i zvijezde, pa zašto bi se onda moralo smatrati neobičnim, što krvnik ubija, jer mu se sviđa krv? Ne shvaćam predrasude obrazovanih ljudi prema krvniku. Ako baš ne ćete krvnika, onda ukinite smrtnu kaznu: suci je zacijelo ne primjenjuju zato, da ugode nama krvnicima. A ako ne ćete, da je ukinete, onda zahvalite Bogu, da se rađaju ljudi, koji su voljni da vrše to zvanje, i poštujte ih, kako se dolikuje."

„Ali ne čini li vam se ta nostalgija, od koje trpite, nečim ružnim, zlim?"

„Pokušajte", odgovori slavodobitno Tiapa, „biti punih četrdeset godina krvnik, a zatim ćemo ponovo o tome razgovarati. Žudim glava, kao što uzeti kipar žudi krede i skalpela; trpim, kao što bi trpio guslač, kad bi mu odsjekli ruke. Moja je nevoljkost dokaz neuništive ljubavi, koju sam uvijek gojio prema umjetnosti. Ali su čiste umjetnike uvijek slabo shvaćali i klevetali."

I suza, istinska suza skotrlja se iz desnog oka starog Tiape.

ZEMLJE NA DRAŽBI

New - York, 1. siječnja.

Sinoć sam odviše pio i noćas sam sanjao vrlo čudan san.

Činilo mi se, da se nalazim pod golemim kubetom, koje je bilo sagrađeno od željeza i stakla, a koje je bilo položeno na zemlju bez stupova i pilastara poput divovske polukugle.

Pod nije bio ni drven ni od cementa, već od nabijena blata i tu i tamo uvijek vlažan. U sredini se dizala neka vrst lože, koja je bila prekrivena proglasima sa zlatnim slovima. Po loži je hodao s jedne strane na drugu nizak čovjek, skoro patuljak, odjeven u crvenu *redingotu*, s čekićem u jednoj, a zvonom u drugoj ruci. Oko lože se okupilo nekoliko desetaka osoba, skoro samih žena, a i te su žene bile skoro sve stare, zgrbljene i u crnini.

Iz razgovora sam svojih susjeda, premda su govorili prigušenim glasom, razumio, da se radi o dražbi... Skrletni je izvikivač vikao, zvonio zvonom i drmao čekićem, ali su njegove riječi bile nerazumljive zbog odjeka golemoga kristalnog svoda.

Odjednom je nastala nešto veća tišina — ili sam se možda bolje bio priviknuo žagoru — i dopre do mene patuljkov govor:

„Predmet broj 32. Prodaje se najboljem nudiocu perzijsko kraljevstvo. Površina dva milijuna četvornih kilometara; deset milijuna stanovnika. Gradovi, izvanredni s umjetničkog i trgovačkoga gledišta; luke na Indijskom Oceanu i Kaspijskom moru. Zemlja proizvodi u izobilju petrolej, voće, ćilime, opijum, pjesnike i plesačice. 560 kilometara željeznice. Početna dražbovna cijena: četrdeset i sedam miljardi!"

Nitko nije podigao ruke, nitko nije stavio ponude. Izvikivač malko počeka s uzdignutim čekićem, zatim zazvoni zvonom i nastavi umornim glasom:

„Predmet broj 33. Prodaje se najboljem nudiocu republika Liberija. Skoro sto tisuća četvornih kilometara površine; dva milijuna stanovnika. Zemlja izvozi tropske proizvode i podobna je za razvitak. Obilje kave, gume, slonove kosti, oraha i palmova ulja. Početna dražbovna cijena: četiri tisuće šest stotina milijuna."

Dvije se starice poluglasno posavjetovaše, ali zatim stresoše glavom i oboriše oči. Nitko nije dao znaka, da bi htio kupiti republiku Liberiju. Izvikivač na isti način ponovo počne da viče:

„Predmet broj 34. Pozor! Važno! Prodaje se najboljem nudiocu Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika sa svim teritorijima, koji su o njima ovisni u Evropi i Aziji. Beskrajna zemlja, nepresušivi probici. Preko dvadeset milijuna četvornih kilometara, na kojima živi sto i četrdeset milijuna ljudi. Veličanstvena prigoda, izgledi iskorišćivanja za kapitaliste svake zemlje! Plodno tlo, utroba zemlje vrlo bogata. Žito i drvo za neznatnu cijenu; petrolej, antracit, željezo, bakar, platina, drago kamenje po volji. Jedina prigoda te vrsti za ulagače i špekulante. Mogućnost obročne isplate. Temeljna cijena devetstotina sedamdeset i tri miljarde!"

Nitko se po običaju nije maknuo. Crveno je odjeveni patuljak izgledao vrlo uzrujan.

„Devetstotina sedamdeset i tri miljarde!" nastavljao je da viče. „Pravi poklon, siguran posao. Službene statistike na raspolaganju kupcima. Olakšice u plaćanju. Samo devetstotina miljardi! Sve je uračunato: površina i nutrina zemlje, gradovi i željeznice, luke, rudnici, šume i jezera, ljudi i žene! Na samom petroleju dobit ćete za deset godina uloženi kapital. Divna prilika, koja se ne će više pružiti. Srčanosti, gospodo: samo devetstotina miljardi! Posljednja konačna cijena: osamstotina pedeset!"

Neki je debeli mladić, koji se nalazio pokraj mene, bio, vidjelo se, u napasti. Vidio sam, kako se uspeo na ložu i kako govori na uho izvikivaču. Ali skoro odmah siđe.

„Odviše je tvrdoglav," reče. „Za šeststotina i pedeset, a i za sedamstotina bio bih zaključio posao."

Vikač je zvonio zvonom i najavljivao nov predmet:

„Predmet broj 35. Republika Nikaragua. 156.000 kilometara; 6,500.000 stanovnika. Mala zemlja, ali ima veliku budućnost. Proizvodi i izvozi velike količine šećera, kave, drva, kokosovih oraha, krzna i zlata. Dražbovna cijena: sedam hiljada dvjesta milijuna."

Nisam se mogao udaljiti odatle, premda sam ja radio potpuno isto, što i drugi, to jest nisam kupovao ništa. Činilo mi se, da se dražba nastavlja bez prestanka kroz sate i sate. Starice su se u crnini šetale dvije po dvije oko lože; slušale su pozorno svote, koje je izvikivao izvikivač, i komentirale ih smiješeći se. Ljudi su bili manje mirni, ali se nitko nije usuđivao da podigne ruku. Jedan jedini, koji je nalikovao govedarskom trgovcu, odluči se na koncu da kupi republiku Andoru za četiri milijuna i pol.

„Služit će mi za lov," reče starici, koja je bila kraj njega, skoro ispričavajući se.

Izvikivač je odložio čekić i brisao čelo crvenim rupcem, koji je bio velik poput ubrusa. Činio se iscrpljen, ali spreman da nastavi dalje, sve dok zemaljski atlas ne bude na posljednjoj stranici. Zazvoni jače zvonom za nov predmet, ali se na sreću probudih iz tog jednoličnog i apsurdnog sna.

POSJET G. B. SHAWU

London, 15. *listopada.*

Stari me je G. B. S. vrlo loše dočekao.

„Vi me kao i sve budale držite *clownom*," rekao mi je, „i nadate se vjerojatno, da ćete utući svoju dosadu mojim šalama.

Hoću da vas razočaram. Englezi me i uopće besposleni ljudi, koji čitaju i idu u kazalište, drže lakrdijašem. Ja sam naprotiv po rođenju i po pozivu najozbiljniji čovjek Ujedinjenoga Kraljevstva. Počeo sam, kako znate, kao fabianac i ibsenovac. Te su dvije simpatije dokazom naročito antikomična duha. U fabianizmu i u ibsenizmu nema ni najmanjeg traga humoru. Prvi stavlja sebi za cilj, da za dva ili tri stoljeća pretvori radnike u malograđane; a drugi nastoji, da iskrenost zavlada u ljudskim odnosima, to jest da ih onemogući. Fabianizam je homeopatičarski socijalizam, a ibsenizam je anarhistički moralizam. Ni jedan ni drugi nisu nimalo veseli — to su dvije dobronamjerne bestijalnosti, dakle nipošto ugodni.

Iz svega toga možete vidjeti, da je glas o meni kao lakrdijašu nepravedan, a isto je tako i s Byronom kao pjesnikom te Shakespeareom kao dramatikom. Prvi je bio diletantski polemik, a drugi filozofski lirik. To ne govorim zato, da sebe poredim s tom dvojicom — priznat ćete, da sam ja i odveć i nad jednim i nad drugim, a da bi neka razumska poredba bila moguća. Ja sažaljevam ljude jedino stoga, što nitko od njih nema sreće da bude Bernard Shaw."

„Ali kako je onda nastao glas, da ste vi... humorist ?"

„Odmah ću vam objasniti. Ja sam Irac. Prema tome za londonski talog, to jest za one, koji kupuju knjige i novine, Irac mora na silu biti ili gladnica ili *clown.* Kako nisam želio umrijeti od glada, izabrao sam ulogu *clowna.* Bit će vam poznato, da je Irska ona zemlja, koja opskrbljuje Englesku svim njezinim znamenitostima. Irci su: Scotus Erigena, Goldsmith, Sheridan, Burke, Sterne, Berkeley, Swift, Wellington, Thomas Moore, Yeats, Oscar Wilde i Joyce. Bez Iraca Engleska ne bi znala, što je Lilliput, i ne bi bila pobijedila Napoleona. Baltijski je grof Keyserling rekao, da Englezi nalikuju životinjama. Ja sam tim životinjama strašilo. Ti nijemci nemaju smjelosti da govore i ja mjesto njih govorim istinu. Ti turobnjaci ne znaju da se nasmiju i ja moram u najmanju ruku postići, da se bar nasmiješe. Ti mazohisti ne znaju uživati i ja sam osuđen da ih šibam, eda bih im priuštio mali srh slasti. Moja se nezaslužena sreća temelji na toj engleskoj osobitosti.

Kad bi Engleska bila u nepoštivanju toliko napredna, koliko je u industriji, ja bih bio tek malen, nepoznat i slabo plaćen novinar. U Francuskoj ima bar stotinu Shawa, koji živu neopaženi. I ja sam baš zato jedna od tolikih ratnih žrtava. Poslije 1918. godine viktorijanska je Engleska konačno umrla; Englezi su baš na putu oslobođenja od predrasuda, nemoralni su, sumnjičavi, cinični, pomalo freudovci, pomalo boljševici i ne uzmiču više pred dobro prikazanom sablazni. Zbog toga se moja popularnost vidno sve više smanjuje. Dok sam ja jedini Johnu Bullu bio crvena krpa, poslovi su vrlo dobro išli, ali me se britanski bikovi, otkada su se počeli privikivati na sve tonove crvene boje, više ne plaše — to jest ne zabavljaju se. Ako za kratko vrijeme ne dođe do kakve puritanske reakcije, mene će uvrstiti u antologije uz Olivera Goldsmitha i Macaulaya. To bi bila moja propast. Ako Englezi uznastoje da postanu nalik meni, ne preostaje mi ništa drugo, nego da postanem metodistički pastor u službi Mrs Grundyeve. Ali odviše sam star da iznova počnem s novicijatom laži."

„Star ? Ne čini se. Vaš duh nema još ni dvadeset godina."

„Kao od početnika nije loše. Vaša optužba, prikrivena udvornošću, nije rđava. Vi mi ljubezno velite, kako ja još mislim kao dječak. Nisam se uvrijedio. Međutim ja imam sedamdeset razloga, da ne budem zadovoljan svojom dobi. Jedina je zanovijet života — smrt. Za odgoj čovjeka potrebno je jedno stoljeće, a trebalo bi mu priuštiti bar druga dva stoljeća, da donese ploda. Mi se naprotiv moramo zadovoljiti Voronovom, koji više doprinosi čistoći majmuna, nego ljudskoj neumrlo-

sti. Sve su brbljarije o ljudskom napretku besramno šarlatanstvo. Dok znanost ne ukine smrt, nije učinila ništa. Što mi je stalo, da preletim u pola sata iz Londona u New-York, ako zatim jednoga dana moram biti strpan pod ploču, da sagnjijem?"

Pri tom lice G. B. S.-a postade mračno i namrgođeno. Ostao je tako neko vrijeme rastresen. Zatim obraćajući se meni usklikne ljutitim glasom:

„Da li vi posjedujete kakvu tajnu protiv smrti? Ne? A onda se gubite! Ne znam zbilja, što bih uradio s još jednim osuđenikom na smrt. Ja nisam *clown*, ja sam najozbiljniji čovjek među ljudima. Ja sam jedini, koji ne će da zna za onu smiješnu lakrdiju, kao što je pogreb!"

I rekavši to okrene mi leđa te potrči u svoj *cottage*, da se sakrije.

DUŠEVNA KIRURGIJA

London, 18. *lipnja*.

Doktor je Anosh-Uthra došao u *Claridge*, da mi predloži svoj način liječenja, koji je već počeo, kako on kaže, nailaziti na lijep prijem u Engleskoj. Neki mi je podtajnik *Colonial Office-a*, koji je iskušao taj način liječenja, pričao s oduševljenjem o njemu i poslao doktora, ili bolje kirurga, da me pronađe u svratištu.

Anosh-Uthra, koji se diči perzijskim i skoro kraljevskim podrijetlom, još je mlad čovjek, ali sabrana ozbiljnosti, kakve dosad nisam još nikad susreo. Na olovnastom licu s drhtavim zlatnim odsjevima isticala se bujna i zagasita bradurina, koja mu dosiže sve do želuca, i s kojom nalići asirskim kraljevima, koji se nalaze u *British Museumu*. Ne vide mu se oči, koje mu pokrivaju okrugle tamne naočari. Kad govoriš s njim, imaš dojam, kao da se telefonski razgovaraš s nekim zakrabuljenim i odsutnim čovjekom.

„Ne znam," rekao je, „da li vas je naš zajednički prijatelj ukratko uputio u moju novu terapeutiku. Podrijetlo joj je vrlo jednostavno. Tokom svojih studija dvije su mi činjenice upale u oči: prvo, da nitko nije sposoban, pa ni preveć hvaljeni Freud, ozdraviti duševna poremećenja, a drugo, da je opća medicina mnogo manje uspješna nego odlučan zahvat kirurgije. Moje je otkriće u tome, što sam uveo kirurgiju kod liječenja duševnih bolesti. Ja sam, ako želite definiciju, prvi duševni kirurg.

Nije mi nepoznato, da su pojedini kirurzi pokušali intervenirati kod liječenja naročitih živčanih bolesti i da su pokušavali ozdraviti padavicu dekapsulacijom bubrega, a dementiam praecocem endokrinim cijepljenjima. Ali tu se radi o čisto fizičkim operacijama protiv psihičkih bolesti. Ja naprotiv radim neposredno na duši duševnim operacijama. Ima dijelova naše duše, koji gnjiju, koji stvaraju trulež, koji odviše debljaju na štetu

drugih. Postoje intelektualni čirevi, duševni rak, apendicitisi poroka i grijeha. Ja mogu na zahtjev postići potpunu amputaciju onoga duševnog organa ili područja, koje vam dosađuje. Već sam izvadio iz svojih raznih klijenata kome lijenost, kome čulnost, kome matematički duh, kome škrtost, kome nepovjerenje. Ako vam smeta strah pred smrću, ako vas guši loša probava prekomjerno sabrane kulture, ako vam politička ili sportska slavohlepnost ne da mira, obratite se na mene. Moje su operacije brze i bezbolne. Ne silim vas, da se ispovjedite, kako to radi bečki čarobnjak, ne utječem se hipnotizmu kao u Nancyu, i ne tražim, da mi ispripovjedite svoje sanje kao u Zürichu. A još bih manje rezuckao ili rastvarao vaše meso."

„Ne biste li mi mogli kazati kakvu pojedinost o svom načinu operiranja ?"

„Kad bih vam kazao, ne biste mogli shvatiti. Znajte, da Anosh-Uthra nije moje pravo ime. Te iranske riječi znače *Čovjek - Anđeo* i one su ime mesije mandejske vjere. Moja tajna dolazi kao i sve tajne iz Azije i nemoguće ju je izraziti zapadnim izrazima. Ali držim, da su uspjeli pokusi očigledniji i jasniji od teorija. Podvrgnite se mom liječenju i oslobodit ću vas od onoga, što vam smeta.

I zapamtite, ja ne operiram samo loše kvalitete, ono, što moralisti zovu „grijehom" ili liječnici duševnih bolesti „ludilom". Ako vas izjeda na primjer prekomjerna ljubav prema bližnjemu ili filozofska i vjerska pomama, koje stavljaju vašu dobrobit u opasnost, ja sam spreman da interveniram uz iste uvjete. Ima dašto kreposti, koje su bolnije od mana.

Pomislite samo na preobražaj, koji će doživjeti naša vrsta, kad moja duševna kirurgija bude posvuda proširena. Svatko će napokon imati mogućnost da posjeduje dušu, koja mu se najviše svidi. Metodično oduzimanje grizodušja i bojazni dat će čovjeku onaj mir, koji je dosad uzalud tražio u stoicizmu ili u vjeri. Uzmite k tome u obzir, da tjelesne bolesti potječu od duše, stoga, kad ozdravite dušu, uživat ćete također i savršeno tjelesno zdravlje. Pokušajte. Da li vam smeta pohlepa za novcem, praznovjerje, zavist ili ljubomora ? Istrgnuće je vrlo jednostavno. Upozorujem vas, da se ne uspijeva odjednom. Za svaku od neprilika, koje sam naveo, treba najmanje tri mjeseca. Vrlo kratko vrijeme, ako promislite na beskrajno liječenje psihijatara. A treba također, da vas lojalno upozorim, kako ne mogu ništa nadodati, premda mogu nešto oduzeti vašoj duši. Čudotvorac sam, ali nisam Bog.

Cijena se svake operacije mijenja prema poteškoćama. Moje se cijene kreću od pet stotina do tri tisuće funti. Polovica se plaća na početku liječenja."

„A da li biste mogli", zapitah, „izrezati cijelu dušu, ako je čitava duša zaražena ?"

„Takve operacije nisam još dosad nikad izvršio," odgovori Anosh - Uthra gladeći sebi bradu, „ali bi se moglo pokušati..."

J. G. FRAZER I ČAROBNJAŠTVO

London, 3. studenoga.

Neočekivan i sretan susret u kući nekog sakupljača amajlija pružio mi je prigodu, da slušam nekoliko časaka riječi najvećeg antropologa čitavoga svijeta — Sir Jamesa Georgea Frazera. Moja me je možda naslijedna strast za divljačkim životom ponukala nedavno da prelistam njegovo slavno djelo *Golden Bough*, i tako sam lakše mogao pratiti riječi slavnog paleontologa ljudske duše.

Za čajnim je stolom, zahvaljujući nedužnoj lukavosti našeg sakupljača, bio poveden razgovor o čarobnjaštvu i Sir Frazer nije mogao, a da ne sudjeluje. Premda je star i premda je bio bez počinka radio cijeli svoj život, ipak je još sačuvao obijesno mladenački izgled i u njegovim se očima krijesi vatra uvijek budne inteligencije — oči suca, u kojemu se krije šaljivčina.

„Moderni ljudi", rekao je, „preveć prezirno promatraju čarobnjaštvo, a znanstveni i praktični duhovi gledaju s ironičkom samilošću stare čarobnjake, pa čak i one, koji ih danas proučavaju. Nezahvalni su i nemaju poštovanja prema majci. Sva je moderna civilizacija — a pod modernom mislim onu civilizaciju, koja počinje sa Sokratovom Grčkom i koja je poslije prekida od nekoliko stoljeća opet procvala i donosila ploda od renesanse do danas — zakonita kći čarobnjaštva. Sve naše umjetnosti, naši zakoni, naše političke tradicije i naše znanosti izravno potječu od čarobnjaštva primitivaca. Čarobnjaštvo je bilo jedini i nužni most između živinstva i kulture. Svi su oni, koji se podruguju čarolijama, sinovi ili nećaci drevnih čarobnjaka i rođaci vještaca, koji još djeluju kod divljaka.

Te sam istine natuknuo tu i tamo u svojim knjigama, ali nitko nije dao dokaza, da ih je prepoznao i povezao. Počnimo s umjetnostima. Za glazbu je dao dokaz, i to na uvjerljiv način, francuski muzikolog Combarieu. Glazba je u najstarijim vremenima tek grana čarobnjačke umjetnosti. Kazalište je, kako svi znate, tek zastranjivanje od prvotnih liturgijskih, to jest u osnovi čarobnjačkih obreda, a ples, kako je to dokazao Hirn, ima isto podrijetlo. O pjesništvu se može reći ista stvar: najstariji su fragmenti i u *Vedama* i u arhaičkoj latinskoj književnosti čarobne formule, moćne riječi, koje su, potpomognute ritmom, morale ukloniti zlo ili privući k nama darove bogova. Primitivne su slikarije, koje nalazimo u špiljama, djelo vještaca, koji su se služili tim slikama, eda bi lov paleolitskih ljudi bio sretan, oslanjajući se pri tom na jedan od bitnih principa čarobnjaštva. Napraviti sliku znači za čarobnjaka steći moć nad stvari, koju slika prikazuje. Istom uzroku dugujemo postanak kiparstva: poznato vam je, da je i u srednjem vijeku, e da bi sigurno ubili neprijatelja, bio običaj izvajati od voska ili zemlje kipić, koji je bio nalik neprijatelju, a zatim ga probosti ili baciti u vatru. Model bi imao osjetiti ono, što su učinili kipu. Egipatsko je inače tako realistično kiparstvo bilo čarobno sredstvo, da se sačuva tjelesna cjelovitost s onu stranu groba za uskrsnuće, u koje su vjerovali. Najstariji građevinski oblici, kao *dolmens* i *cromlechs*, služili su, kako znamo, tajanstvenim obredima, koji su bili više čarobnjački nego vjerski. Ako želite opširniji dokaz, možete pročitati studiju od mog prijatelja Salamona Reinacha, koja je izašla u „*Anthropologie*" 1903. godine.

Što se tiče ćudoređa i zakonodavstva, već sam opširno dokazao u jednoj od svojih knjiga „*The Psyche' s Task*", kako su elementarni etički principi, na kojima još počiva naš život i koji oblikuju naše zakonike, bili ustanovljeni i posvećeni onim, što mi nazivamo praznovjerjem i što se svodi skoro uvijek na čarobnjaštvo. Zabrane, koje se temelje na *tabú - u*, nalaze se na izvorima našeg ćudoređa. Vjerovalo se na primjer, da nedozvoljeni odnosi među muškarcem i ženom škode lovačkom uspjehu ili plodnosti polja, i bili su zato strogo zabranjeni. Stvorila se tako u ljudima groza prema preljubu, koja još uvijek traje, iako ublažena, i u našim običajima. Danas se preljub kažnjava zbog drugih razloga, ali se po svoj prilici ne bi bilo došlo do kažnjavanja preljuba bez pripravnog rada čarobnjaštva.

Prvi su kraljevi prvih plemena bili čarobnjaci i kad su kasnije bili ratnici, bili su također podvrgnuti

nosiocima okultne moći. Prva je teokracija bila čarobnjačka, a premoć je čarobnjaka nad ratnicima bila premoć duha nad silom. U starim se krajevima nalaze uvijek tragovi svetoga i čarobnjačkog karaktera te se još do pred nekoliko stoljeća pripisivala francuskim i engleskim vladarima čudotvorna moć, da mogu ozdravljivati neke bolesti jednostavnim dodirom ruke. Primitivni je kralj čarobnjak morao dati svoj život kao žrtvu, ako bi kakva nesreća zadesila njegov narod, a ostatak se tog običaja nalazi još i kod modernih vladara, koji drže dužnošću da pohitaju na mjesto nesreće, pa bilo to i uz životnu pogibelj.

Čak je i znanost, ponosna znanost našeg vremena, kako je to već upozorio Lenormand, usko vezana s čarobnjaštvom. Čarobnjaštvo zbilja pretpostavlja, da će pojave neumitno slijediti za drugim pojavama bez posredovanja stranih volja. Ono kao i znanost počiva na determinizmu, to jest na vjeri, koja je uklopljena u uređenu i homogenu realnost. Čarobnjak nije išao za tim da počini nasilje na činjenicama, već se poznavajući tajne veze i red, u kojem slijede, zadovoljavao oponašanjem one pojave, koja je stalno prethodila željenoj pojavi. Njegove su pogreške i njegovi neuspjesi potjecali od toga, što nije bio dobro uočio te stalne sukcesivne veze i što se zbog toga oslanjao više na prividne nego na bitne odnose, ali je princip, s kojeg je polazio, bio onaj isti, na kojemu je sagrađena moderna znanost. A i djeca već znadu, da kemija potječe od alkemije, astronomija od astrologije, a znanstvena medicina od hermetizma.

Ne govorim o vjeri, kojoj su odnosi s čarobnjaštvom očigledni svakome, koji poznaje starinu: uostalom još se i danas vjera u mnogim mjestima ne razlikuje od najprostije vračarije. A dovoljno je samo pomisliti na povoljan prijem, koji uživaju u najobrazovanijim krajevima teozofske nauke i okultističke škole, da se uvidi, kako čarobnjaštvo i dandanas odgovara duševnim potrebama milijuna ljudi.

Čitava dakle naša civilizacija potječe od čarolijskog vjerovanja i djelovanja i neki bi pesimist mogao uz lagan sofistički napor ustvrditi, da suvremena kultura još nije prekoračila čarobnjački stadij. Narodi su gladni čudesa i traže ih od svakoga: od demagoga, od mjesečarki, od električara, od *mediuma*, od privatnih proročica, od profesora, od fizike i od hiromantije. Nesumnjivo su naši očevi, a kadšto i naša braća, divljaci, a čarobnjaštvo je blagodatna matrica, iz koje su izašle, kako sam već rekao u početku, naše umjetnosti, naša ćudoređa i naše znanosti. Svi su intelektualci tek evoluirani čarobnjaci, samo oprezniji i jasniji."

Sir James George Frazer zašuti i nitko nije znao, što bi odgovorio. Genijalni je antropolog izašao poslije nekoliko časaka. Sjetio sam se, da je moja majka bila Maorijka, i ono je veliko poštovanje, koje gojim prema sebi, u ovo nekoliko sati mnogo poraslo.

A. A. I W. C.

London, 3. *kolovoza.*

Baš izlazim iz golema i luksuzna restauranta. Grozno!

Nema ništa odvratnije od onih ustiju, koja se otvaraju, od onih tisuća zubi, koji žvaču. Oči pažljive, pohlepne, sjajne; čeljusti se stiskaju i premeću; obrazi malo pomalo postaju crveni...

Opstanak je javnih gostionica najjači dokaz, da čovjek još nije izašao iz životinjske faze. Plaši me ovo pomanjkanje stida i kod onih, koji se drže plemenitima, profinjenima, produhovljenima. Činjenica, da ljudski razum još nije doveo u vezu blagovanje i vršenje nužde, dokazuje našu neotesanu neosjetljivost. Samo su nekoji istočni vladari i rimski Pape shvatili potrebu da budu bez svjedoka u jednom od najmučnijih časova tjelesne službe — i oni blaguju sami, a tako bi svi trebali da čine.

Doći će vrijeme, kada će se ljudi čuditi našem običaju, da jedemo u društvu — čak i pod vedrim nebom u prisustvu stranih osoba — kao što danas osjećamo ogavnost čitajući, kako je cinik Diogen zadovoljavao na trgu svoje najgnusnije nagone. Potreba za žderanjem biljnih i životinjskih komada, da ne umremo, jest jedno od najgorih poniženja našeg života, jedan od najsramotnijih znakova naše podloženosti zemlji i smrti. I umjesto da je zadovoljimo u potaji, priređujemo od nje svečanost, vidljiv obred, priređujemo taj svakidašnji prizor sa živinskom ravnodušnošću!

U svojoj sam kući u New Parthenonu već davno ukinuo četverostruko zajedničko blagovanje obroka. Tu i tamo se u hodnicima nalaze zatvorena vrata, povrh kojih se nalazi mjedena pločica, na kojoj su urezana dva slova: A. A. Svi gosti znadu, da se tamo unutra u koji bilo sat mogu naći jela i pila. To su uske, ali svijetle sobice sa samo po jednim stolom i po jednim

sjedištem. Tko je gladan, uđe i zatvara se. Kad utaži glad, izlazi neopažen i vraća se svom radu ili svojoj dokolici. Sobari, koji su dodijeljeni toj službi, pregledavaju više puta dnevno te kabinete, uklanjaju nečiste tanjure i nanovo ih opskrbljuju dobro pripravljenim jelima, koja zadržavaju toplinu i po više sati. U blizini svake hranidbene kajute nalazi se *water closet* s najnovijim higijenskim usavršenjima.

Koliko će stoljeća još trebati, da moj sistem bude primijenjen u svim ljudskim stanovima?

POSJET KNUTU HAMSUNU

Kristijanija, 24. kolovoza.

Zapitao sam nekog knjižara, koji je najveći živi norveški pisac. Odgovorio mi je:

„Knut Hamsun."

Treba dakle da upoznam i tog Hamsuna. Nisam ništa njegovo pročitao, ali kad sam već u Norveškoj i budući da se amo ne ću više nikada povratiti te kad već nemam pametnijega posla, hoću bar da i ovoga uvrstim u svoju zbirku spomena vrijednih razgovora.

Sviđa mi se ono, što su mi o njemu ispričali: trpio je glad (kao i ja), bio je *tramp* u Sjedinjenim Državama (kao i ja) i izbjegava, koliko može, druženje s ljudima (kao i ja). Živi, kako kažu, na usamljenom otoku i rijetko dolazi u grad. Dali su mu 1920. godine Nobelovu nagradu. Neki mi je tajnik američkog poslanstva obećao, da će mi isposlovati propusnicu k njemu.

2. rujna.

Jučer sam napokon mogao razgovarati s tim Knutom Hamsunom. Odličan dojam. Ima više od šezdeset godina, ali se dobro drži. Par smjelih brkova, koji mu daju lik krepka časnika. Otvoreno, ali pomalo tužno i na časove strogo lice. Brzo govori engleski. Bez udvornosti. Svidio mi se.

„Pristao sam, da vas primim, jer niste ni prosjak, ni književnik, ni novinar, ni besposličar, ni izdavač, ni sakupljač autograma, ni moj poklonik. Sve su te osobe nejednako zlokobne i podjednako nesnosne. Branim se kao vitez od razbojnika — i to mi uvijek ne uspijeva. Postavio sam između sebe i njih morski tjesnac, ali ta klatež zna za opstanak brodova te se njima koristi.

Vi srećom ne znate, što je slava: i neka vam zauvijek bude prištеđena slična nesreća. Biti slavan znači ujedno postati i star i progonjen. Postići slavu znači pretvoriti se u živ i opljačkan leš. Mlađi i takmaci drže vas preživjelim polumrtvim čovjekom i prema tome

s vama postupaju. Slava je preteča mrtvačkog odra i groba. Jeste li slavni? Dakle već ste dali sve i možemo početi s autopsijom, pa i s vivisekcijom. Već smo vas nagradili — uklonite se dakle, okrunjena i sita mrcino, da date mjesta nepoznatima! Štogod napravite, to će uvijek biti slabije od djela, koja su vam namrla slavu. Slava je svjedodžba nemoći. Još više: ona je tamnica. Podvrgnuti ste, htjeli vi ili ne htjeli, naročitom nadzoru. Ne možete iznajmiti kuće ili poći u kavanu, ili otputovati na putovanje, a da za to odmah ne doznadu tisuće osoba, da o tome ne pričaju i to ne dadu u novine. Ne pomaže ni povlačenje u samoću. I tu vas tjeraju iz brloga, a ako im ne uspije nešto doznati, onda izmišljaju.

Ali to bi bilo najmanje zlo. Gore je to, što vas slava predaje na milost i nemilost poštenim lupežima. Svi nešto hoće, svi nešto zahtijevaju, svi vam zapravo nešto i oduzimlju. Od sto pisama, koja primam, najmanje ih je devedeset napisano, da nešto traže. Od dvadeset osoba, koje me dođu posjetiti, devetnaest njih konačno odnese ono, što želi.

Tu je poklonik iz daljine, koji bi htio moje knjige na dar; onaj drugi bi htio posvetu ili autogramski list za svoje zbirke; treći zahtijeva fotografiju i podatke o mom životu; četvrti bi htio na svaki način razgovarati sa mnom, kako bih ga mogao savjetovati, prosuditi, pomoći, prosvijetliti, izbaviti. Otkad sam dobio Nobelovu nagradu, ne mogu se više izbaviti od zahtijeva za novčanu pripomoć. Sve su izlike dobre: bolesti, diplome, školski troškovi, neophodna putovanja, paralitički očevi, mahnite majke, sušičave sestre, hitra vjenčanja, doprinosi za spomenike, stogodišnjice, grobovi, kolege, propali plemići, zoološke bolnice, arktička istraživanja, katastrofe. Da sam sve uslišao, morao bih imati na raspolaganju čitavu Nobelovu baštinu i bio bih ponovo gladan.

Ima ih zatim, koji misle, da sam zbog svoje slave svemoćan. „Ako ga svi poznaju," misle takvi, „to znači, da on pozna svakoga: dakle može postići, što hoće." Kako vidite, krupna pogreška! Pisac može da bude najslavniji, a da ipak unatoč tome podržava odnose samo s nekoliko prijatelja, koji ne raspolažu ni s kakvim utjecajem. Ali ta vrst molilaca ne zna ili ne vjeruje takvih stvari. I svakog se tjedna nađe netko, koji od mene traži nemoguće stvari: ili da mu smjesta pribavim kakvo

dobro mjesto, ili da mu veliki izdavač tiska knjigu, ili da ga preporučim nekim velikim novinama, da postane dobro plaćen suradnik, ili da se obratim ministrima ili akademiji, da dobije pripomoć, stipendiju za putovanje, penziju. Međutim ja zbilja ne poznajem i ne općim zbog svog sistema usamljena života s ličnostima, od kojih zavise sve takve usluge, ali i kad bih ih poznavao, nije rečeno, da bi dodijelili ono, što tražim, samo zato, jer se ja zovem Knut Hamsun. Morao bih pisati pisma na pisma, derati divane po predsobljima — to jest darivati svoje vrijeme, koje je za umjetnika dragocjenije od ikakve druge stvari — i jamčiti svojim imenom za osobe, koje su mi skoro redovito nepoznate. Pa ako po koji put zbog slabosti zadovoljim nekoga i postignem ono, što želi, onda neka se rastvore nebesa. Nisu nikad zadovoljni. Vraćaju se da ponovo traže i to uvijek sve veće stvari. I nakon što si im dao jednu tisuću, odlaze gnjevni i sa psovkom, što im ih nisi mogao ponovo dati deset.

Zatim ih ima, koji šalju knjige i rukopise i zahtijevaju, da ih pročitam i zatim napišem obrazložen sud; pa onda oni prokleti intervjuisti, koji oduzimlju sat vremena vašem radu ili vašem počinku, da zarade nešto novaca na vaš račun. Ukratko: od slavna čovjeka svi traže. On je ovoj rulji slijepaca dao malo svijetla, ovim ledenim srcima malo vatre, a ovim praznim mozgovima po koju misao. Dao je dio sebe, svoje krvi, svoje duše, svog života, da obogati tuđe duše i da njihov život bude manje tužan. Dao je i baš zato, jer je dao, mora uvijek da daje, bez prestanka, i nesamo svoj duh, nego i svoj novac, svoje dane, svoj trud i po koju mrvicu svoje slave. Slavni je pisac okružen parasitima, prosjacima, groboderima i lupežima. Slava nije nagrada, nego prokletstvo, kazna. Da sam to znao, bio bih pošao 1890. godine da ubijem Georga Brandesa, koji je Evropi otkrio moju prvu knjigu: „*Glad*". Bolje je biti gladan nego slavan.

Pa i vi ste mi nešto odnijeli, iako niste ništa tražili od mene: odnijeli ste mi pola sata vremena i malo snage. I vi ste također pošten lupež, doduše dobro odgojen lupež — ali ipak lupež!"

Na te se vrlo opravdane riječi nisam uvrijedio, ali sam držao pristojnim, da ustanem za polazak. Knut je

Hamsun s vidljivim zadovoljstvom gledao, kako odlazim, i na vratima mi je čak krepko stisnuo ruku.

Knut mi se Hamsun zbilja sviđa, i to mnogo sviđa. Kupit ću sve njegove knjige i tako ću mu delikatno nadoknaditi vrijeme, koje je za mene potrošio.

BOLEST KAO LIJEK

Reykjavik, 13. *srpnja.*

Kolikogod ne volim ljudi, toliko više volim vulkane, pa sam došao stoga ovamo gore, da vidim Heklu. Prije dva dana sam iznenada osjetio, da sam bolestan na šiji, ali bez ognjice. Zatražio sam liječnika, koji dobro govori engleski.

Iste večeri ugledah pred sobom neku ljudsku imitaciju kobolda, okrugla trbuha, okrugla lica, okruglih očiju, a na desnom oku okrugao monokl — nadalje kratak nos, kratke noge, kratke nadlaktice, debele i gipke ruke.

„Ja sam", reče mi izvrsnim engleskim jezikom, „doktor Harold Olafsen. Kažite mi, zbog čega ste me pozvali."

Opisao sam mu simptome svoje bolesti. Doktor me Olafsen promjeri svojom desnom zjenicom, koja je bila zaštićena monoklom, i njegova se mesnata i sarkastična usta iskrevelje.

„I vi možda želite, da istjeram vašu bolest ?"

Odgovorio sam mu, kako je to zbilja bila moja namjera, kad sam se obratio njegovu znanju. Okrugli se kobold smrkne, i činilo se, kao da ne zna, bi li se nasmiješio ili razgnjevio. Ali je pobijedila unutarnja suzdržljivost i doktor se Olafsen ubrzo umiri.

„Nikad ne ću učiniti", nastavi, „takve nedoličnosti. Ne želim grizodušja, niti bih mogao s druge strane prekršiti svoj lični sistem, samo da vama ugodim. Vi ste stranac i vi toga ne možete znati. Ne znam, zbog čega su mi nadjenuli ime. Nijedan me islandski bolesnik ne zove k svome krevetu i svi dakako umiru prije vremena zbog zlosretnog posredstva vulgarne medicine. Ako želite živjeti, ne smijete poduzimati nikakve ofenzive protiv svoje bolesti, koja je bez sumnje providnosna i blagotvorna. Najviše, što mogu učiniti, da vam pomognem, jest to, da vam priskrbim još koju bolest..."

U prvi sam mah htio zamoliti doktora Olafsena, neka izađe, kad ne može ili ne će da me oslobodi mojih bolova. Ali je privlačivost, koju sam uvijek osjećao prema čudacima, nadvladala, i počeo sam hiniti, kako se s njime slažem, nadajući se, da ću ga tako navesti, da otkrije srž svojih apsurda.

„Spreman sam da upotrebim vaš sistem," odgovorih, „samo, ako vam nije nezgodno, razložite mi ukratko, na kojim se principima osniva."

Gipkasto se lice doktora Olafsena razvuklo u asimetričan, ali slavodobitan posmijeh. Držim, da ga već dugo vremena nije nitko bio spreman da sasluša.

„Moj sistem", započne, „vuče korijen iz duboka zapažanja Hipokratove škole, koju naravno liječnici nisu znali ni otkriti ni produbsti. Po Hipokratu je dakle zdravlje *metron*, ravnovjesje među suprotnostima, a pretjerano je zdravlje pogibeljno, jer prokazuje približavanje bolesti. Vi možda niste čitali Hipokratovih spisa, ali ste zacijelo u školi preveli Eshilova „*Agamemnona*". U stihovima od 1001. do 1003. uzvišeni je pjesnik udesio, da kor naglasi veliku istinu: ‚Odviše bujno zdravlje zabrinjuje, jer je njegova susjeda bolest uvijek spremna da ga obori.'

Tu se nalazi put k velikoj spasonosnoj intuiciji. Pravi se princip najavljuje ovako: Savršenosti je i trajanju ljudskog tijela bolest potrebna, koliko i zdravlje. Svaki onaj, koji se dobro osjeća, posjeduje, kako to dokazuje iskustvo, neko skriveno zlo. Ako se bolest pojavi, treba je poštivati i ne remetiti joj toka. Samo u slučajevima, u kojima bolest pretjeruje i prijeti, da će poremetiti ravnotežu, može se preporučiti cijepljenje klice neke druge bolesti, koja će moći da pobija ili uravnoteži prvu. Hahnemann, utemeljitelj homeopatije, nazreo je dio istine, to jest da se samo bolešću može pobijati bolest. Ali on je bio poput alopatičara opsjednut starom predrasudom, da se bolest može iskorijeniti, pobijati i ozdraviti. Raširena je to, ali pogibeljna i često ubitačna pogreška.

Potrebno je, da se uvjerimo, kako *su bolesti lijekovi.* One su sigurnosni odušci, sredstva iskaljivanja, reakcije na pretjerano zdravlje, dragocjeno preventivno sredstvo naravi. Njih treba milovati, gojiti i, kad treba, izazvati. Nemate se tu čemu čuditi. Ako neki čovjek ustraje odviše dugo u zdravlju (tom stalnom predznaku

nesreća), treba se zabrinuti i podvrgnuti ga energičnom liječenju, to jest zaraziti onom bolešću, koja je najbolja za neuravnoteženost njegova organizma. Dakako ne previše teškom bolešću. Svakako je napad ognjice spas linfatičarima, a krepka je kriza slabokrvnosti potrebna punokrvnima. Liječnikova je zadaća da pogodi, koja je bolest nepohodno potrebna prividno zdravim ljudima. Da je ta teorija ispravna, dokazuje činjenica, koju su zapazili svi povjesničari, t. j. da boležljivci živu mnogo dulje od krepkih osoba. Teško čovjeku, koji nije češće bolestan! Obično se za to brine sama narav, ali ako ona oklijeva, potrebno je, da liječnik tu pomogne. Samo u dva slučaja treba da posreduje racionalna medicina: u prvom slučaju, da zarazi bolešću one, koji su uporno zdravi, a u drugom, da zarazi one, koji su već bolesni, i to u svrhu, da ublaži ili da pojača drugu bolest, koja je već možda nadošla prirodnim putem. Jednom riječju: pravi liječnik treba da bude *nosofor* — to jest onaj, koji donosi bolesti. Samo pomoću te metode on može zaštititi ljudske živote. Staro je shvaćanje o liječniku, koji se napreže da izbriše simptome bolesti, već preživjelo, ono pripada barbarskom razdoblju patologije. Jedini je motiv, zbog kojega obični ljećnici još postoje, ljudski kukavičluk. Ljudi se boje bola, ne će da trpe i zato se utječu tim šarlatanima, koji se hvastaju, da će stišati muke, i nažalost koji put ih zbilja i uspavaju pomoću otrovnih i škodljivih droga. Ne znadu nesretnici, da je tjelesna bol isto toliko potrebna čovjeku, koliko i užitak, i da je bolest jednako potrebna kao i zdravlje. Ali kako može biti pretjerane bolesti — koja je isto tako pogibeljna kao i pretjerano zdravlje — mi možemo i moramo posredovati, ali samo zato, da suprostavimo neku novu bolest onoj bolesti, koja se već uvriježila u bolesniku.

Neki danas počinju primjenjivati, pa bilo kao strafori, moju metodu i znam, da se neki psihijatri bore protiv progresivne paralize ucjepljujući malariju — ali ipak uvijek s besmislenim ciljem, da izliječe.

Sa mnom tek počinje razdoblje realistične i sintetične medicine. Ali sam nažalost dosad uspio uvjeriti samo malo pristaša — međutim oni nažalost ne mogu liječiti, jer nisu liječnici. Ali mome velikom principu — bolest kao lijek — pripada budućnost!"

„Vaše mi se teorije", odgovorih, „čine izvrsnima i sklon sam da upotrebim vaš način liječenja. Što bih morao raditi u svom slučaju?"

Doktor Olafsen nije oklijevao s razmišljanjem:

„Pustiti slobodan tok svojim bolovima, ili pojačati ih bar malom količinom kofeina. Ako ne prestanu za dva dana, bio bih mišljenja, da izazovemo hipertermiju, t. j. da postignemo dobru ognjicu između 39 i 40 stupnjeva."

Obećao sam mu, da ću ga poslušati, i doktor pođe vrlo veseo. Čim je izašao, uzeo sam dvije pločice aspirina. Jutros se osjećam bolje i danas ću se ukrcati na parobrod, koji plovi u Kopenhagen.

CAR I PET KRALJEVA

Den Haag, 3. prosinca.

Njegovo Veličanstvo car i kralj Vilim udostojao se da me primi u svom doornskom dvorcu. Kad ga vidiš s onom njegovom sivom bradom, čini ti se kao neki poštenjačina, koji se uslijed kakva razočaranja povukao iz svijeta, da živi u miru.

„Priredio sam vam iznenađenje," reče mi, čim sam mu iskazao dužne počasti. „Veliko iznenađenje. Došli ste u neobičan dan. U mom salonu održava se danas kraljevski zbor. Naći ćete tamo pentarhiju suverenâ. Čini mi se, da ste sretan čovjek: u Americi stanoviti susreti moraju biti prilično rijetki."

I Njegovo se Veličanstvo srdačno nasmiješi bez trunka zlobe.

„Moram vas ipak upozoriti, da sva petorica nisu pravi, okrunjeni vladari. Prvoga je protjerala revolucija, jer je bio preslab, drugi je bio svrgnut s prijestolja, jer je bio odviše apsolutist, treći je abdicirao, jer mu je vlast dosadila, četvrti je slavan tragičan glumac, koji je uvijek glumio kraljevske uloge u najvećim kazalištima na svijetu, a posljednji je simpatičan luđak, čija se jedina ludost sastoji u tome, što se drži kraljem ne znam kojeg kraljevstva. Ipak su sva petorica vrijedna, da ih upoznate. Dođite."

Car i kralj, pred kojim su išla dvojica podvornika u svečanoj odori, a pratili smo ga ja i njegov ađutant, uđe u lijepu i prostranu dvoranu, u kojoj pet osoba, kad se on pojavio, ustane i duboko se nakloni.

„Nastavite samo svoj razgovor," reče blagohotno Nj. V. Vilim II. „Mi smo došli samo da slušamo."

„Vaše je Veličanstvo", odgovori najugledniji od petorice, „odviše dobro i ne preostaje nam nego da iskoristimo ugodan nalog, koji je izašao iz vaših ustiju. Ja sam baš govorio, da je kralj, koji obavlja svoju vladarsku službu najljepšim i najrječitijim riječima, koje uho ljudsko može da čuje, i to samo u nekim svečanim zgodama, sretniji od onih, koji su prisiljeni svaki dan i u svakoj prilici obavljati svoje uzvišene prerogative."

„Nipošto!" provali najmlađi od petorice. „Pustite mene da govorim, koji iz iskustva poznam visinu našega skoro božanskoga dostojanstva. Činjenica, da me tuđinska zavjera još drži daleko od mog naroda, ne priječi me, da osjetim u svoj svojoj punoći slast i odgovornost vlasti. Kralj treba da je uvijek kralj — i on je kralj u potpunom veličajnom smislu riječi također onda, kad puši svoju cigaru ili kad traži rubac. Ljudevit XIV. je zauvijek dao svijetu uzor heroja kao kralja."

„Sasvim dobro," prekine ga treći. „I uistinu za vrijeme svoje vladavine ja sam se prilagodio tim načelima. Htio sam dapače povratiti monarhiji njezin stari sjaj neprijeporne i potpune moći. Imao sam pred očima ne samo Ljudevita XIV. nego i Konstantina i Karla Velikoga, Petra Velikoga te Fridrika Drugoga. Kralj treba da je okružen svim sjajem veličanstvenosti i ne smije popustiti ni atoma od onih povlastica, koje mu je Bog dao za dobro naroda. Narod je ludo i slijepo dijete, koje treba voditi sigurnom rukom, ali u isto vrijeme rukom stroga oca. A ipak sam za sve to pobrao samo nezahvalnost. Bezobrazna se svjetina, nahuckana od još bezobraznijih smutljivaca, pobuni s nekom smiješnom izlikom i morao sam poći u progonstvo, unatoč junaštvu svojih plemića i svojih vojnika."

„Moj je slučaj", upadne četvrti kralj blaga i gospodskog izgleda, „nešto drukčiji. Ja sam se obmanjivao, da je bolje, ako me vole, nego ako me se boje, i bio sam i odviše popustljiv prema promjenljivim hirovima svoga naroda. Zašao sam među bijednike i potrošio na dobročinstva svoju civilnu listu; zaštićivao sam umjetnost, živio sam spartanskom jednostavnošću. Ako su od mene tražili kakvu promjenu ustava, odobrio bih je bez suvišna nećkanja; ako su tražili tri komore umjesto dvije, dopuštao sam im čitav niz skupština; ako su željeli opće pravo glasa, ja sam ga proširivao i na žene i na malodobnike. Ali mi ništa nije koristilo. Uzobiješteni mojom popustljivošću, koju su držali slabošću, dotjerali su dotle, da su jednog dana zatražili od mene ostavku na kraljevsku vlast. Naravno da sam to odbio, i munjevitom brzinom bukne revolucija, koja me je prisilila, da se povučem."

„Najrazboritiji sam", reče posljednji, „bio ja. Imao sam još iz mladosti veliko mišljenje o monarhiji. Vidio sam u svojoj mašti Aleksandra Velikoga usred njegova barbarskoga dvora, mlada, lijepa i pobjedonosna poput Boga, i zamišljao sam u mašti Mudrog Salamuna u njegovu zlatnom Hramu, okružena ratnicima, koji su se vratili iz Davidovih ratova, a koji prima jednakim licem ofirske darove i etiopske princeze; vidio sam u priviđenju francuskog kralja sv. Ljudevita, koji živi kao asket, bori se kao junak i umire kao svetac. I vjerovao sam, kako još i danas vjerujem, da su kraljevi potrebni narodima kao roditelji djeci i da je njihova zadaća, da budu mistično i slavno utjelovljenje veličine jednog naroda. Čim sam postao kralj, opazio sam, da je suvremena stvarnost nešto sasvim drugo. Narodi nemaju više vjerskog pojimanja o monarhiji, ne vide više u kralju svoga prirodnog zaštitnika, svoje svijetlo središte, svoj skoro vrhunaravni simbol. Nečist je osamnaestog stoljeća zaprljala dušu priprostih ljudi i zatrovala intelektualca. Ni sami kraljevi nemaju više one ponosne, ali prave sigurnosti, zbog koje su oni bili pravi i poštovani narodni glavari, a ne prvi činovnici demokratske birokracije. Posljednji kralj, koji je pokušao da utjelovi nekadanju ličnost usred suvremene dekadencije, bio je Ljudevit II. Bavarski, ali on je poludio, ili su ga bar držali ludim. Da me ne zadesi ista kob, nakon nekoliko sam godina iskustava, koja ponizuju, i svakodnevnih razočaranja abdicirao kao Dioklecijan i Karlo V. te sada promatram zemaljski mozaik stoičkim i kršćanskim srcem."

„Kukavičluk!" usklikne žrtva zavjera. „Pravi kralj smije abdicirati samo na smrtnoj postelji."

„Ali ja", odgovori optuženi, „nisam više htio biti kralj i to baš zato, što sam imao odviše visoko mišljenje o svome pozivu i morao sam priznati, da mi sadašnja vremena, okužena civilizacijom, koja sve izjednačuje, ne dopuštaju da ga časno vršim."

„Ako je stvarnost odvratna," prozbori onaj, koji je prvi govorio, „postoji utočište mašte i mita, pred kojim je svaka revolucija nemoćna i odakle nas nikakva ljudska sila ne može izagnati. Kralj je remek - djelo herojskoga i pjesničkog doba i danas može da živi samo u umjetnosti."

„Ne slažem se s tim," ponosno izjavi kralj, kojega je prognala revolucija. „Ovo je gnusno razdoblje tek zaporka u povijesti čovječanstva. Narodi će se, kad ih iskustvo pouči i kad se zgade nad raznim modernim ludostima, povratiti k našim nogama, zazivat će nas kao spasitelje i ponovo ćemo vidjeti sjajna prijestolja Kralja Sunca i Fridrika Velikoga."

„Divim se vašemu optimizmu," prihvati kralj, kojega su izagnali zbog njegove prevelike dobrote, „ali nažalost ne vidim nikakva znaka pokajanja. Suvremenici su izgubili poštovanje prema kraljevskom imenu u tolikoj mjeri, da bez ikakva stida govore o kralju lonaca. A postoje, kako znate, kraljice kupališta i kraljice sajmova. Čini mi se, da počinjem shvaćati, kako je ljudska bezumnost progresivna i neizlječiva. Samo će kakav opći historijski potres, koji se ne usuđujem poželjeti onima, što su kao ja, moći da dovede do obnove onakvih savršenih država, u kojima su kralja držali Božjim opunomoćenikom i apsolutnim pastirom naroda."

Svi su ušutjeli čekajući na ugostiteljev znak. Petorica su kraljeva, zamišljena i svečana, izgledala kao skamenjena u razmišljanju. Napokon se širom otvoriše vrata i pojaviše dva podvornika. Iziđosmo svi skupa u vrt među snažna, strpljiva i šutljiva stabla.

Car i kralj je promatrao vrlo pažljivo likove svojih pravih i tobožnjih kolega. Zatim se okrene i potiho mi reče:

„Uistinu, naš slavni tragični glumac najviše se kraljevski drži i hoda. Zar je poezija, kako je rekao Goethe, doista istinitija od zbilje?"

BEN-CHUSAIEV DUĆAN

Amsterdam, koncem travnja.

Najneobičniji dućan, koji sam vidio u svom životu, jest onaj, koji sam otkrio pred nekoliko dana u amsterdamskoj židovskoj četvrti.

Izvana je bio kao i svi drugi dućani. Na tamnocrvenom oglasu bilo je napisano zlatnim slovima vlasnikovo ime: Ben-Chusai.

Jedina je osobitost bila ova: dva prostrana izloga s jedne i s druge strane vratiju, obložena crnim baršunom, bijahu prazna. Prvi put nisam imao smjelosti da uđem, kolikogod mi je radoznalost bila jaka. Pokušao sam zaviriti, čega ima unutra, ali su ulazna staklena vrata bila zastrta dugim zastorom od zelenkaste svile.

Prošao sam tuda ponovo, i to hotimice, sutradan u drugo doba. Vrata bijahu još uvijek zatvorena, izlog uvijek pust. Šetao sam malo tamo amo u nadi, da ću vidjeti koga, kako ulazi u tajanstvenu trgovinu ili kako izlazi. Nikoga. Nekoliko koraka podalje nalazilo se skladište turskih ćilima, a neki je stari Židov, koji je naličio Rembrandtovim židovskim likovima, pušio na pragu.

Hinio sam, da pregledavam jedan od izloženih ćilima i na koncu tako u razgovoru zapitah trgovca, kakvu vrst robe prodaje njegov susjed Ben-Chusai. Na pitanje starac me pogleda raskolačenim očima, koje je dotad skrivao iza gustih trepavica, i podigne prema nebu dvije nabuhle ruke poput proroka, koji proklinje. Iz njegove konopljaste brade izađe dva ili tri puta riječ, koja mi se pričinila kao:

„Svetogrđe! Svetogrđe!"

Kad sam ponovio pitanje, starac mi okrene leđa i iščezne u tamnom labirintu svojih nagomilanih ćilima.

Povratio sam se prije nekoliko dana po treći put u istu ulicu s odlukom, da ću se osloboditi malodušnosti. Okrenuh kvaku na vratima i uđoh konačno u trgovinu. Četverouglasta prazna soba bez klupe, bez sjedalica; dva su velika zatvorena ormara od tamna drva bila jedini namještaj.

Dok sam se začuđen ogledavao ne znajući, da li bih zazvao ili ne, s desne se strane otvoriše vratni baršunasti zastori, da propuste crnomanjasta mladića, koji je bio dobro odjeven, obrijan i nasmijan, te kojega bih na svakom drugom mjestu osim na ovom držao tajnikom kakva velika hotela ili poklisarstva. Samo crne, nemirne i vrlo živahne oči te put tek pozlaćene kestenjaste boje podsjećali su na istočne pretke.

Nije se začudio, kad me je ugledao.

„Jeste li vi amater?" upita sa svojim bijelim staklenastim osmijehom.

Klimnuh, da jesam, iako nisam znao, o čemu se radi, i uslužni me mladić uvede sa znakom srdačna saučesništva iza vratnih zastora. Popesmo se lijepim stepenicama od sjajna navoštana drveta.

Kad smo konačno stigli gore, sve je bilo jasno.

„Bit će vam zacijelo poznato," povjeri mi ugodnim skladnim glasom uslužni Ben-Chusai, „da je moje skladište jedino na svijetu za ovakve, recimo, naročite kuriozitete. Naći ćete ovdje sve, što zaželite, obične i rijetke predmete, i to sve autentično, zajamčeno i uz jeftinu cijenu. Nažalost je malo ljudi, koji se razumiju u predmet moje trgovine."

Ben-Chusaieva je roba uistinu bila osobitost svoje vrsti i odmah mi se učinilo, da sam prenesen u svoje pravo podneblje.

„U ovom izlogu", nastavi vrlo uljudni trgovac, „nalaze se samo malovrijedni predmetići, koji se lako rasprodaju — jednostavne uspomene za amatere, koji nisu bogati. Cigarluci od prstnih kostiju, sjekutići optočeni srebrom i platinom, držala za pera i ogrlice od izbrušenih kralježnjaka. Sirovina je, razumije se, isključivo ljudska — mi iz principa ne upotrebljavamo životinjske kosti — ali ovdje je tek početnica umjetnosti."

„No možda vas više zanimaju", nastavi pokazujući drugi izlog, „ovi pokušaji okamenina, napravljenih po metodi Talijana Segata. Imamo prekrasnu ruku djevojčice, dvije noge neke crnačke plesačice i desno uho nekog slavnog češkoga guslača. Kako vidite, meso je izgubilo od svoje prirodne boje, ali iluzija je savršena: ovom rukom, koja je bila mekana i koja je milovala, vi biste sada mogli razbiti neprijatelju glavu.

Čini mi se ipak, da vas ni to ne zanima. Imate pravo: ima i boljih stvari. Evo na primjer dvaju umjetničkih pehara za gozbe, koji su izdjelani iz lubanje u longobardskom stilu, to jest nalik su na one pehare, kojima se služio Alboin. Gle divne flaute, koju smo dobili znalačkom izradbom bedrene kosti neke žene, glasovite zbog svoje ljepote. Imamo i lubanja, od kojih su napravljene elegantne cvjetne vaze i posude za voće, zatim štapova za šetnju, koje smo dobili iz divovskih cijevnica. Da znate, koliko treba poteškoća i koliko troška, da se dobije materijal za ta umjetnička djela!"

Zatim otvori stakleni ormar, koji se nalazio u uglu: bila su tu tri reda velikih vrčeva.

„Ovi će možda biti vrijedni vaše pažnje. U onoj velikoj boci gore nalazi se sačuvana u alkoholu glava jednog Dayaka s Bornea. Donio ju je neki holandski istraživač. Promotrite tetoviranja i grozni izraz lica. Oni su, kako vam je poznato, divljaci i lovci na glave."

Uistinu gledalo me iz žućkaste tekućine sa svojim namreškanim poluotvorenim očnim kapcima strahovito lice, pritisnuto o staklo, nabuhlo, posuto hijeroglifima i kratkom dlakom.

„Pokraj toga", nastavi Ben-Chusai, „evo drugoga kurioziteta: zametak s dvije glave i četiri ruke."

Bilo je to klupko modrikastih, odvratnih udova, koji se nisu razaznavali.

„Pogledajte nešto niže posudicu, koja se nalazi nadesno: to je glava neke *girl*, koja je bila kraljica ljepote u Palm Beachu godinu dana prije rata. Dobro je sačuvana. Mijenjamo alkohol svade sedmice. Komad, koji nije baš običan."

Kose, koje su nekad bile plave, prekrivale su malenu glavu, koja je zacijelo bezbroj puta izljubljena. Ali oči su bile zaklopljene, obrazi zelenkasti, usta skoro crna: kroz kristal se mogao opaziti niz zuba, koji su bili kao zablaćeni kamenčići.

„Eto, što ostaje od ljepote, koja ždere ljude!" uskliknе u filozofskom tonu Ben - Chusai.

„Pređimo na drugo. Pogledajte slike, koje vise na zidu. To su prsa i trbusi tetoviranih osoba, koji su uokvireni, dakako nakon pažljiva strojenja. Trebalo je za to vrlo mnogo vremena. Promotrite samo ljepotu risarija i originalnost boja. Lijevo se nalazi vrlo dražestan krajolik: stabla, mjesec, dvorac, ništa ne manjka.

A treći nadesno: tetoviranje, rad nekog tuniskog ribara. Afrika, nad kojom se nalaze tri dupina, bodež i profil žene. Ako vam se sviđa, onda izvolite, stoji samo četiri stotine forinti.

Oni su veliki obješeni čuperci zbirka *scalps-a*, koji su nađeni u nekom crvenokožačkom selu. Kose su duge i neoštećene: koža, obrasla kosom, savršeno je osušena. Vrlo zgodno kao ukras za kakvu malu dvoranu.

Ova polica, kako vidite, sadrži samo knjige — i naravno sve se odnose na našu trgovinu. Imam dobru zbirku *Posmrtnih Plesova*, i to sve originalna i vrlo rijetka izdanja, počevši od onog djela, koje je tiskano od Guy-a Marchant-a u Parizu 1485. godine. Otvorite ovaj album: to je remek djelo. To su *Imagines mortis* od mlađeg Holbeina iz 1526. godine. Divne su to risarije, primjerak velike svježine.

Ovo je *Histoire des Spectres* od Leloyera, 1605. — a ova je druga knjiga *Spectrologia* od Deckera, koja se mnogo traži; izdana je u rijetkom hamburškom izdanju 1690. godine. Imamo zatim sva djela o uskrisiteljima (resurekcionistima), ili oskvrniteljima grobova te o balzamiranju počevši od Egipćana pa do Hunterove, Ruyschove i Gorinieve škole. Ali evo bisera moje knjižnice! To su ovi starinski svesci, uvezani su u ljudsku kožu. Vi znate, da je za vrijeme francuske revolucije bila u Meudonu radionica za preradu ljudske kože. Danas ta industrija jedva životari u Njemačkoj. Pogledajte samo profinjenost hrapave površine i nježnost šarenila — ima jednaku trajnost kao i koža junčića. Mogu vam ponuditi ovo dragocjeno izdanje *Crimes de l' Amour* od markiza de Sade — i on je također nekrofil — uvezano je u prekrasnu kožu neke mulatkinje, koja je ubijena u Londonu iz ljubomora. Jedini primjerak te vrste: stoji 1200 forinti."

Opazivši Ben-Chusai, da se divim, a da ništa ne kupujem, otvori mala željezna vratašca u desnom zidu dvorane i uljudno me pozove, da uđem.

„Ovdje imamo odio, recimo, profanih relikvija. Evo male skupine mumija, koje su stigle pred nekoliko mjeseci iz Egipta. Autentična roba sa svjedodžbama od egiptologa. Najljepša je mumija Tetu - nu - a, velikoga dostojanstvenika iz vremena Amenofia IV. Zanimljiva je mumija neke matrone s dvostrukim i obojadisanim kovčegom; tu je predstavljen intimni život velike egipatske kuće: crni robovi, kako idu da zahvate vode, slu-

škinje, gdje predu, kuharica, gdje peruša ptice, niz kotlova, vinske amfore, mačke, koje progone domaći majmuni.

Ove su osušene lešine, zgrčene u vrećama od rogožine, peruanske mumije iz predkolumbovskog doba. Pogledajte te podlaktice od tetivaste građe, koje se još drže uz kosti, i one pramove kose, koje se čine, kao da su od stakla. Držim ih zbirke radi, premda nisu dovoljno slikovite. Vrednije je ono poprsje na polici."

Bila je to lubanja, kojoj su stavili veliku crnu vlasulju i kojoj su čeljusti bile crveno obojadisane. Svi su zubi bili od zlata; na praznim očnim udubinama modrikaste naočari. Bila je nakazna, odvratna, grozna.

„Radije vam preporučujem ove historijske dragocjenosti prvoga reda: tri kosti, koje su se našle u grobu Scipiona, čuperak kose Madame Du Barry, trtica ruske carice Katarine, uštipljaj Shelleyeva pepela. U onoj se posudici nalazi mumificirano srce velike bezbožne pjesnikinje Madame Ackermann; u onoj kutijici od slonove kosti nalazi se kugla, koja je ubila Puškina, a u onom je otvorenom toku brada velikoga dessauskog filozofa i Kantova protivnika Mozesa Mendelssohna. Onaj je bezoblični kipić pod staklom najrjeđi komad: to je pougljeno dijete iz herkulanskih iskopina. Ovdje nemamo više što vidjeti; pređimo u kosturnicu."

Ben-Chusai otvori druga vrata i ugledah prizor, kojega ne ću nikad zaboraviti. U poduljoj nas je dvorani gledala svojim bezbrojnim praznim očnim dupljama legija kostura, koji su bili poredani u četveroredove kao vojnici. Bijela vojska smrti! Bilo ih je svakog stasa i oblika: divovskih, patuljastih, glomaznih, tanahnih, veličanstvenih, mlohavih; jedni su bili izobličeni od tumora i odebljanja ili s naslagom pepela i crnice, drugi su blistali neljudskom bjelinom; točni i srazmjerni, kao da su djelo kakva profesora oseologije. Bio je tu i kostur djeteta te grbavčev kostur; jedan je kostur bio bez obiju ruku. Na nekoj se lubanji nalazio još po koji pram bezbojne i slijepljene kose; neki je drugi kostur imao dvije rupe na sljepočicama: bio je to kostur ubijena čovjeka.

„Jedini kostur, koji ima svoju povijest," nastavi Ben-Chusai, „jest onaj prvi, koji se nalazi s desne strane u posljednjem redu. Prodao mi ga je neki njemački slikar, koji je očajno plakao, kad se od njega dijelio. Ispričao mi je, da je to kostur njegova prijatelja iz mladosti. Budući da su bili vrlo siromašni, putovali su pješke po Alpama. Snijeg ih je iznenadio i oni su našli zaklonište tek u nekoj porušenoj kolibi. Da se spase od studeni, tijesno se zagrliše i tako su prenoćili. Sutradan je jedan od te dvojice bio mrtav. Onaj, koji je preživio, dao je prirediti kostur nerazdruživog prijatelja i držao ga je uvijek kod sebe više od trideset godina noseći ga sa sobom, kad bi selio ili putovao. Poslije rata ga je oskudica prisilila, da proda sve: knjige, slike, pa i tu jednu relikviju prijateljstva. Ali sve to ne povisuje trgovačke vrijednosti predmeta. Za pedeset je forinti vaš."

Činilo se, da tmurna četa nepomičnih kostura čeka zapovijed, poziv — možda trubljavinu uskrsnuća. Neki su kosturu bili kao zamišljeni s malko pognutom lubanjom; drugi su iskesili zube, kao da sanjaju, da se osvećuju za vlastitu smrt; jedan je kostur naprijed pružao golemu ruku, koju su držale na okupu srebrne žice, kao da u bijedi svoje apsolutne golotinje traži milostinju od živih ljudi.

„Postoji samo jedna stvar, koju vam ne mogu pokazati," izjavi potiho uslužni Ben-Chusai, „i to je šteta, jer je to jamačno dragulj moje trgovine. Jedini komad svoje vrste na svijetu, bar u trgovini! Vidite li onaj željezni kovčeg kraj prozora? U njem je zatvorena, kako mi je to zajamčio prodavač, sablast — i to sablast neke žene s odijelima, draguljima i svim ostalim stvarima. Da ga otvorim, vidjeli biste samo neku vrst plašta mahovinaste boje, koji su izgrizle grizlice, jer sablast nije uvijek u njem. Ali postoji također opasnost, da je vidimo pred nama — i još gore — pogibelj, da pobjegne i iščezne. Noću se ipak u ovoj sobi čuju škriputanja i nimalo prirodni jauci. Dovoljno je, da vam kažem, kako moja sablast potječe iz eminentno historijskog mjesta: iz čuvenoga Byronova dvorca Newstead Abbey. Ne bih je mogao dati ispod četiri tisuće forinti: ne čini mi se nipošto, da je skupa. S obzirom na podrijetlo."

Kad sam izašao iz Ben-Chusaievog dućana, sve mi se činilo novo, svijetlo, čudnovato. Svaki je živi čovjek, kojega bih sreo, bio prijatelj; svaki mi se posmijeh činio pozdravom; svaki glas utjehom. Ali sam se pred dva dana opet povratio tamo i kupio stvari skoro za deset tisuća forinti. Imat ću za dva mjeseca u Americi novu zbirku, Thanatoretu, najbogatiju u svim Sjedinjenim Državama. Ben-Chusai mi je dao, ganut mojom strašću i veličinom kupovine, zaokružen popust od 15 posto na cjelokupni iznos računa.

PAPIR

Leipzig, 15. *rujna.*

Pregledavajući danas izložbu štampe sjetio sam se, da je sva civilizacija — bar u svojim najdelikatnijim i najbitnijim elementima — povjerena najkrhkijoj tvari, koja postoji : papiru.

Mislim, kako se sav svjetski kredit sastoji od milijardi novčanica, mjenica i doznaka, koje su tek ostrišci papira. Mislim, kako se cjelokupno industrijsko vlasništvo kontinenata sastoji od miljarda dionica, svjedodžaba i obveznica, t. j. komada papira. Bilježničke su i odvjetničke pisarne pune puncate isprava i ugovora, od kojih zavisi život milijuna i milijuna ljudi — a koji su tek lagani i zaprljani papiri. Općinski popisi pučanstva, ministarski i državni arhivi : sve su to hrpe požutjela papira. Privatne su i javne knjižnice tek gomila tiskana papira.

U javnim uredima, u vojništvu, u školama, u akademijama, u parlamentima sve se pokreće pomoću komada papira : ta okružnica, bonovi, primnice, glasovnice, zakonski nacrti, pisma, izvještaji — sve je to papir ispisan rukom ili papir ispisan strojem ili tiskani papir. I novine i *water closets* troše svake godine na tone papira.

Glavna sirovina modernog života nije ni željezo ni petrolej ni ugljen ni kaučuk — nego papir. Svakog dana čitave šume padaju pod sjekirom, da dadu u golemim količinama tvar, koja nije ni trajna ni tvrda kao drvo. Kad bi se tvornice papira zatvorile, civilizacija bi bila paralizirana.

U staro je doba novac bio sav od kovine ; isprave su bile na pergameni ili urezane neposredno na mramor i mjed, a knjige Asiraca i Babilonaca bijahu napisane na opekama. Danas nema ništa otporno ni trajno : maloj količini drvena tijesta i ljepila, tvarima, koje se mogu oštetiti i zapaliti, povjerena su ljudska dobra i prava, blago nauke i umjetnosti. Vlaga, vatra, drvotočine, crvi i miševi mogu da rastoče i unište tu golemu količinu papira, na kojemu počiva ono, što nam je najdraže na svijetu.

Da li je to simbol civilizacije, koja zna, da je osuđena na propast, ili nemarna slaboumnost ?

POŽIVINČIVALAC

Nizza, tusti utorak.

Prije dva dana uspio se uvući k meni — premda sam se slabo osjećao zbog jedne od svojih jetrenih kriza — obiman starac, koji se, čini mi se, zvao Sarmihiel. Ugledao sam pred sobom široko mesarsko lice, ublaženo velikim skoro bijelim zanešenjačkim očima. Pružio mi je krepku golijatsku ruku i navijestio, kako treba moju pomoć za pothvat, od kojega zavisi buduća ljudska sreća. Odmah sam mu odgovorio, da mi do ljudi i njihove sreće apsolutno nije ništa stalo i da može seb' prištedjeti vrijeme i glas. Ali se Sarmihiel nije uplašio.

„Kad upoznate moj sistem," odgovori, „promijenit ćete možda mišljenje. A saslušanje vas ne će ništa stajati. Ja ne tražim milostinje već razumijevanja."

Zbog radoznalosti, a možda i zbog toga, što sam toga dana bio tako mlitav, odlučih da ga saslušam.

„Vi zacijelo poznate", nastavi starac, „slavni aforizam Fridrika Velikoga: ‚L' homme est un animal depravé.' Duboka izreka, koja se može svaki dan ovjeroviti. Sve čovjekove nesreće, opačine i melanholije potječu iz njegove izopačenosti, to jest odatle, što je zanijekao svoj pravi udes i počinio nasilje nad svojom prvotnom prirodom. Čovjek je životinja, ništa drugo nego životinja, a htio je zbog perverznosti, jedine te vrste u životinjskom svijetu, postati nešto više nego životinja. Počinio je izdaju, i to izdaju prema životinjstvu. I bio je kažnjen za ovaj prekršaj. Nije uspio postati anđeo, a izgubio je nedužno blaženstvo životinje. I zato je ostao da visi ni na nebu ni na zemlji, mučen, nemiran, bolestan, turoban i nezadovoljan. Jedini je njegov spas u tome, da se povrati onamo, odakle je potekao, da ponovo u cijelosti uspostavi svoju autentičnu prirodu i da se opet poživinči. Svi su veliki mislioci od Lucijana do Leopardija spoznali, da su životinje neprispodobivo sretnije i savršenije od čovjeka, ali

se nitko dosad nije sjetio da izmisli racionalnu i sigurnu metodu, kako bismo se ponovo udružili s našom braćom. Mi moramo ponovo ući u izgubljeni raj, a spomenite se, da je Eden tek golem zoološki vrt. Raj, koji treba, opet zadobiti, jest fauna.

Homeru se već bilo prikazalo ovo viđenje. Čarobnica je Kirka, koja pretvara u svinje Uliksove prijatelje, dobročiniteljica, koje imam čast da budem prvim učenikom nakon toliko stoljeća. Ali ju je Uliks, koji predstavlja lukavost, t. j. izopačenu inteligenciju, a koji je štićenik Minerve, ljubomorne na ljudsku sreću, prisilio, da ih je povratila u ljudsko stanje, to jest pribavio im je osudu. A kako je zbog tog zločina bio kažnjen, to se jasno čita u *Odiseji*."

„Shvatio sam tezu", prekinem ga, „i baš zato, što nisam životinja, vrlo sam dobro shvatio. Ali ne vidim još..."

„Strpite se malko," odgovori Sarmihiel. „Vi ste prvi, koji me sluša dulje od dvije minute, i dopustit ćete jednom starcu, da se bar jednom u svom životu iskali. Ja sam odbijen prorok kao i Zarathustra, ali se moj ideal protivi njegovu: on je naviještao uzvisivanje, a ja poživinčenje. Ali se obojica slažemo u mišljenju, da je sadašnje čovjekovo stanje — taj kukavni kompromis između majmuna i nadčovjeka — besmisleno i nepodnosivo. Budući da ne možemo, kako je jasno, postati nadljudi, ne preostaje nam drugo, nego da uzmaknemo i postanemo majmuni.

Neki se švicarski mazohist iz osamnaestog toljeća bio plašljivo približio toj zamisli. Ali je Rousseau propovijedao povratak divljem životu. Bio bi to doduše napredak, ali morate uvažiti, da su divljaci još i previše nalik ljudima, a premalo životinjama. Moj je sistem radikalniji. No prije svega treba eksperimentirati i zato sam pomislio na vas."

„Na mene? A što bih morao da učinim?"

„Samo ovo. Da mi prepustite za nekoliko godina veliko pusto imanje, koje posjedujete u alleghanyskim brdima, i da mi date nešto novaca za prve troškove. Ja bih poveo tamo tri ljudska para, koja sam izabrao među bijednicima, a koja su bez zanimanja i bez krova, te bih na njih primijenio svoju metodu, koja se sastoji u postepenom ponovnom privikivanju naše vrste na životne prilike nedomaćih životinja.

Prije svega nikakve odjeće! Zabrana šišanja kose, brade, dlaka i nokata. Bio bi zabranjen uspravan položaj te bi se morali naučiti da hodaju četveronoške. Zabranjena bi bila upotreba riječi i svakoga ljudskog jezika: morali bi saobraćati i sa mnom i između sebe samo kretnjama, cikom i urlicima. Na pokusnom se polju ne bi smio pojaviti nikakav alat, nikakav stroj, nikakav proizvedeni predmet. Morali bi se malo po malo naviknuti da se hrane voćem, korijenjem ili sirovim mesom. Naravno da ne bi smjelo biti nastamba ili skloništa bilo kakve vrsti; udesio bih, da spavaju u pećinama ili u granju drveća. Bio bi dopušten lov, ali bez oružja i međusobna borba tijela prema tijelu, borba zubiju protiv zubi. Nikakva zakona, nikakva ćudoređa, nikakve vjere. Slobodne životinje pod slobodnim nebom.

Držim, da bi uz stalan nadzor dostajalo nekoliko godina, da se postigne potpuno poživinčenje tih stvorova, a s time i njihova potpuna sreća. Nestalo bi kao začarano sve ono, što muči i uznemiruje čovjeka, tu izrođenu i iskvarenu životinju, i moji bi štićenici opet polagano, ali sigurno stekli smirenu nesvjesnost svoje stare braće. Ako uspije ovaj prvi pokus, a uzdam se, da hoće, moglo bi se s vjerojatnošću u uspjeh početi s apostolatom za sveukupno poživinčenje čovječanstva. Zacijelo bi se digli prigovori, reakcija, a i žestoka opozicija, osobito sa strane t. zv. „intelektualaca" — tih pravih zlokobnih bacila naše vrste. Ali sam siguran, da bi se veći dio ljudi, bilo među bogatašima bilo iz puka, obratio na ideju, koja odgovara dubokim tajnim nagonima većine. Kolikogod su pedagozi ljudskog roda pokušavali svakojakim književnim, filozofskim i vjerskim drogama te čarolijama iskriviti zdravu primitivnu bestijalnost, ipak su ljudi sačuvali nostalgiju za životinjskim stanjem i, kad im se dade prilika, podavaju se bar za nekoliko minuta ili sati opojnosti čisto životinjske naslade. Oni su izopačene i izdajničke životinje, ali ne u tolikoj mjeri, da bi zaboravili i sasvim uništili prvotnu narav. Čim začuju moj iskustvima potkrijepljeni glas, probudit će se u njima ovčji i majmunski elementi i stisnut će se oko mene, kao oko svoga spasitelja. Ja ću biti Mesija obnovljenog životinjstva. Ljudi potječu od životinja, ali su izdali svoje očeve. Ja ću natrag dovesti sve nevjerne sinove u njihovu pravu obitelj i ponovo svima dati izgubljenu sreću. Kad bi u novo kraljevstvo bila pripuštena vjera, ljudi bi mi se klanjali kao bogu."

„Ali oprostite," rekoh, „vi mi se činite preveć inteligentnim i preveć altruistom, a da biste postali životinjom. Zašto ne počnete s pokusom sam na sebi, ako baš zbilja vjerujete, da je poživinčenost najviše dobro ?"

„Niste me shvatili," žalosno odgovori golemi starkelja. „Kao svi otkupitelji, tako se i ja moram žrtvovati za tuđu sreću. Dano mi je, kao i Mojsiju, da vidim obećanu zemlju u priviđenju, ali ne smijem da uđem u nju. Inače tko bi upravljao operacijom protupripitomljenja, koju sam zamislio ? Tko bi razglasio riječ spasa ? Ja sam antipod krotiteljima i moram preobraziti civilizirane ljude u divljake. Pa kao što krotitelj mora da bude malko divlji, da ukroti divlje, tako sam i ja osuđen, da ostanem inteligentan, pa da uništim inteligenciju. Da li ste me napokon shvatili ?"

Morao sam mu obećati, da ću promisliti o njegovoj ponudi i da ću mu reći svoju odluku u roku jedne sedmice, samo da ga se oslobodim. I prorok - poživinčivalac Sarmihiel izađe svečano iz moje sobe pogledavši me prije toga dugim pogledom svojih golemih albinskih očiju.

RAMON I RUDE

Madrid, 18. listopada.

Strahovito mi je dosadno, ali ne mogu da otputujem.

„Koje je ljude vrijedno upoznati u Madridu?" zapitao sam tajnika svoga svratišta.

„Samo dvojicu: Prima i Ramona."

„Kojega biste mi preporučili?"

„Prema tome. K Primu idu sve dosadne osobe, a k Ramonu one, kojima je dosadno. Prvi je opsjednut novinarima povremenih listova, a drugi besposlenim ljudima i luđacima. Izaberite."

„Biram Ramona."

Našao sam ga noću u čuvenoj pompskoj kavani, okružena sedmoricom crnomanjastih mladića, koji su pušili cigarete i zanosno slušali učitelja *greguerias - a.* Ramon Gomez de la Serna crnomanjast je, debeo i ljubezan gospodin, za kojega se čini, da se neprestano podruguje samome sebi. Budući da sam bio obaviješten o njegovoj ljubeznosti, prestavio sam mu se sam.

„Vi ste Amerićanin," prosudi Ramon, „a još niste opazili, da vaš kontinent sačinjavaju dva trokuta, koji suprotstavljaju svoje šiljke. Amerika je dvostruk masonski simbol, koji se proteže između Atlantskog i Tihog Oceana. Prije nekoliko godina još su oba trokuta bila u uzajamnoj vezi pomoću pupčaste prevlake, koja je bila podijeljena na četiri republike. Tu ste prevlaku prekinuli i već se počinju osjećati strahovite posljedice. Vi u svojoj uobičajenoj prostodušnosti mislite, da mora nemaju svoje ličnosti. Kada su se vode, koje oplakuju Kinu, susrele s vodama, koje oplakuju Francusku, onda se nešto krupno desilo na zemlji. Panamski je kanal bio otvoren 1913. godine, a već 1914. je buknuo svjetski rat. Sjedinjene su Američke Države, koje su bile krivac tog sudbonosnog rata, morale da učine, što nikad nisu učinile: morale su poslati vojsku u Evropu. A sada moraju da podnesu kaznu: bajoslovno su se obogatile, to jest postale su veći robovi i veći predmet zavisti, nego što su to prije bile. Ne dirajte u materiju, jer će se materija osvetiti.

U posljednje sam se doba zadubio u djela Jagadisa Chandra Bose - a. Vi zacijelo znate, tko je Bose. To je najveći indijski učenjak i jedan od najvećih biologa našega vremena. On je napravio golemo otkriće, da i biljke i rude imaju dušu. Što se tiče biljki, to se već i predviđalo. Mitologija pozna stabla - čarobnjake, stabla-ubojice, zaljubljene cvjetove i lišće, koje govori. Što se tiče ruda, nitko nije nikada posumnjao, da one posjeduju neku osjetljivost i neku volju, koje bi bile nalik našima. Ja mogu svojim skromnim iskustvom da potvrdim Boseovo otkriće.

Ne opažam tek od danas dušu neživih predmeta. Poznati su mi odavna jadni mjedeni pipci, koji su prisiljeni da vječno dodiruju vodu, a koji tako kašlju i jauču, da pobuđuju samilost. Vidio sam, kako su se mazgina kopita naježila zbog dodira s nečistom opekom i odvratnom izmetinom. Među svoje prijatelje ubrajam neke stare ključeve, koji su poprimili prema meni simpatičnu familijarnost, pa ne će da otključavaju, kad se prevеć rano vratim kući i tako iznevjerim noćnoj religiji. Da li ste ikad opažali poklopac svoga sata? Upotrebite ga kao zrcalo pa ćete vidjeti. Neke vam dane odrazuje sliku, kao da je od kakva heroja, a drugi vas put na zloban način izobličuje i pravi vas tako nakaznim, da vas je teško prepoznati.

Mi se strahovito sebično služimo rudama. Nesamo da ih izvlačimo iz dubine zemlje, to jest iz njihova prirodnog obitavališta, već postupamo prema njima s okrutnošću, koja se ne da zamisliti i koja je odvratna. Zar možda mislite, da željezo uživa, što je prisiljeno, da se smekša ili rastali u vatri? Držite li, da su kamen i mramor, koje su surovo otrgli iz brda, zadovoljni, šta su ih reducirali u glupave geometrične komade i što su ih prisilili, da presele u gradove, da sakriju ispred tuđih očiju naše kućne sramote? Željezo je tračnica prekomjerno opterećeno neprestanim teretom vlakova. Kada zarđa, onda velite, da je to djelovanje zraka. Ne bi li naprotiv rđa mogla biti njegova srdžba, koja je na taj način postala vidljiva? Srebro je zbog ljudske upotrebe poprimilo neprozirnu sušičavu bljedoću, a zlato odaje znakove lu-

dila, otkad je zatvoreno u kripte banaka. I s punim pravom, jer smo ga odijelili od njegova nebeskog brata sunca.

Mogao bih vam navesti tisuću primjera, kako kovine pate. Ali treba k tomu da izjavim, kako one koji put nastoje, da se pobune manifestirajući neki zametak svijesne volje. Poznavao sam engleska ocjelna pera, koja nisu htjela da pišu riječi protiv vlasti i ćudoređa, a baš se jučer nije htio da makne obarač moga revolvera, možda zato, što je opazio, da namjeravam ubiti prekrasna mačka, koji je svojim mijaukanjem ometao moj rad. Ovdje smo u Pombou imali neobičan slučaj; kada je neki oštar kritik mojih knjiga banuo jednog dana u ovu kavanu, žličice su jedna za drugom klizile iz njegovih ruku i padale na zemlju. Budući da su se naviknule da služe inteligentnijim osobama, odricale su svoju službu neprijatelju duha."

Sedmorica su mladića pušila, smiješila se, divila i naslađivala se.

„Pa šta biste htjeli da učinite," zapitah, „kad bi sve to, što govorite, bilo ispravno?"

„Ustanovit ću ovih dana", odgovori Ramon, „*Društvo za zaštitu ruda.* Kad postoje društva za zaštitu životinja, pravedno je, da bude jedno i za zaštitu ruda. Otkad smo sigurni, da i rude mogu osjećati i trpjeti kao i mi, naša je dužnost da bar ublažimo strahovita progonstva, kojih su žrtve šutljive i strpljive. Vrhovni će naš zadatak biti, da povratimo rude rudnicima, kamenje kamenolomima, zlato zlatonosnim rijekama, dijamante dijamantnim poljima. Ne tajim, to je vrlo nepopularan i teško izvediv program. Ali bar ćemo moći da podignemo bolnice za bolesne kovine, za zlato, koje zbog kovanja propada, za invalidno željezo, za sušičavo srebro, a možda i skloništa za bronz, koji je prostituiran u obliku spomenika, te za zaraženi bakar u obliku novca. Zar mi ne ćete dati nešto vaših dolara za to djelo duboke samilosti?"

Sedam je mladića uperilo na mene svojih četrnaest crnih očiju.

„Vrlo rado," odgovorih, „ali moja vjera u dušu ruda još nije dovoljno jaka, da bi dolari mogli izaći iz mojih džepova. Čim proučim Boseove knjige i čim se uvjerim, poslat ću vam jedan ček. U međuvremenu

vas molim za dobrotu, da promislite na prava naših žednih grla. Mogu li ovoj gospodi ponuditi *cocktails?*"

Ponudu su prijazno prihvatili. Ramon je nastavio s humorističkim prepiranjem sve do tri sata ujutro. Ali se nikako ne mogu sjetiti drugih divnih otkrića, koja mi je izvolio priopćiti.

VOJVODA HERMOSILLA DE SALVATIERRA

Burgos, 13. travnja.

Našao sam nekog Španjolca, koji je mnogo osebujniji od Ramona. On nije ništa napisao niti će ikada napisati, ali ne shvaćam, zašto nitko nije nikada pisao o njemu. To je Vojvoda Almagro Hermosilla de Salvatierra, posljednji odvjetak jedne od najslavnijih porodica stare Kastilje. Došao sam u Burgos, da vidim grob Cid - a Campeador - a, te dugujem starom vojskovođi vojvodino poznanstvo. Bio sam baš u crkvi San Pedro de Cardena i to pred spomenikom, koji je francuski general Thiebault dao sagraditi 1808. godine nad kostima velikog neprijatelja Maura, kada vidjeh, kako na podnožju spomenika kleči u crno odjeven starac, za kojega se činilo, da moli sakrivši glavu među dlanove. Kad se digao, vidio sam njegovo lice, koje je bilo bjelje od voštanica, što su gorjele na obližnjem žrtveniku. Bio je niska rasta, ali skladnih razmjera te urešen onom prirodnom dostojanstvenošću, koja se samo ovdje može naći. Kad me je vidio pred grobom, stao je, da me pogleda, i napokon se približi.

„Jeste li i vi vjerni kultu našega Diaza de Bivar - a?"

Objasnio sam mu, da sam stranac i da sam došao ovamo samo zato, jer mi je savjetovao vodič. Činio se razočaran i malko rastužen, ali se odmah razvedri.

„Ja sam jedini," reče, „koji se sjetio dana njegove smrti. Svake godine dolazim amo da se poklonim njegovoj uspomeni. Ja potječem od jednoga Cidovoga ratnog druga. A držim, da je on zaslužio, da ga poštuju. Da li vam je poznato, kako je Filip II., najveći među kraljevima, stao u Rimu raditi za njegovu beatifikaciju?"

Izašli smo skupa iz crkve. Vojvoda Hermosilla de Salvatierra pozna Burgos bolje od ikakva arheologa. Za njega je svaki kamen živo biće, poglavlje povijesti.

„Ali, ako ne pregledate moga dvorca, ne ćete moći kazati, da ste vidjeli Burgos. Nikad nikoga ne puštam unutra, ali budući da sam vas vidio pred Cidovim grobom upravo na njegovu obljetnicu — neka mu Bog dade mir u svojoj slavi — za vas ću napraviti iznimku. Čekam vas sutra nakon podnevna odmora.

Propitao sam se o vojvodi u svom svratištu. Vrlo su se začudili, što je govorio sa mnom.

„Ne govori ni s kim," reče mi nadsobar, „i rijetko dolazi u Burgos. Veoma je bogat i posjeduje dvorce u skoro svim španjolskim gradovima. Svaki dvorac ima svoju boju i svoju osobitost. U Avilli ima Crni Dvorac, u kojemu su tapiserije i sav namještaj crni i gdje boravi obično za vrijeme korizme. U Toledu ima Zeleni Dvorac, koji je iznutra potpuno obložen arapskom majolikom, tako da je svaka soba kao kakva sjenica, šuma ili voćnjak. U Sevilli posjeduje Crveni Dvorac, te je u njem svaka soba oslikana freskama, koje predstavljaju različite krugove Pakla. Tu je stanovao sa četiri ili pet slavnih *torerosa,* kad je bio mlad. U Madridu svak zna njegov glasoviti Zlatni Dvorac, koji je nekog njegova pređa stajao dvadeset milijuna *reales - a.* Ovdje ćete u Burgosu vidjeti Goli Dvorac, koji je najstariji u obitelji. Začuđuje, da se u svakom od tih dvoraca uvijek nalaze sluge u velikom broju od vratara do kuhara, kao da gospodar tu uvijek živi. Svaki upravitelj dvora ima nalog, da svaki dan dade prirediti ručak i večeru, kao da je vojvoda prisutan. U Avilli, u Toledu, u Madridu, u Sevilli, u Burgosu stol je dvaput na dan bogato prostrt i sluge nose jela, koja se puše, pred vojvodski naslonjač, u kojemu nitko ne sjedi. U večer su svijećnjaci zapaljeni i sluge šutke čekaju svoga nevidljivog gospodara. Vojvoda katkad boravi po čitave godine izvan Španjolske i u nekim su ga dvorcima vidjeli tek dva ili tri puta, otkad je glava porodice. Ali nalog je posvuda ispunjen: svakog dana priređuju njegovi kuhari u različitim gradovima pet objeda i pet večera. Ako vojvoda ne stigne — a ne dolazi skoro nikad — sluge čekaju još jedan sat, a onda skupa pojedu ono, što je bilo određeno za gospodara. Mašta jednog mjesečara bez djece, koji ne zna, kako bi potrošio svoje milijune. S druge strane on ne trpi oko sebe nikakva modernog otkrića. U njegovim dvorcima nema električnog svijetla ni telefona; za putovanje se ne služi ni vlakovima ni automo-

bilima, već monumentalnim kočijama, koje vuku četiri mazge i koje prate stremenci na konju. Nitko se ne čudi. Čitava Španjolska zna, da je lud."

Joséovo je brbljanje povećalo moju radoznalost, da prodrem u log starog tog zanesenjaka. Sutradan sam u tri sata lupao teškim zvekirom od zvonka željeza, koji se nalazi sred glavnih vratiju Golog Dvorca. Došao mi je otvoriti neki na starinsku odjeven čovjek, u nošnji, koja me je podsjetila na nošnju Tizianovih portreta, i povede po stubištu, koje se okretalo oko prostrana *patio - a.*

Uđoh u vrlo dugačku dvoranu, koja je bila jedva osvijetljena kroz tri prozora, a u kojoj se nije moglo opaziti nikakvo pokućstvo niti ikakva sjedalica. Sa strane jednih vratiju stajale su dvije potpuno srednjovjekovne bojne opreme sa spuštenim vizirima. Čovjek mi reče, da pričekam, i iščezne. Malo je kasnije blijedi vojvoda bio uz mene, a da nisam ni opazio, s koje se strane stvorio.

„Žao mi je, da vam ne mogu ponuditi sjedalice, ali ovo nije moja kuća, ovo je konačište mojih pređa. Dođite."

Odvede me u neku drugu skoro tamnu sobu, koja mi se u prvi mah učinila punom ljudi.

„Ne plašite se," prošapta vojvoda, „nema nikoga." I u isto se vrijeme prekrsti.

Pogledah oko sebe. Nalazilo se tu kakvih desetak likova, što ljudi što žena, koji su bili odjeveni u one čudne nošnje, koje se mogu još vidjeti samo u Verdijevim i Meyerbeerovim operama. Muškarci su bili u oklopima i s goljencima i stajali su ponosno na nogama, a žene su, napola ugušene svojim koprenama i brokatnim suknjama, sjedile na drvenim stolicama s visokim naslonima. Lica su bila otkrivena i imala su boju sablasne nepomičnosti voštanih likova.

„Jedan je od mojih pređa iz petnaestoga stoljeća," nastavi vojvoda, „došao na ovu ideju. Porodica ne smije da zaboravi nikoga od svojih. Grobovi, razasuti po crkvama, skrivaju obličje naših mrtvih; portreti, koji su kod svih uobičajeni, ne davaju dovoljno dojma stvarnosti. Od vremena Gomeza IV. u 1423. godini svakom je pokojniku napravljena voštana maska, da se kroz stoljeća sačuvaju njegove prave crte, i jedna lutka jednakih razmjera biva odjevena u ista odijela, koja je nosio u posljednje vrijeme njezin model. Ukratko, od

svakog je mog pređa napravljen *dvojnik*, što sličniji liku, koji je imao za života. Naša je porodica punih pet vjekova uvijek sakupljena, bar u prostoru, iako je razdijeljena u vremenu. Samo jedan manjka i to vojvoda Sanchez VII., koji je u osamnaestom stoljeću živio skoro uvijek u Parizu, a koji je, kao *afrancesado*, kakav je već bio, htio izbjeći pradjedovskoj zapovijedi."

Prešli smo u neku drugu dvoranu, pa u treću. Kako smo napredovali, tako su se mijenjala odijela, ali su se na nepomičnim licima uvijek iznova nalazili znakovi prvih fizionomija. Bilo je španjolskih Granda, koji su bili odjeveni strogo u crnini, s velikim zlatnim ovratnicima na prsima; zatim karmelićanskih opatica, koje su rukama u rukavicama stiskale debele krunice od dragoga kamenja; mršavih dječaka, koji su naslonili voštano lice na čipkaste ogrlice; generala u raskošnim srebrom ukrašenim zobuncima, koji su se naslanjali na iscizelirani balčak svečana mača; nešto podebljih djevojčica, kojih se steznik dizao iz golemih sukanja od crvene, biserima izvezene svile; pogrbljenih i zgrčenih staraca u teškim krznenim ogrtačima. U posljednjoj su se dvorani pojavili prvi šeširi u obliku trubalja, romantične kabanice, lijevkaste hlače, a gospođe su bile posađene na golema zvona od krinolina.

„Nijedna druga obitelj na svijetu", nastavljao je vojvoda, „nije došla na ovakvu ideju. Salvatierre su u poštivanju mrtvih prvi, isto kao i u ratu. Ja nisam nikad sam. Dovoljno je, da se povratim u ove dvorane, pa da se nađem među svojima, i među onima, koje nisam poznavao. Druge se porodice zadovoljavaju minijaturama, koje se gube, slikarijama, koje popucaju, a ovdje nalazite vjernu kopiju života. Četiri stotine godina života, sačuvana na vidljiv način, prate nas između ovih zidova."

Doduše mnoge su se od onih bljedomodrikastih maski izobličile uslijed djelovanja topline i vremena te su postale još strašnijima. Činilo se, da se ponekoja iskrivljena usta krevelje iza vojvodinih leđa. Staklene oči među pramovima raspadnutih vlasulja bijahu postale razroke zbog vjekovna promatranja praznine. Po neki je nos iščezao, po neko se uho bilo otopilo ili otpalo. Odijela, koja su skoro sva bila vrlo lijepa, bijahu pokrivena prašinom i izjedena od moljaca. Vojvoda kao da ništa

nije opažao. S vremena se na vrijeme ustavljao pred kojom od turobnih lutaka.

„Ovaj je ovdje bio Veliki Španjolski Inkvizitor 1625. godine. Sedam tisuća osuda, od kojih više od tisuće na lomaču. Ovaj ovdje bijaše Komendator Sv. Jaga, prijatelj zloglasnog Tenorija. Bio je ubijen u dvoboju. Ova je opatica poznavala slavnog Calderona de la Barca i prije nego što je pošla u samostan, napisala je *autos sacramentales*... Ovaj je drugi bio potkralj Perù-a; uvijek zlobni historici kažu, da je bio krvoločan. To su klevete. Morao je svladati dvije pobune protiv kralja, pa ako je bilo obješeno preko tri tisuće pobunjenika, nije bio za to kriv on, već sudovi..."

Ali ja ga više nisam slušao. Svi su oni likovi tobože živih osoba, koji su bili još strašniji od mrtvaca, a koji su me okruživali, te koje sam morao dotaknuti, eda uzmognem proći između njih, jer su bili tako mnogobrojni, pobudili konačno u meni ne strah, već neku vrst teške mučnine, koja mi je oduzimala dah. Prozori bijahu zatvoreni, svijetlo oskudno, a zrak je zaudarao kamforom, neprozračenošću i gnjilom poviješću.

„Jedna me samo misao žalosti," govorio je vojvoda, kad me je pratio prema predsoblju. „Posljednji sam u porodici. Tko će se pobrinuti, da me stavi u društvo mojih mrtvih? I kakav će nakon moje smrti biti konac ovih časnih likova jedne od najstarijih kastiljanskih porodica? Da li će ih ostaviti zauvijek same u ovom dvorcu? Ili će koja revolucija pučkih psina ili kakva barbarska provala baciti u blato ovu skupinu plemenitih bića, koji su se punih pet vjekova brojili među gospodare zemlje?"

U taj se čas pojavilo stubište i svjetlost *patio-a*. Osjetih ponovo prijatnost zraka, opet ugledah komad neba. Skoro trkom izađoh iz Golog Dvorca, pošto sam prethodno u brzini zahvalio Vojvodi Almagru Hermosilli de Salvatierra. Veseo sam, što sam ga upoznao i što sam pogledao njegovu domaću nekropolu, ali sam odlučio, da još ove večeri otputujem iz Burgosa.

PITAGORIN POVRATAK

Atena, 10. *travnja*.

Već sam osam dana ovdje i počinje mi bivati dosadno. Partenon nije ružan, ali je preveć malen, a druge su ruševine neznatne. Atena bi ipak bila kudikamo ljepša, da nisu sagradili kraj starinskih ostataka veliko, moderno, beznačajno selo, koje nepravedno prisvaja staro slavno ime.

Bio bih otišao odatle još više razočaran, da nisam slučajno upoznao jedno od najnevjerojatnijih bića, koja se sada nalaze na svijetu. Imao sam preporuku za nekog mladog helenistu, koji je radio ovdje na američkom Arheološkom Institutu i koji je za mene bio izvrstan vodič. Dok sam se pred dvije večeri zijevajući šetao sam po cesti, koja vodi prema Cefisu, vidio sam dra Begga, kako trkom prolazi. Nije me prepoznao, ali sam ga zazvao i dostigao:

„Kamo tako žurno trčite?"

Učinilo mi se u prvi mah, da se malko zbunio i da proklinje taj susret u svom srcu. Zatim se odluči na smiješak i odgovori:

„Imam sastanak s čovjekom iz petog stoljeća prije Krista i ne mogu ostaviti onoga, koji dolazi iz takve davnine, da čeka."

Pomislio sam, da se šali i da me se želi riješiti šalom.

„Čovjek iz petog stoljeća?"

„Ako mi ne vjerujete," odvrati dr Begg, „pratite me i upoznat ćete ga. Možda mu ne će biti neugodno, da ga posjećuje još jedan više. Ali treba požuriti."

Dok smo hodali — a išli smo još neku polovicu milje — doktor mi je protumačio tajnu. Zapravo se čovjek, kojega smo išli da posjetimo, zvao Mihajlo Anghelopulos i čini se, da nema više od pedeset godina, ali ima nekoliko vremena, kako hoće, da ga drže uskrslim i oživjelim Pitagorom, a takvim ga i drže neki njegovi grčki i strani učenici.

„Obećao je," dovrši dr Begg, „da će mi večeras pružiti dokaze o svom ponovnom utjelovljenju, i radoznao sam da vidim, što će izmisliti."

Brzo smo došli do neke seoske *cottage*, koja je imala na vratima neki natpis u grčkim pismenima. Zapitao sam svoga pratioca, što to piše.

„To je jedna od *Zlatnih Rečenica*, koje se pripisuju Pitagori," odgovori mi on, „a znači: Izvan hrama ne pokazuj crijeva."

Uveo nas je sluga crne kože, kose i nokata u sobu, koja je u dnu imala neku vrstu zavjesom zastrte ložnice. Očekivao sam, kad smo ostali sami, da će se pojaviti Pitagora, ali se na moje veliko začuđenje dr Begg približio zavjesi i najavio svoj dolazak te dodao, kako je došao s jednim prijateljem, i ukratko protumačio, tko sam ja. Iza zastora se začuo grlen glas, koji je govorio:

„Neka zlatonosac nove Atlantide bude uveden među akuzmatike."

„Filozof", prevede tihim glasom dr Begg, „kaže, da je bogati Amerićanin uveden među slušatelje."

„Gospodine Anghelopulose," nastavi glasno, „sjećate li se, zbog kakvog ste me razloga prinukali, da dođem večeras ?"

„Zar mislite, da se više ne sjeća riječi, koju je rekao prije tri dana, čovjek, koji se sjeća riječi, što ih je izgovorio prije dvadeset i četiri stoljeća ? Vi zacijelo znate, da sam u jednom od svojih prvih utjelovljenja uvijek govorio učenicima sakriven iza zavjese, i ne ću da promijenim običaja, iako su vremena sasvim drukčija. Ali vam mogu, eda pobijem vaše sumnje, pokazati dio svoga tijela. Da li se sjećate, kakav je bio vidljivi znak moje ljudsko-božanske prirode ?"

„Znam," odgovori ozbiljno moj vodič. „Čini mi se, da je to rekao i Diogen Laercije. Pravi je Pitagora imao zlatno bedro."

Čim je izgovorio te riječi, vidjeli smo, kako se podigao kraj zavjese i kako izlazi van gola noga. Približismo se. Noga je iznad koljena izgledala žuta i sjala se. Ili je bila obojena lještilom, ili je bila pokrivena tankim slojem pravog zlata. Još se nismo pravo ni osvjedočili, kad li noga, nakon tri ili četiri sekunde, bude povučena pod zavjesu.

„Da li ste se osvjedočili ?" zapita glas nevidljiva filozofa.

Moj me pratilac pogleda, nasmiješi se i nije se udostojao da odgovori.

„Konačno što je čudno u mom uskrsnuću ?" nastavi glas. „Vi doznajete od historika, da sam bio Etalid, Euforb, Ermotim i Piro, prije nego što sam bio Pitagora. Pa iako se tijelo, nazvano Pitagora, ohladilo 496. godine prije Krista, moja se duša poslije više puta povratila na zemlju u različitim tijelima i s različitim imenima. Danas se prema popisu pučanstva zovem Anghelopulos, ali sam zapravo uvijek isti. Sve duše sele i sve se vraćaju, ali samo ja uslijed božanskog elementa, koji me uzdiže iznad ljudi, imam povlasticu, da se sjećam prošlih bivstvovanja i da budem svijestan svoje vječne istovjetnosti u različitim objavljenjima.

I priznat ću vam, da nikad nisam bio tako zadovoljan pri svojim povratcima, kao ovaj put. Sjećat ćete se, kako je temelj moga sistema bio *broj* i kako se sve prema mojoj nauci svodi na brojeve. I danas mi napokon svijet daje pravo, pa iako se ne poziva na moju nauku. Putovao sam, kako sam to i nekoć činio, po različitim krajevima svijeta i posvuda sam samo čitao i čuo brojeve. Danas je svaka nauka već svedena na brojčane formule, a ima čitavih znanosti, kao što su astronomija i statistika, koje se sastoje samo od brojeva. Uđite u bezbrojne poslovnice, koje pokrivaju svijet, a koje nazivate uredima, računovodstvima, riznicama, blagajnama ili bankama, i vidjet ćete samo brojeve, napisane u debelim svescima, i čut ćete, gdje se govori samo o brojevima. Svaki vojnik ima svoj broj, svakoga utamničenika zovu samo brojem, a stanovnike velikih gradova naznačuju u knjigama brojem njihova telefona. U onom novom hramu, koji se zove Burza, čujete, gdje izvikuju same brojeve, i svaki narod, umjesto da se diči svojim slavama, suprotstavlja ponosno drugima broj svojih stanovnika, svoje površine, svog uvoza i svog izvoza. Po cestama trče i urlaju kola, koja nose neki broj, eda budu prepoznana; a leteći strojevi na nebu nose također među oblacima svoje brojeve. U zemlji, u kojoj ste se rodili, a koju poznam, čuo sam, da sude i procjenjuju ljude po brojevima: ovaj je težak tri milijuna, onaj samo osam stotina tisuća. Ovo je dakle vijek brojeva, koji se posvuda nalaze i koji triumfiraju, ovo je u pravom smislu pitagorijski vijek.

A takvim se može zvati i zbog još jednog razloga. Ja sam, kako vam je poznato, utemeljio u Kratonu asketsko bratstvo, koje je imalo dvostruk značaj: mistički i politički. Moje je društvo poslije moje smrti bilo napadnuto i raspršeno, jer je grčkom geniju bila mrska podređenost pojedinih ličnosti nekom principu i disciplini. Živio sam u raznim stoljećima, ali ni u jednom nisam vidio takav cvat udruženja kao u ovom i ni u jednoj drugoj epohi nije pojedinac bio tako kao danas podvrgnut skupini, kojoj pripada. Nema čovjeka u bilo kojoj zemlji, koji ne pripada kojoj sekti, kongregaciji, stranci, ligi, vojsci, akademiji, samostanu, sindikatu, javnom ili tajnom društvu. Monaški redovi, samostani, masonske, teozofske, antropozofske i okultističke lože, korporacije i savezi, bratstva i zadruge, *clans* i *trade-unions*: čitav ljudski rod od divljaka do najciviliziranijih ljudi pripada nekom udruženju, usko je vezan uz neki kolektiv. Moj je za dvadeset i četiri stoljeća preuranjeni san danas stvarnost. Pojedinac postoji samo posve teoretski: u praksi je svaki čovjek atom, kotač, brojka, redov.

Uzmite u obzir ova dva niza činjenica, koja su vidljiva u svim krajevima svijeta — to jest triumf broja i udruženja — pa ćete morati sa mnom da priznate, kako se nijedno doba kao današnje ne može da pohvali, da je bilo saobraženije mojoj staroj nauci. I nijedno doba nije bilo prikladnije od ovoga za moje trideseto uskrsnuće."

Glas napokon utihne.

„Ali se danas, o božanstveni Pitagoro," reče dr Begg, „nitko više ne ustručava da jede mesa i boba."

„Malenkosti! Gluposti!" odgovori prezirno glas nevidljivog čovjeka. „Nova vremena, novi propisi! Ja sam spreman da dam sve koncesije, što se tiče pojedinosti, samo da bude poštovano i primijenjeno ono, što je bitno u mojoj nauci, kao što se to danas već i primjenjuje."

Oprostili smo se s mnogo obzira od zavjese i od čovjeka sa zlatnim bedrom. Ali smo se zatim cijelim putem samo smijali sve do Atene. To je bila jedina ugodna večer, otkad sam se iskrcao u Pireju.

STOTINA SRDACA

Concord, u ožujku.

Trista tisuća dolara, koje sam poklonio W.-skom sveučilištu, pribavilo mi je pravo da pohodim, kadgod mi se prohtije, nove laboratorije.

Najsavršeniji je, kažu članovi *Trustee-a*, fiziološki laboratorij, kojim upravlja glasoviti Fruhestadt, inače amerikanizirani Nijemac. Kad sam onamo pošao, pravili su velike pokuse na autonomnom životu srca. Već je neki talijanski fiziolog uspio da više dana održi na životu žablje srce, koje bi izvadio iz životinje i sačuvao u slanoj otopini. Profesor je Fruhestadt baš istraživao, da li i srca drugih životinja imaju istu osobitost. Svinja je najviše udovoljila njegovim očekivanjima. Mogao sam zbilja vidjeti dva svinjska srca, koja su bila uronjena u neku skoro bistru tekućinu, kako redovito kucaju, skoro kao da su još živa.

„Promotrite neobičnu činjenicu," reče smiješeći se asistent, koji me je pratio: „Svinjsko je srce najviše nalik čovječjemu i po obliku i po dimenzijama. A ne sumnjamo, da bismo mogli pokušati pokus i na našoj vrsti, kad bismo imali potrebne dozvole."

Sjetio sam se svoje zbirke divova promišljajući o asistentovu razlaganju. Učinilo mi se riješenim pitanje, koje me je mučilo, t. j. kako da sakupim zbirku živih bića, koja ne bježe.

Predložih posao asistentu profesora Fruhestadta. Imao mi je u roku od mjesec dana uz cijenu od stotine dolara po komadu pribaviti zbirku, koju sam želio. Uspjelo nam je: bilo je žrtvovano trista sedamdeset svinja — naravno kupljenih uz običnu cijenu — i sada imam ovdje u jednoj svijetloj galeriji concordskog *cottage-a* jednu od najoriginalnijih zbirki na svijetu.

S jedne i druge strane poredano je na policama od borovine stotina kristalnih vrčeva, u kojima kuca stotina srdaca tamnocrvene boje. U otopini, koja čuva

njihovu mišićnu aktivnost — a koju asistent obnavlja svaki dan — sto se srdaca steže s umornim i neredovitim, ali neprekidnim ritmom. Stotina mesnatih strojeva, koji rade bez svrhe, odijeljeni od naprava, koje su oživljavali.

Ono me vječno kucanje srdaca bez svrhe i smisla moćno privlači i pobuđuje u meni neobične misli. Uživam da zamišljam u iluziji sličnosti, kako imam ovdje stotinu ljudskih srdaca, stotinu srdaca, koja su slala krv u stotinu toplih i živih tjelesa, stotinu srdaca, koja su patila, koja su se radovala, koja su upoznala paralizu straha i življe kucanje zbog ljubavi. Sada prividno živu sami za sebe: oslobodila su se stvorenja, kojima su služila; kucaju besplatno, ni za što, ni za koga, samo da zabave mene, koji nisam nikad mogao podnijeti rastapanja pjesnika i romanopisaca o „srcu".

Eto tu je u nezgrapnim vrčevima taj idealni simbol svih sentimentalnih gluposti, svih patetičkih izljeva, sveden na svoju mehaničku stvarnost. Umrla su tjelesa, kojima su pripada ova srca, iščezle su duše, a ovaj crnkasti mišić kruškasta oblika glupo nastavlja da kuca pod staklom, kao da još nešto lijepo i plemenito odgovara njegovim kucajima.

„PLIVANJE U ZLATU"

New Parthenon, 18. *rujna.*

Ima stalnih starih fraza, koje me ljute, kad čitam knjige ili novine. Na primjer „plivati u zlatu", „gaziti po zlatu". To su fraze, koje su izmislili bijedni zavidnici bez mašte.

Ja sam jedan od najbogatijih ljudi na svijetu, pa ipak nisam nikada „plivao u zlatu". Zlata sam vidio vrlo malo i upotrebljujem ga rijetko kada. Skoro nikada ne nosim i ne trošim zlatnog novca, koji služi samo u poludivljim, nepovjerljivim krajevima. Zlata se vidi više nego ičega na pučanima, a zbilja ima u njemu nešto primitivno i prosto.

Ali prije nekoliko dana htio sam jedared iskušati ono, što glupani nazivlju „plivanjem u zlatu", jer su me te fraze bile razdražile više nego obično. Dao sam nalog svom rizničaru — nekom Armencu, koji nikad ne spava — da sabere, koliko više može, zlata, novca i izrađenih predmeta, te da ga nanese u veliku porfirnu kupku takozvane Tiberijeve kripte. I sišao sam noću onamo u pratnji rizničara te sam se svukao, nakon što sam zatvorio sve ocjelne zapornice. Po Armenčevu je mišljenju bilo u kupki, koja je bila duga skoro osam metara, zlata u vrijednosti od dvadeset i dva milijuna. Bilo je tu novaca svih zemalja i svih vremena, jer sam doprinio i svoju numizmatičku zbirku, a zatim prstenja, satnih lanaca, bivših zavjetnih srdaca, roščića protiv uroka, medaljona, upotrebljenih zubiju, naušnica i šuškalica svake vrsti. Ali najviše je bilo novaca: po koji rimski zlatni pjenez, perzijski dariji, španjolski dubloni, firentinske forinte, mletački dukati i cekini, francuski louisdori, holandske krune, a ponajviše suvremeni sterlingi i dolari.

Pokušao sam zaroniti u tu žućkastu masu. Prije svega treba da kažem, kako nipošto nije moguće „plivati u zlatu". Pomažući se rukama najviše možeš ući do

pasa i to uz velike napore — a kad uroniš, mičeš se vrlo teško: zarobljenik si i žrtva.

Nadasve su neugodna čuvstva, koja čovjek osjeća, kad uroni polovicom tijela u kovinu. Zlato je unatoč svojoj boji, koju slikari i pjesnici nazivlju toplom, sunčanom, žarkom i t. d., vrlo hladno, skoro ledeno. Osjećao sam, kako me ježuri prolaze za ono nekoliko minuta, što sam uspio podnijeti u tom. To je jedan od najneugodnijih časova moga života: mučan osjet otpora, stiskanja, leda.

Ne može se kazati ni da oku ugađa. Žuta boja zlata nije zaista najljepša u prirodi. Kina-paya, a također najobičniji suncokret puniji su i sjajniji. A da i ne govorimo o izvjesnim žutim bojama, koje se mogu vidjeti na Botticellievim ili na Van Goghovim slikama.

Zlato ima u sebi nešto neprijatno i nečisto — bilo to ono hladno i malko četrunasto zlato iz starog vijeka ili ono zamagljeno i tmasto zlato iz srednjeg vijeka, a još je gore ono svijetlo i crvenkasto zlato našeg vremena. Zlato je zatim tako ogađeno upotrebama, koje ponizuju — krivi i slinavi zubi, crnilom zamazana pera, okviri očala — da upravo pobuđuje gađenje. A k tome sav onaj novac, koji se povlači po najprljavijim rukama, koji gutaju i skrivaju u ustima ili u čmaru...

Čim sam izašao iz tobožnje kupke, naložio sam rizničaru, da odmah proda sterlinge, dolare i dragocjenosti, a da starinske komade, koji imaju neku vrijednost kao rijetkost, stavi na mjesto.

Kad bogataši ne bi imali drugih zadovoljstava osim basnoslovnog i prostačkog zadovoljstva „gaženja po zlatu", bili bi najsmješniji nesretnici na kugli zemaljskoj.

„Plivanje u zlatu" moglo bi biti u najboljem slučaju okrutna kazna, koju bih namijenio lošim piscima.

ZBIRKA DVOJNIKA

New Parthenon, svršetkom studenoga.

Nemam sreće sa zbirkama. Zbirka se divova rasula; zbirka srdaca brzo postaje jednolična i treba je neprestano obnavljati. Bio sam zamislio novu zbirku, koja mi se činila nesamo novom, nego i velikom pomoći protiv melanholije. I ta je zlo svršila, a ulijevala mi je toliko nade.

Više sam puta mislio na sreću ljudi, koji su živjeli u isto doba, kad i oni ljudi, kojima se najviše divimo. Bilo je časova, kad su mi pobuđivali zavist Sokratovi učenici, Kolumbovi mornari, Shakespeareovi glumci, Michelangelovi djetići te sluge Ivana Groznog ili Bismarcka. Svako je stoljeće siromašno velikanima, ali kad bismo mogli sakupiti prvake iz više stoljeća onako, kako ih vidimo na primjer u Danteovu „Limbu" ili u Fontenellovim „Mrtvačkim Razgovorima", sastavili bismo društvo, koje bi nam služilo na čast. Imati ih u poprsjima ili na portretima mrtve i nijeme znači isto, što i ništa. Rekao mi je neki član S. F. P. R., koji se dopisivao sa Sir Conanom Doyle-om, kad sam mu jednom pričao o ovom svom snu, kako ne bi bilo nemoguće izazvati skupštinu viših duhova, samo kad bih raspolagao lijepim brojem prvorazrednih medija. Međutim ja, istini za volju, nemam dovoljno povjerenja u ona tako zvana saopćenja pokojnih genija, koja su dobivena posredstvom starih nervoznih gospođa i sumnjivih profesionalaca.

Bio sam se odrekao te nostalgične fantazije, kad mi se jednom desi prilika da susretnem u nekom noćnom restaurantu mladića, koji je savršeno naličio najpoznatijim Byronovim slikama. Da je imao goli vrat i ogrtač gusarskog stila, svatko bi ga bio zamijenio za pjesnika *Don Juana.* Zapitao sam, tko je: bio je to neki bogati i oholi student filozofije. Nisam stoga mogao ni pomisliti, da mu ponudim, da stanuje kod mene, eda tako

postane prvi primjerak zbirke, ali sam odmah razabrao, kojim putem treba poći.

Priroda se svako nekoliko vremena ponavlja. Tu i tamo se po svijetu mora naći u svakom koljenu na sto milijuna ljudi bijele rase skoro savršena replika kojega nekadanjeg genija. Uz neki popravak i obukavši ga u odijelo njegova mrtvog modela možemo skoro imati iluziju istovjetnosti.

Nisam gubio vremena. Unajmio sam još iste sedmice nekog profesora fizionomike i nekog portretistu, koji se bavio i historijskim slikarstvom, i povjerio sam im zadaću, da prokrstare Evropom i potraže i sakupe što je više moguće dvojnika starih glasovitih ličnosti bez obzira na trošak i poteškoće. Obojica su shvatila stvar vrlo ozbiljno, opskrbila su se bogatim ikonografskim albumima — koje su sastavili od fotografija, slika i nebrojenih portreta, što su ih uzeli iz knjiga i časopisa — te su mjesec dana kasnije otputovali.

Često su mi pisali, ali ponajviše zato, da traže novaca i da me obavijeste, kako je pothvat teži, nego što su mislili. Nakon petmjesečne hajke uspjelo im je nagovoriti samo jednog Cervantesa i jednog Raffaella, a bijahu u pregovorima i za jednog Ibsena. (Bio sam naredio, da mi donesu samo genije općeg značaja.) Zatim sam dobio obavijest, da su zakaparili Tolstoja, Voltaire-a i Napoleona I., a kasnije su nanjušili još Sokrata i Shelley-a Nije mi bilo dosta, htio sam početi najmanje s tucetom. Mučili su se čitavu godinu dana da pronađu ostalu četvoricu, i to jednog Victora Hugo-a, jednog Schillera, jednog Nerona i jednog Cromwella.

Kad je dvanaest uglednih dvojnika stiglo u New Parthenon, nisam htio da ih pogledam. Slikar se najprije morao pobrinuti da popravi fizionomije, kosu, boju lica i da za svakoga dade napraviti haljine jednake onima, što su ih obično nosile ličnosti, koje su oni trebali da zamijene. A kako su moji primjerci većinom bili ljudi bez osobite naobrazbe i bez znanja engleskog jezika, pozvao sam nekoliko profesora jezika i povijesti, da ih priprave za ulogu, koju su imali da odigraju. Zbog raznih uzroka nisam mogao uživati u originalnoj zbirci već nakon dvije i pol godine, što sam je zamislio.

Ali sav trošak i muke, koje smo uložili ja i moji suradnici, nisu mi dali zadovoljstva, koje sam očekivao.

Kad sam prvi put vidio na okupu svoju zbirku živih genija, dojam je bio divan. Sličnost je bila kod svih potpuna. Gojazni Neron, zaogrnut svojim grimizom, gledajući me kroz smaragd bio je besprikoran. Do njega se mali Ibsen, sa svojim brcima kao u kudrova te s velikim očalima, zbilja činio kao pisac *Peer Gynt - a*. Beskrajno mi se svidjela kunasta i zlobna Voltaire-ova njuška, koju je natkrilila dobro napravljena vlasulja. Mladi je Raffael, malko žut, izmoren i patetičan kao u slici iz *Uffizia*, bio čudna opreka strogoj i odlučnoj glavi Cromwella, koji je bio oklopljen svojim blistavim oklopom. Victor Hugo je s bijelom bradicom i sivim očima veličanstveno sjedio uz neku vrst podrugljiva i dobroćudna fauna, kojega bi i sam Platon bio zamijenio za Sokrata. Cervantesovo je predugo, tužno i dostojanstveno lice bilo u opreci s njuškom staroga mužika Tolstoja. Za dugačkoga i mršavog Schillera činilo se, da je izašao iz kakva tragična sanatorija. Nešto je po strani od svih stajao stroga i blijeda lica Napoleon u svojoj sivoj redingoti, koja se izbočila na okruglom trbuhu.

Rasulo je počelo, kada su svi ti počeli na moj poziv da govore. Čini se, da su učitelji svakoga od njih naučili po nekoliko izreka, koje se odnose na život njegova mrtvog dvojnika, ali kad su se našli na okupu i u prisustvu gospodara, većina se smela, a učinak je bio najgrotesknija zbrka na svijetu.

Lažni je Sokrat — inače nepismen prosjak, pronađen u Bukareštu — ponavljao poput svrake vrlo lošim engleskim naglaskom: „Znam, da ne znam! Znam, da ne znam!" Na nj se nije nitko obazirao, ali kad je mali Ibsen uskliknuo promuklom glasinom: „Budi, što si", svi su udarili u smijeh.

Lažni je Voltaire — inače slastičar iz Bordeauxa — pokušavao da rekne francuski: „*Calomniez ! Calomniez ! Ecrasez l' infâme!*" ali plaho, kao da se stidi. Napoleon je skinuo crni šeširić i vikao: „Vojnici, četrdeset stoljeća gleda u vas!" Tukao je čizmom s mamuzama o tlo, ali bez ikakva učinka.

Neron ustane veličanstveno i prozbori mucajući: „Kršćane zvijerima! Da li je moja majka još živa?"

Lažni ga je Cervantes prezirno pogledao i počeo da krasnoslovi: „*En un lugar de la Mancha, de cuyo nombre no quiero acordarme, no ha mucho tiempo vivia un hidalgo . . .*"

15*

Ali ga Schiller prekine: „Veselite se svi ljudi! Pjevajte sa mnom, o milijuni, himnu radosti!" Ali je njegov izražaj bio tako melanholičan, da su ga ušutkali.

Cromwell — neki snažan liverpoolski *docker* — dade znak, da želi govoriti, ali već mi je bilo svega dosta. Izašao sam iz sobe sav razočaran i ozlovoljen.

Nekoliko sam dana kasnije htio pokušati da govorim nasamu sa svojim gostima. Tolstoj mi je priznao — to je neki siromašan seljak iz kijevske gubernije — da nema što da kaže i kako bi bio zadovoljan, kad bih mu dao novaca, da se povrati svojoj kući.

Dadoh pozvati Shelleya, koji je bio trgovački namještenik kod Brightona. Taj mi je svečano izjavio, kako je poezija jedini glas sveopćeg božanstva i kako u Prometeju treba vidjeti simbol civilizacije, koju progone konzervativci. Požurio sam se da ga otpustim nakon sličnih nečuvenih otkrića.

Pokus nije bolje uspio ni s lažnim Victorom Hugo-om, koji je bio bivši bankovni namještenik iz okolice Nizze. Taj mi je iskrasnoslovio neki komad iz *Nôtre Dame*, koji je bio naučio napamet, a zatim se počeo tužiti na hranu, koja je štetna njegovu zdravlju i na prostotu svojih drugova. „Ni jedan", zajeca „ne zna igrati *manille*."

Nisu bili bolje sreće nekoliki razgovori u dvoje i u troje, koje sam bio pokušao kao posljednji pokus. Razgovor je između Nerona i Voltaire-a svršio skoro tragično, jer je Voltaire, uvrijeđen ne znam zbog koje riječi, skočio podignutih ruku na veličanstvenog Nerona i divlje ga izgrebao blizu očiju. Razgovor se između Sokrata, Cervantesa i Cromwella kretao isključivo o zaslugama i slavi njihovih zemalja te o najboljem lijeku protiv besanice.

Dvanaest se dvojnika nalazi još uvijek ovdje, ali će narednih sedmica otputovati jedan po jedan. Vrlo su sretni, što odlaze — pa ipak su me zamolili, da smiju odnijeti za uspomenu historijsko odijelo, koje oblače u svečanim zgodama.

TOBOŽNJE RAZBOJSTVO

New Parthenon, 23. lipnja.

Još je od prve moje mladosti bio u meni razvijen ubojnički nagon. Uvijek me je napastovala pomisao, da zauvijek ušutkam stanovite glasove, koji su me razdraživali, da zatrpam metrom zemlje neko lice, koje nisam mogao podnositi. Ali sam uvidio, da je sitno razbojstvo omraženo u zapadnoj civilizaciji, a zbilja se time bavi samo ljudski talog. Čim sam počeo čitati knjige, moji su junaci bili: Tamerlan sa svojim piramidama lubanja, Irud sa svojim pokoljima u masama, Kaligula sa svojim svakodnevnim egzekucijskim svečanostima.

Da sam se bar rodio u vrijeme, kad je posjednik imao vlast nad životom i smrti žene, djece i robova. U ono vrijeme mogao je pošten čovjek da udovolji ovoj želji — koja je prirođena našoj vrsti — bez grižnje i straha pred zakonom. A možda je pri tom onaj, koji je ubio nekoga od svojih, bivao čovječniji i velikodušniji prema ostalima.

Danas nam preostaje samo rat. Ali u ratu je ubojstvo anonimno — i rijetko se vide učinci vlastitog rada. Zatim nema izbora — a gdje nema izbora nema ni zadovoljstva. Da li biste uzeli ženu, koju bi vam kocka dodijelila? Nisam mogao sudjelovati u ratu i uvijek sam odolio napasti. Sada sam dao napraviti kožnate lutke, koje su obojene i odjevene kao pravi ljudi. To su savršene kopije mojih neprijatelja, ljudi, koje mrzim. U unutrašnjim šupljinama na životnim dijelovima tijela sadrže vrećice crvene tekućine.

Svako nekoliko vremena, kad me uhvati želja, dadem ih uspravno porazmjestiti među stablima svoga perivoja. I šetajući, čim kojega spazim, odapnem. On se prevali, a mlaz krvi brizne iz rane.

To je razonoda, a možda i neki način spasonosna izdovoljavanja. Ali ipak nije isto; nedostaje njegov krik, nedostaje moj srh, nedostaje osjećaj nečega, što se ne može popraviti, osjećaj zazbiljnosti... Ne, nije isto...

KOZMOKRATOR

New Parthenon, 2. studenoga.

Bojim se, da sam promašio planet. Ovdje mi je preusko. Nema za mene dovoljno mjesta.

Možda sam promašio vijek. Moji su suvremenici ili umrli pred tisućama godina, ili bi se imali tek roditi.

Činjenica je, da se posvuda osjećam strancem i žrtvom. Zemlja je kugla od osušene izmetine i zelene mokraće, koju možemo dandanas obići za nekoliko sati, a sutra za nekoliko minuta. I nema na njoj prikladna zanimanja, koje bi bilo dostojno nekoga, koji osjeća u sebi titanske pohlepe i maštanja.

Dođe mi te mislim, da bi Azija mogla biti moja poslovnica, Afrika moje ograđeno lovište ili moj zimski perivoj, Sjeverna Amerika moja tvornica s administracijom, Južna Amerika pašnjak mojih stada, Evropa moj muzej i vila za odmor. Ali to bi još uvijek bio bijedan način života. Imati Atlantski Ocean kao kupku, Tihi Ocean kao ribnjak, Etnu kao grijalicu, tuširati se pod Niagarom, posjedovati Australiju kao zoologijski vrt, a Saharu kao terasu za sunčane kupelji — sve su to stvari, koje bi se činile čudnovate i strahovite malim, glupim stvorovima, koji nastavaju ovu kuglu pete veličine.

Meni bi se naprotiv htjelo nešto više. Biti vrhovni Kozmokrator, upravitelj sveopćeg života, glavni inžinjer na svjetskoj pozornici, velik sljepar zemalja i mora — to bi bio moj pravi poziv. Kad ne možeš postati Demiurg, onda je zvanje Demona jedino, koje ne obeščašćuje čovjeka izvan stada.

Kad bi mi bilo moguće na primjer izgladniti jedan kontinent, poplaviti dva kraljevstva, isjeckati kakvo carstvo u ne znam koliki broj republika kao San Marino i Andorra, uništiti koju rasu, odijeliti Evropu od Azije kanalom, koji bi išao od Botnijskog do Kaspijskog mora, primorati sve ljude, da govore i pišu samo jednim

jezikom, držim, da bi mi uspjelo za dvije ili tri godine utući ovu svoju dosadu, koja se uvijek nanovo budi.

Bilo bi mi također drago, kad bih imao u svojoj kući kojeg predsjednika republike kao strojopisara, nekog vladara kao šofera, kakvu svrgnutu vladaricu kao sudoperku, kajzera kao vrtlara, Mikada kao vratara, a povrh toga svega imati u svojoj službi kao kućnog idola, koji govori, Dalaj - Lamu, t. j. kakva živog boga.

S kakvom bih nasladom iskaljivao na tim krupnim osobama, koji su postali robovi, očaj svoje nepodnošljive maljušnosti!

TEŠKO ČIŠĆENJE

Chicago, 17. *rujna*.

Nekih me večeri toliko guši gad zbog ljudskih čopora, koji se gomilaju po gradovima, da me sili te mislim, nema li brza i praktična načina, da se ti čopori radikalno uklone sa zemlje. Stanovita živinska lica pri jelu, neka tjelesa, koja najviše naliče vrećama truleži, koje skrivaju krinke sramote, uzrok su, što držim posvemašnji pokolj naše vrste zadatkom hitna čišćenja, dužnošću.

Već imam točan plan za sveopći pokolj, koji mi se ne čini apsurdnim. Vrlo je jednostavan, jer uzimlje u obzir samo dva sredstva : eksploziv i otrovan plin.

Za gradove bi dostajalo od tri do sto dobro smještenih laguma, a koristili bismo se vodovodima i odvodnim kanalima. Za ladanja sam predvidio na tisuće plinskih tvornica, koje bi strateški bile tako rasporedane, da ne bi na dan izvršenja smrtne osude ostao pošteđenim ni pedalj zemlje.

U trenutak, koji bih ja izabrao, svi bi keditni i liditni lagumi morali eksplodirati i sve bi tvornice morale otvoriti svoje katerakte i sve dimnjake, sve gazometre i spremišta. U nekoliko bi trenutaka gradovi postali gomile ruševina u moru dima, a zrak bi nad ladanjima bio u kratko vrijeme otrovan i nemoguć za disanje te ubitačan za čovjeka. Po mojim računima poslije dva sata ne bi bilo više na životu nijednog čovjeka ni na kojem kraju zemlje. Čišćenje bi bilo, držim, potpuno i konačno.

Nažalost ima poteškoća. Najprije trošak. Privatnik, pa bio i neizmjerno bogat, ne bi mogao raspolagati golemim kapitalima, koji bi bili potrebni osobito za izgradnju i uređaj bezbrojnih plinskih tvornica. Držim, da bi bilo teško ustanoviti jedno tajno društvo, jer rijetki među bogatašima osjećaju kao i ja odvratnost prema ljudima. Da se obratim državi, nije zgodno : lako bi se

našla zemlja, koja bi bila spremna finansirati zamišljen pokolj uz uvjet, da budu pošteđeni njezini građani — ali pravi cilj ne bi bio postignut.

No najveća je zapreka bez sumnje u tome, što bi se trebalo obratiti na mnoge, premnoge ortake : radnike, inžinjere, kemičare i t. d. Bilo bi skoro nemoguće sačuvati tajnu za vrijeme dosta dugih priprema. A čim bi se stvar pročula, bio bi ubijen samo jedan čovjek, t. j. onaj, koji ju je zamislio i htio.

A zatim treba misliti na kukavni strah ljudi i na njihovu privrženost životu : izvršioci bi poznavajući blagotvornu makinaciju našli već načina, kako da izbjegnu smrti, te bi na zemlji ostalo nekoliko tisuća tih mrskih stvorova.

Moram se s beskrajnom tugom odreći te blagotvorne ideje — i tko zna, kad će zemlja biti u mogućnosti, da bude oslobođena od svojih odvratnih nametnika. Grehota : osjećam bol svoje nemoći, svog siromaštva. I prisiljen sam tek da zamišljam kao u snu divni i strahoviti prizor. A to je i preveć kukavan odušak mom vječnom gađenju.

KRUH DJEVOJČICE

Arezzo, 7. kolovoza.

Htio sam napraviti pokus: da živim nekoliko dana, kao da sam siromah, skitnica, izbjeglica. Da živim sam bez ičijeg društva i pomoći. Otpustio sam tajnike, sluge, mehaničare, ostavio sam dva automobila u spremištu; kupio sam od nekog seljaka staro odijelo i zašao s nekoliko lira u džepu u doline toskanskih Apenina.

Već godinama provodim život bogataša, t. j. život bez slobode. Dodijali su mi prostrti stolovi, parasitski nakloni, primanja i radoznalost kod vrlo dobro poznatih ljudi. Osjećam nostalgiju za bijednim i očajnim životom, koji sam provodio do svoje dvadeset i šeste godine. Htio sam, nakon što me je napalo na tisuće prosjačina i mahnitaca, da bar za sedmicu dana ponovo okusim život napuštenog siromaha. Sada već imam vanjštinu gnusna i zlostavljena prosjaka.

Nemoć je jedino utočište onome, koji je okusio svu moć. Bijeda je jedino utočište onome, koji je posjedovao sve, što se može kupiti na svijetu. To je komedija — možda smiješna komedija — ali koja srećom nema gledalaca.

Ne znam talijanski i nisam uzeo sa sobom ni zemljovida ni vodiča. Lutao sam bez cilja. Ovi krajevi nisu bogati, ali su lijepi. Rijeke su u ovo doba godine tek bijela i suha korita; brda su ostrižena i šugava, na njima narod sije žito, koje rijetko i slabo niče skupa s bodeljima i glogovim trnjem. Gore se na visini nalazi po koja livada još u cvatu, po koji potok, koji nosi više kamenja nego vode, po koji komad šume, koja je spašena, ne zna se kako, od sjekire ovih brđana, neprijatelja drveća. Susrećeš u stalnim razmacima razvaline kakva dvorca, kakvu srednjovjekovnu nanovo popravljenu kulu, kakvu crnu kuću, iz koje izlaze jata začuđene djece, zatim velik samostan, koji se skriva među jelama, crkvu bez zvonika i zatvorena ulaza. Posvuda bijele

krave, zamazane ovce, svinje, koje ruju i rokću te rijetko koja pastirica, kojoj kose sakriva žuta krpa i koja nastoji da izbjegne pogledu.

Nisam ulazio ni u kakvo svratište. Kupovao sam tu i tamo malo kruha u seoskim dućanima, pio sam vodu s izvora, ukrao sam po koji kiseli plod u poljima, spavao sam pod hrastovima i u sjeni stogova.

Stanovnici su neotesani, ali dobri ljudi. Premda sam znao samo pet ili šest talijanskih riječi, uvijek su pokazali, da me razumiju, i ponudili su mi, što su imali i prije, nego što sam iskao. Jednoga sam dana jeo u polju sa žeteocima, koji su se odmarali. Pitali su me — koliko sam razumio — odakle sam i otkud dolazim, ali im nisam mogao odgovoriti. Ipak su mi dali nešto juhe, šalate i sirovu rajčicu. Žene su među sobom razgovarale i, kako mi se činilo, žalile me.

Nekog sam drugog dana naišao na nekog starca, koji je sam u šumi sjekao granje s drveća. Ostali smo skupa nekoliko sati. Kad je bio mladić, bio je u Americi i sjećao se nekolikih engleskih riječi. Rekao mi je, kako ima mnogo bijede u ovim krajevima, ali kako svi vole živjeti ili bar umrijeti ovdje među svojim brdima. Vrlo se začudio, da sam tako siromašan dolazeći iz tako bogate zemlje. Shvatio sam, da sumnja, kako ima pred sobom nekog zločinca, koji je pobjegao iz Amerike, pa ipak se pokazao uslužnim i srdačnim.

Ali najviše mi je ostao u sjećanju susret s djevojčicom. Čitav dan prije nisam bio naišao ni na kakvo mjesto: pojeo sam bio kruh, a nisam se zbog smiješna stida bio usudio da ga zatražim u seljačkim kućama. Bio sam umoran i gladan. U predvečerje sam stigao u šumu kestena i opazio, da se na rubu šume nalazi kamenita ravnica i izvor.

Kod izvora se sjedeći na zemlji nalazila neka djevojčica. Preplašila se, čim me je vidjela, i ustala. Bit će joj bilo dvanaest ili trinaest godina: najljepše stvorenje, koje sam ikad vidio! Na licu, koje je sunce pozlatilo, sjala su se dva zelena, začarana oka. A na nepokrivenoj glavi valovi i uvojci crne kose. Među rukama, koje su bile svježe i crvene kao raspuknulo voće, nehotičan i bijeli posmijeh. Čudo.

Da je ne preplašim, sjeo sam na neku gomilu nešto podalje od nje. Djevojčica se umirila. Nije govorila i nije dizala pogleda s mene. Četiri su goleme krave pasle

u blizini. Ja sam brisao znoj. Morao sam se onako loše odjeven i zadihan zbilja činiti nekim nesretnim protuhom.

Četvrt sata kasnije, ne znam kako, djevojčica izvadi iz svoga zavežljaja komad crna kruha, približi mi se i pruži mi ga s plašljivim smiješkom mrmljajući nekoliko riječi. Shvatila je bila, da sam gladan. Zahvalio sam joj, kako sam znao, i slasno zagrizao u kruh. Nikad nisam osjetio tako dobra i bogata okusa.

Da nije ovo prava čovječja hrana ? A ovo pravi život ?

Preveo Ivo Lendić

O PISCU OVE KNJIGE

I.

Premda je Giovanni Papini proživio od prvih početaka svoga književnog rada do danas dosta duševnih kriza i o tim krizama dao teških, krvavih stranica, ipak između „Goga" i najranijih pokušaja ovoga neobično plodnoga pisca postoji izvjesna, više formalna nego idejna, veza. Počevši književno raditi u vrijeme, kad se tek počela formirati njegova ličnost, on je želio obuhvatiti sve : i čovjeka, i povijest razvitka kulture i civilizacije, i postanak svijeta i religija. Želio je obuhvatiti čitav život pa se zato najprije baca na pisanje enciklopedije, universalne povijesti, povijesti religija i književnosti, da se već u dvadesetoj godini pojavi kao neobično oštar rušilac filozofije i filozofskih pisaca, koji su tada bili u cijeni. Kao mladić pokreće filozofski časopis „Leonardo", u kome daje sugestivne profile filozofa i književnika, pa je čak tadašnji idol talijanske inteligencije, Benedetto Croce, morao izjaviti, da ovaj mladi i impulsivni pisac uočava ideje i ljude neobično prodorno. Plod svojih vaganja filozofskih sistema i zastupnika tih sistema dao je u knjizi „Crepuscolo dei filosofi". Njegovi kasniji eseji i rasprave s područja filozofije skupljeni su uglavnom u knjigama „Memorie d' Iddio", „L' altra metà", „Pragmatismo", zatim u reviji „Lacerbi", a jednim dijelom u red tih knjiga ide i autobiografija „Un uomo finito", koja mu je pribavila slavu, pa je prevedena na 20 jezika. Njegova filozofija je trajno lutanje i traganje za istinom, i baš to neumorno traženje istine daje naročitu draž njegovim filozofskim spisima, pa čak i onda, kad vidimo, da se pisac udaljio daleko od realnosti, od iskustva. Rođen u obitelji, u kojoj religiozni život nije postojao, od oca socijaliste, koji je mislio kao i ostali njegovi talijanski drugovi, da je željeznička lokomotiva najveća idejna vrijednost, a Dieselov motor da dokazuje, da Bog ne postoji, Papini uopće nije imao vjerskog odgoja ni vjerskoga uvjerenja. Od najranije mladosti on je ateista, kad je odrastao, držao je, da je definitivni ateista, lišen svakog religioznog osjećanja i uvjerenja. Luta od pozitivizma do pesimizma, od pragmatizma do anarhizma, i ne sluteći, da bi mogao u vjeri naći rješenje svojih sumnja. I kad znanstveno raspravlja o vjeri (Religione sta da se), i kad u poluznanstvenoj

i na mahove blasfemičnoj knjizi „Memorie d' Iddio" ispituje osnove vjere, on dolazi do istih zaključaka. S jedne strane vjera nema nikakve spoznajno-teoretske vrijednosti, nego samo osjećajne i praktične, a s druge strane spoznaja religijskih vrednota, naročito temelja religije, Božanstva, nema objektivnih uslova. Ljude da nije stvorio Bog, nego su Boga stvorili ljudi.

Čitav prvi period filozofskog lutanja svršava posve negativno. Papini sumnja u sve, ne nalazi oslonca misli, ljudska djelatnost nema nikakvog jačeg opravdanja ni razloga. Tek u „Un uomo finito" nalazi nekakvo uporište : treba se povratiti svojoj roditeljici, Italiji, i u njenu bogatom duhovnom razvoju tražiti smjernice i područje rada. Bez filozofske i religiozne stalnosti on dakle određuje samo svoj odnos prema talijanstvu : nacionalizam, shvaćen više kulturno nego strogo politički, nacionalizam, koji je sam sebi svrhom, jakost nacije kao cjeline, bez obzira za potrebe individua i klasa. Papini ulazi u svjetski rat kao antidemokratski nacionalista.

II.

U tom razdoblju duhovnog lutanja i filozofskog traganja za istinom u Papiniju je trajno bio budan umjetnik. I u najizrazitijim svojim filozofskim spisima (na pr. „Pragmatismo"), on je više umjetnik nego odmjereni i objektivni istraživač posljednjih razloga svih stvari. Ali prvi njegovi posve literarni radovi inicirani su više filozofijom, nego neposrednim, osobnim doživljajima. Kad je zašao u borbu s filosofskim pozitivizmom, zapao je u vrlo teško psihičko stanje. Svjetski bol, koji je prvotno nastao teoretski, postao je ubrzo sastavnim dijelom njegove duše. Duboko nezadovoljstvo sa životom i svim realnim, što ga je okruživalo, sililo ga je, da traži oslobođenje od svega realnoga, Svoje misli počeo je zaodijevati u slike. Od mislioca postaje umjetnik, od rušitelja graditelj fantastičnih slika i priča, ali graditelj, koji je sačuvao interes filozofa - psihologa. Na taj način nastale su njegove pripovijesti, koje je dobrim dijelom skupio u knjigama „Tragico quotidiano" (1906.), „Il pilota cieco" (1907.), „Parole e sangue" (1912.) i „Buffonate" (1914.), a iz istih gotovo pobuda nastale su njegove književne studije i profili („Stroncature", „24 Cervelli", „Testimonianze", 1918., i „Uomo Carducci").

Golem dio Papinijevih pripovijesti zapravo su psihologijske studije, umjetničko oblikovanje duševnih stanja, koja su u isti mah fantastična i zanimljiva. Pripovjedački je elemenat u tim pričama oskudan, ali za uzvrat postoji golem broj mjesta jake liričnosti. Stvarnost je data u najmanjoj mjeri, i tek toliko, koliko utječe na psihička zbivanja njegovih lica, koja je uzeo iz kruga književnika i erudita. Materijal pripovijesti nije mu se nametao po socijalnom interesu, nego po filozofskim i artističkim sklonostima. Kolektivitet se pisca ne tiče. On je čovjeka izdvojio iz društva, odalečilo i od individuma sve ono, što nema uže veze s izvjesnim bizarnim i zanimljivim psihičkim zbivanjima. Na taj način njegove pripovijesti jednim dijelom imadu nešto od poeovštine, samo su prozračnije i vedrije.

Uz takve pripovijesti i priče objavio je nekoliko pripovijesti, u kojima iznosi niz svojih ljubavnih avantura cinički iskreno. Futurizam je najviše na takvim radovima ostavio svoj pečat na Papiniju. Ukratko, Papinijeve su pripovijesti originalne, osobito po načinu obradbe, ali su jednostrane, zadihane, ali nedotjerane, više vještačke konstrukcije nego prava proživljena umjetnost. One su na granici epike i lirike, nauke i umjetnosti : u tome je njihova draž, ali i slabost.

To miješanje raznih elemenata u pojedinim književnim vrstama opažamo u punoj mjeri i u njegovim književnim kritikama, prikazima i studijama. One su najmanje informativnog karaktera. Nijesu napisane zato, da dadu punu sliku pisaca i njihova razvoja, a još manje da utvrde određena kritičko-metodska pravila i zasade. Njegovi su književni prikazi, koliko god odavali pisca neobično duboke književne kulture, u prvom redu svjedočanstva o njegovu duševnom afinitetu s osobama, o kojima diskutira. On najradije obrađuje onakve pisce i onakva djela, u kojima pobija opće prihvaćena mišljenja. Klasičan primjer te njegove borbe daje u svojoj raspravi o D' Annunziju i Croceu, kojima diže aureolu, što im ju je dala službena kritika i žurnalistika. Najobimniju književno-kritičku aktivnost razvio je za vrijeme cvata futurizma. Ispočetka kao najautoritativniji tumač i apologeta tog nastranog pokreta, a kasnije, kad je pokret krenuo pravcem, kakav Papini nije želio, kao njegov najodlučniji i najspremniji protivnik dokazujući, da je sve, što futurizam ima vrijedno, postojalo prije futurizma, a što je njegovo vlastito, da je slabo i nekulturno (amerikanizam, prezir historije, civilizacija mjesto kulture i t. d.).

III.

Lirizam, porazbacan u svim Papinijevim spisima, progovorio je osobito za vrijeme rata i poslije rata u njegovim pjesmama. (Knjige : „Cento pagine di poesia", 1915., „Opera prima", „Giorni di festa", 1918., i napokon „Pane e vino", 1926.). Ta je lirika posve lična. Ispočetka jako obojena intelektualističkim elementima postaje u novijim zbirkama sve više lirikom osjećaja, u kojima progovara najintimnija Papinijeva osobnost. Tragični događaji od 1914. do 1918., kod kojih je ispočetka sudjelovao Papini kao odlučni zagovaratelj ulaska Italije u rat na strani antante, upečatili su jedan elemenat u Papinijevu dušu, koji dotada nijesmo sretali u njegovim spisima : tihu povučenost, sklonost za mirni,

obiteljski život, a povrh toga svega kao neka crvena zraka svjetluca autorova strepnja nad sudbinom čovječanstva, koje daje tolike žrtve bez pravoga razloga.

Upravo tragedija 1914.—1918. dala je posve novi smjer čitavu Papinijevu književnom radu i duševnom životu. Potrebu ozbiljne etike on je propovijedao već u svome ranijem spisu „Altra metà", a pri koncu rata i odmah nakon rata pod blagim se utjecajem lektire Dostojevskijevih i Tolstojevih spisa kod Papinija pojavio silan humani osjećaj i u isti mah pitanje: čemu sve te nevolje i gdje je njihovo rješenje? Baca se na čitanje Svetoga Pisma, pa kod njega sve to jače dozrijeva misao, da jedino Kristova ljubav može spasiti čovječanstvo. Dok je vodio samo o sebi računa, zabacivao je kršćansku nauku i kršćansku etiku, a kad ga je cjelina svojom bolnom sudbinom zaokupila, nalazi, da je rješenje u kršćanstvu. Put k Istini nije bio nagao: ispočetka Papini prihvaća samo kršćanski moral, vjera mu vrijedi samo s moralno-praktičnog stajališta, a tek kasnije, kad je pristupio — još uvijek daleko od potpunog kršćanstva — pisanju slavne „Storia di Cristo", polako prihvaća kršćanstvo katoličko nesamo radi moralnih zasada, nego i radi njegove spoznajno-teoretske vrijednosti. Najveći hulitelj postaje vjerni i praktični katolik.

Papini je odmah povukao sve konsekvencije iz svoga obraćenja. Slijedi niz spisa, u kojima on dokumentuje svoje istinsko kršćanstvo. Uz „Storia di Cristo" on piše „Sant' Agostino", životopis sveca, koji mu je toliko sličan; iznosi niz biografija i rasprava iz života vjernika i duhovnih genija-svetaca („Gli operai della vigna"); daje majstorsku biografiju o jednom između najistaknutijih genija, koji su se nadahnuli katolicizmom, o Danteu.

Međutim borbeni Papini nije zatajio sebe. Kao katolik on se i dalje služi svojim ubojitim perom, da obara fetiše i zablude. Papini iz mladosti, koji je htio obuhvatiti sve i sve procijeniti sa svoga stajališta, pojavljuje se i u zrelom Papiniju. Plod toga obaranja kumira nalazi se u „Rječniku divljeg čovjeka" („Dizionario d' uomo salvatico"), u kome je dao naličja stvari i ljudi perom oštrim i zajedljivim, borbenim i ubojitim, rječnikom, kakav se rijetko sreta u civilizovanoj Evropi.

„Gog" je nastao iz istih pobuda, iako je u „Gogu" satira mnogo umjerenija, jezik mnogo profinjeniji, ali je namjera ostala ista. Samo ljudi, koji ne poznaju dovoljno Papinijev način pisanja, mogli su u tom djelu vidjeti duhovno lutanje. Papini u zapiscima jednoga polubarbara, poluluđaka iznosi svoju grku satiru na suvremenu stvarnost, na njezine predstavnike na najrazličitijim područjima. Ono, što Gog govori, to nije Papini, nego svi lutaoci i Gogići suvremenog čovječanstva. Ako se djelo ozbiljno i objektivno vagne, onda se mora priznati, da je Papini u ovoj satiri, punoj znanja, duha, oštrine opažanja i invencioznosti, dao nemilu sliku, koja mora svakog ozbiljnijeg čitaoca zaprepastiti i dovesti na misao, da je put suvremene civilizacije opasan i poguban. A to je i bila namjera Papiniju. Zato držim, da će ovo djelo biti vrlo dobro primljeno od čitave hrvatske intelektualne javnosti, kao što je primljeno i u čitavom svijetu.

Papini je rođen 1881. u Firenci. Živi u Firenci ili na svome poljskom dobarcu u okolici Firence. U Zagrebu je izašlo djelo „Dokončani čovjek" („Un uomo finito"), a u Beogradu „Povijest Hristova" („Storia di Cristo").

MATE UJEVIĆ

SADRŽAJ

GIOVANNI PAPINI:
GOG
PREVEO IVO LENDIĆ
POGOVOR NAPISAO
MATE UJEVIĆ
OPREMA K. RUŽIČKE
IZDALA KNJIŽNICA
DOBRIH ROMANA
ZAGREB 1935.
OSIM OVOG IZDANJA
TISKANO STO PRIMJERAKA
NA LUKSUZNOM PAPIRU I
U POSEBNOJ FINOJ OPREMI